ภูมิปัญญาการแพทย์พื้นบ้านชาติพันธุ์ม้ง

รายงานผลการเก็บข้อมูล

ภายใต้โครงการศึกษาภูมิปัญญาการแพทย์พื้นบ้านชาติพันธุ์ในการรักษาโรค 4 กลุ่มอาการ

กองคุ้มครองและส่งเสริมภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยและแพทย์พื้นบ้านไทย
กรมการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก
กระทรวงสาธารณสุข

2569

สนับสนุนงบประมาณโดย

งบประมาณสนับสนุนงานมูลฐาน (Fundamental Fund: FF)
สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม (สกสว.)

ภูมิปัญญาการแพทย์พื้นบ้านชาติพันธุ์ม้ง

รายงานผลการเก็บข้อมูล

ภายใต้โครงการศึกษาภูมิปัญญาการแพทย์พื้นบ้านชาติพันธุ์ในการรักษาโรค 4 กลุ่มอาการ

กองคุ้มครองและส่งเสริมภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยและแพทย์พื้นบ้านไทย

กรมการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก

กระทรวงสาธารณสุข

2569

สนับสนุนงบประมาณโดย

งบประมาณสนับสนุนงานมูลฐาน (Fundamental Fund: FF)

สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม (สกสว.)

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของหอสมุดแห่งชาติ

สิริรักษ์ อารทรากร.

ภูมิปัญญาการแพทย์พื้นบ้านชาติพันธุ์ม้ง: รายงานผลการเก็บข้อมูลภายใต้โครงการศึกษาภูมิปัญญาการแพทย์พื้นบ้านชาติพันธุ์ในการรักษาโรค 4 กลุ่มอาการ.-- นนทบุรี : กองคุ้มครองและส่งเสริมภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยและแพทย์พื้นบ้านไทย กระทรวงสาธารณสุข, 2569.

190 หน้า.

1. การแพทย์แผนโบราณ. 2. การแพทย์แผนไทย. I. ชื่อเรื่อง.

615.88

ISBN 978-616-11-5890-3

ที่ปรึกษา

ดร.นันทศักดิ์ โชติชนะเดชาวงศ์ ผู้อำนวยการกองคุ้มครองและส่งเสริมภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยและแพทย์พื้นบ้านไทย

บรรณาธิการและผู้เขียน

ดร.สิริรักษ์ อารทรากร

คณะทำงาน

นางสาวสิริรักษ์ อารทรากร

นางสาวภราดร สามสูงเนิน

นางสาวกมลทิพย์ สุวรรณเดช

นางสาวเพ็ญผกา จันทร์กล้า

นางสาวอังคณา บุญทวี

นางสาวอรจิรา ทองสุกมาก

นางสาวภัทร วาศนา

นายประนต แก้วทิพย์

นางสาวณิชชนันท์ บุญสุข

นายสมัคร สมแวง

นายธวัชชัย เหล็กดี

ISBN (e-Book): 978-616-11-5890-3

https://ptim.dtam.moph.go.th/

สงวนลิขสิทธิ์ตามพระราชบัญญัติลิขสิทธิ์ พ.ศ.2537

ครั้งที่พิมพ์ พิมพ์ครั้งที่ 1 พ.ศ.2569

จัดทำโดย กองคุ้มครองและส่งเสริมภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยและแพทย์พื้นบ้านไทย
กระทรวงสาธารณสุข
88/23 ถ.ติวานนท์ ต.ตลาดขวัญ อ.เมือง จ.นนทบุรี 11000
โทรศัพท์ 0 2149 5693

“สมุนไพร ใช้เป็นก็รักษาโรค ใช้ไม่เป็นก็ตาย”

คำนำ

หนังสือ ภูมิปัญญาการแพทย์พื้นบ้านชาติพันธุ์ม้ง: ผลการเก็บข้อมูลโครงการศึกษาภูมิปัญญาชาติพันธุ์ในการรักษาโรค 4 กลุ่มอาการ เล่มนี้ เป็นรายงานผลการเก็บข้อมูลเบื้องต้น ที่ได้จัดระบบเนื้อหาองค์ความรู้การแพทย์พื้นบ้านชาติพันธุ์ม้ง ทั้งในด้านกรรมวิธี และสมุนไพรที่ใช้การรักษาโรค มีวัตุประสงค์เพื่อ รวบรวม อนุรักษ์ และส่งต่อองค์ความรู้ด้านการแพทย์พื้นบ้านของชาวม้ง ซึ่งเป็นหนึ่งในกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีประวัติศาสตร์อันยาวนาน มีวิถีชีวิต อารยธรรม และสายสัมพันธ์ที่แนบแน่นอยู่กับผืนป่าและธรรมชาติ

ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา ชาติพันธุ์ม้งได้สั่งสมและถ่ายทอดภูมิปัญญาการดูแลสุขภาพ การรักษาโรค และการใช้สมุนไพรจากรุ่นสู่รุ่น ผ่านกระบวนการบอกเล่า การสังเกต และการปฏิบัติจริง การรักษาโรคตามแนวทางแพทย์พื้นบ้านม้งไม่ได้เป็นเพียงเรื่องของสรรพคุณทางยาหรือการปรุงยาเท่านั้น แต่ยังหลอมรวมเอาความเชื่อ วิถีชีวิต ระบบคุณค่า ตลอดจนความเข้าใจอย่างลึกซึ้งต่อสมดุลระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติตามบริบททางวัฒนธรรมไว้อย่างทรงคุณค่า

เนื้อหาหลักภายในหนังสือเล่มนี้ เป็นผลการเก็บข้อมูลในพื้นที่ จากการดำเนินงานภายใต้โครงการศึกษาภูมิปัญญาชาติพันธุ์ในการรักษาโรค 4 กลุ่มอาการ ซึ่งทีมผู้ศึกษาวิจัยและผู้จัดทำได้ลงพื้นที่เก็บรวบรวมข้อมูลเชิงลึกจากหมอยาพื้นบ้าน ผู้เชี่ยวชาญด้านสมุนไพร และผู้นำทางวัฒนธรรมในชุมชนม้ง โดยมุ่งเน้นศึกษาครอบคลุม 4 กลุ่มอาการสำคัญ ได้แก่ โรคผิวหนัง การบำบัดพิษ การแก้อาการปวดต่างๆ โรคไม่ติดต่อและบำรุงผู้สูงอายุ นอกจากนี้ ยังได้รวบรวมความรู้ภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรในการบำบัดรักษาอาการอื่นๆ อีกมากมาย พบสมุนไพรมากกว่า 250 ชนิด หนังสือเล่มนี้ทำให้เห็นถึง รูปแบบภูมิปัญญาการรักษาโรค ทั้งในมิติเชิงแนวคิด โครงสร้างการวินิจฉัย และกรรมวิธีการบำบัดรักษา ควบคู่ไปกับ การรวบรวมข้อมูลสมุนไพร ในส่วนของชื่อเรียกท้องถิ่น ลักษณะทางพฤกษศาสตร์ ส่วนที่นำมาใช้เป็นยา กรรมวิธีการปรุงยา และข้อควรระวังในการใช้งาน เพื่อให้หนังสือเล่มนี้ไม่เพียงแต่เป็นบันทึกทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมเท่านั้น แต่ยังสามารถใช้เป็นแหล่งอ้างอิงทางวิชาการและการศึกษาค้นคว้าต่อยอดสำหรับนักวิจัย บุคลากรทางการแพทย์ และผู้ที่สนใจทั่วไป

อย่างไรก็ตาม หนังสือเล่มนี้จะยังไม่สามารถให้ข้อมูลที่ครบถ้วนสมบูรณ์ในทุกๆ ด้านได้ ด้วยระยะเวลาที่จำกัด และยังอยู่ระหว่างสอบทานกับแหล่งข้อมูล ผู้เขียนและคณะผู้วิจัยหวังเป็นอย่างยิ่งว่า ผลการเก็บข้อมูลที่ได้นี้จะมีส่วนช่วยสะท้อนให้เห็นถึงคุณค่าของฐานทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่น อีกทั้งยังเป็นสะพานเชื่อมระหว่างการแพทย์พื้นบ้านและการแพทย์สมัยใหม่ นำไปสู่การยอมรับ การคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่น และการพัฒนาต่อยอดองค์ความรู้สมุนไพรไทยให้เกิดประโยชน์สูงสุดต่อสังคมต่อไป

ผู้จัดทำ

กิตติกรรมประกาศ

หนังสือ ภูมิปัญญาชาติพันธุ์ม้ง: ผลการเก็บข้อมูลโครงการศึกษาภูมิปัญญาชาติพันธุ์ในการรักษาโรค 4 กลุ่มอาการ เล่มนี้ สำเร็จลุล่วงลงได้ด้วยความร่วมมือ ความร่วมแรง ร่วมใจ และการสนับสนุนอย่างดียิ่งจากหลายภาคส่วน ซึ่งได้ร่วมกันตระหนักถึงคุณค่าของการอนุรักษ์ ฟื้นฟู และสืบสานองค์ความรู้ด้านภูมิปัญญาการแพทย์พื้นบ้านของกลุ่มชาติพันธุ์ม้งให้อยู่คู่สังคมไทยอย่างยั่งยืน

ขอกราบขอบพระคุณหมอยาพื้นบ้าน ผู้นำชุมชน ปราชญ์ชาวบ้าน และพี่น้องชาวม้งในพื้นที่ศึกษาที่ได้มอบความไว้วางใจ แบ่งปันองค์ความรู้ ตลอดจนให้ความช่วยเหลือในการเก็บข้อมูลจนสำเร็จลุล่วงด้วยดี รวมทั้งขอขอบพระคุณ สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม (สกสว.) หน่วยงานผู้สนับสนุนงบประมาณและแหล่งทุนวิจัย

สุดท้ายนี้ ขอขอบคุณพี่น้องการแพทย์พื้นบ้าน ภายใต้กองคุ้มครองภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยและแพทย์พื้นบ้านไทย เจ้าหน้าที่ในพื้นที่ และผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องทุกคนที่ได้ให้ความช่วยเหลือในการลงพื้นที่ รวบรวม และส่อต่อข้อมูลให้กับผู้เขียน ตลอดจนคณะทำงานและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องทุกฝ่ายที่มีส่วนร่วมในการจัดทำรายงานผลการเก็บข้อมูลฉบับนี้

สารบัญ

หน้า

คำนำ 2

กิตติกรรมประกาศ 3

สารบัญ 4

บทที่ 1 วิธีการศึกษา 8

1. กลุ่มประชากรที่จะศึกษา 8

2. เกณฑ์การคัดเลือก 8

3. การเก็บข้อมูล 8

บทที่ 2 กรรมวิธีในการรักษาแบบม้ง 10

1. การรักษาด้วยพิธีกรรม 10

1.1. อัวเน้ง 10

1.2. ฮูปลี 11

1.3. เชาเจ๊ง 12

1.4. เข่อเจ๊ง หรือ ถี่เจ๊ง หรือ ชอเจ๊ง 12

1.5. ขอกั่วะ 12

1.6. อื่นๆ 13

1.6.1. เน้งเค้าตั๊วะ 13

1.6.2. ตั่วซอ 13

1.6.3. ไข่ ในการทำนาย 13

2. หัตถการต่างๆ 13

2.1. เก่ปล๊ะ แปลว่า กด ท้อง 14

2.2. ชอปล๊ะ แปลว่า เขย่า ท้อง 14

2.3. เจย่อปล๊ะ (เจ่อปล๊ะ) / เจฉ่าปล๊ะ แปลว่า นวดท้อง 14

2.4. บั้วเจ่ / บัวกอนเจ่ แปลว่า ทุบน้ำเกลือ 14

2.5. เจย่อนอ (เจ่อนอ) / เจฉ่านอ แปลว่า - 14

2.6. เบอ แปลว่า ดึงเส้น 15

2.7. เฉอ แปลว่า ครอบแก้ว 15

2.8. สั่วเจ๊ง / ไซเจ๊ง / เช้อเจ๊ง / เฉ่าเจ๊ง แปลว่า เจ๊ง – ตกใจ 15

2.9. เช้อเจ๊ง หรือเช้าเจ๊ง 16

3. การใช้สมุนไพรในการรักษาโรค 16

3.1.ยาใช้ภายนอก 16
3.2.น้ำชา 16
3.2.1. การแช่น้ำร้อน 17
3.2.2. การต้มในกาน้ำ 17
3.3.ตำรับยาต้ม 17
3.4.ตุ๋นไข่ 17
3.5.ต้มไก่หรือตุ๋นไก่ 17
3.5.1. รูปแบบการต้มหรือตุ๋นไก่ 18
3.5.2. รูปแบบสมุนไพรในต้มไก่/ตุ๋นไก่สมุนไพร 19
4. กรรมวิธีอื่นๆ 20
4.1.การโฮมยา/อบสมุนไพร 20
4.2.ถุงหอม หรือ น้าชั่ว 21
4.3.การห่อเงินแท่งด้วยไข่ขาวต้ม แล้วลากไปตามตัว 22
4.4.การขับไล่สิ่งชั่วร้ายและคุณไสยด้วยของขลัง 22
บทที่ 3 สมุนไพรในการรักษาโรคใน 4 กลุ่มอาการ 23
1. กลุ่มอาการทางผิวหนัง 23
1.1.อาการคัน ผื่นคัน กลาก เกลื้อน และอื่นๆ 23
1.2.อาการผิวหนังอักเสบ ติดเชื้อ ฝี ตุ่มหนอง เริม หัด อีสุกอีใส 24
1.3.น้ำร้อนลวก ไฟไหม้ 26
1.4.อาการฟกช้ำ 26
2. อาการปวด 27
2.1.การสั่วเจ๊ง/ไซเจ๊ง รักษาอาการปวดเกร็งแ ละอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง 27
2.2.การอบสมุนไพร 27
2.2.1. สมุนไพรสำหรับโฮมยา 27
2.2.2. สมุนไพรสำหรับการอบ 28
2.3.การรักษากระดูกหัก 28
2.4.สมุนไพรที่ใช้แก้ปวดรูปแบบต่างๆ 29
2.4.1. แก้ปวดเมื่อยกล้ามเนื้อเส้นเอ็น 29
2.4.2. แก้ปวด ที่มีอาการชาตามร่างกาย 31
2.4.3. แก้ปวดหัว 31
2.4.4. แก้ปวดในช่องท้อง 31
2.4.5. แก้จุดเสียด ท้องอืดเฟ้อ กินของผิดสำแดง 34
2.4.6. แก้ปวดฟัน 35

2.4.7. แก้ปวดอื่นๆ 35
3. การบำบัดพิษ 36
3.1. พิษจากสารเคมี 36
3.2. พิษจากสัตว์ (สัตว์พิษและงูกัด) 37
4. โรคเรื้อรังและการดูแลผู้สูงอายุ 39
4.1. กลุ่มโรคเรื้อรัง 39
4.2. บำรุงเลือด 41
4.3. บำรุงหัวใจ 42
4.4. บำรุงประสาท 43
4.5. บำรุงกล้ามเนื้อและเส้นเอ็น 43
4.6. บำรุงไขข้อ 43
4.7. บำรุงกำลัง บำรุงร่างกาย 44
4.8. ยาอายุวัฒนะ 45
4.9. ตำรับต้มไก่และตุ๋นไข่ สำหรับผู้ป่วยระยะฟื้นฟู 45
4.9.1. สรรพคุณของสมุนไพรที่ใส่ในต้มไก่ 45
4.9.2. ตำรับต้มไก่สมุนไพร 48
5. การรักษาอาการอื่นๆ 50
5.1. กลุ่มอาการไข้และทางเดินหายใจ 50
5.1.1. สมุนไพรลดไข้ 50
5.1.2. สมุนไพรแก้ไข้หวัด แก้ไอ เจ็บคอ 51
5.1.3. สมุนไพรแก้หอบหืด 53
5.2. กลุ่มอาการทางเลือดและลม 53
5.2.1. สมุนไพรห้ามเลือด 53
5.2.2. ช่วยการไหลเวียนเลือด 54
5.2.3. ยาแก้ลมวิงเวียน คลื่นไส้ อาเจียน 54
5.3. กลุ่มอาการทางเดินปัสสาวะ 55
5.4. กลุ่มอาการทางเดินอาหาร 55
5.5. กลุ่มอาการทางระบบสืบพันธุ์ 56
5.5.1. สมุนไพรขับประจำเดือน 56
5.5.2. สมุนไพรแก้มดลูกหย่อน 58
5.5.3. การติดเชื้อทางเพศสัมพันธ์ และอาการป่วยที่เกี่ยวข้องกับการมีเพศสัมพันธ์ 59
5.5.4. ยาบำรุงบุรุษ เสริมสรรถภาพทางเพศ 61
5.5.5. ยาบำรุงให้มีบุตร ยาเลือกเพศเด็ก 62

5.5.6. บำรุงครรภ์ แก้แพ้ท้อง 63
5.5.7. ยาบำรุงน้ำนม ยาสำหรับแม่และเด็ก 64
5.6. กลุ่มอาการอื่นๆ 65
5.6.1. สมุนไพรแก้แผลกดทับ แผลเปื่อย 65
5.6.2. สมุนไพรแก้อักเสบ ติดเชื้อ 65
5.6.3. ยาแก้กล้ามเนื้ออ่อนแรง กรณีต่างๆ 66
5.6.4. อาการทางหู 66
5.6.5. อาการทางตา 66
5.6.6. อาการทางจิตใจ 68
5.6.7. ยาอื่นๆ 68
ภาคผนวก 1 ภาพสมุนไพรชาติพันธุ์ม้ง 70
ภาคผนวก 2 ตารางเปรียบเทียบชื่อสมุนไพรม้งและชื่อวิทยาศาสตร์ 160
1. ตารางชื่อสมุนไพร และชื่อวิทยาศาสตร์ที่ได้จากการตรวจระบุชื่อตัวอย่าง 161
2. ตารางแสดงข้อมูลสมุนไพรที่ยังไม่สามารถระบุชนิดตามหลักอนุกรมวิธานได้ 164
หมอพื้นบ้านผู้ให้ข้อมูล 178

บทที่ 1
วิธีการศึกษา

โครงการนี้ได้รับอนุมัติดำเนินโครงการในปีงบประมาณ 2568 – 2570 เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ โดยใช้การสัมภาษณ์เชิงลึก เป็นวิธีวิจัยหลักในการเก็บรวบรวมข้อมูลต่างๆ เช่น โครงสร้างสังคมวัฒนธรรม ประวัติชีวิต ประวัติหมู่บ้าน รูปแบบวิธีการบำบัดรักษา เป็นต้น บุคคลผู้ให้ข้อมูล ได้แก่ หมอพื้นบ้าน หรือปราชญ์ชาวบ้าน ที่รู้จักและใช้ภูมิปัญญานั้นๆ มายาวนานมากกว่า 20 ปี เก็บรวบรวมข้อมูลโดยการสัมภาษณ์กึ่งเป็นทางการ (semi-structure interview) หรือการสัมภาษณ์เชิงลึก (in-depth interview) เพื่อรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับทัศนคติ ประสบการณ์การรักษา ภูมิปัญญาการบำบัดรักษา ประสบการณ์ โดยอาศัยแนวคำถามที่กำหนดไว้ ในการสัมภาษณ์ จะใช้ข้อมูลเบื้องต้นจากการทบทวนวรรณกรรม และข้อมูลที่ได้จากการเก็บข้อมูลที่ผ่านมา เป็นพื้นฐานในการตั้งคำถาม และค้นหาคำตอบ โดยมีการทบทวนคำถามตามความเหมาะสม

1. กลุ่มประชากรที่จะศึกษา

หมอพื้นบ้าน ผู้รู้ และปราชญ์ชาวบ้าน ไม่จำกัดเพศ ที่บรรลุนิติภาวะ สุขภาพแข็งแรง มีสติสัมปชัญญะ ที่ได้จากการสำรวจรวบรวมรายชื่อ โดยการทบทวนวรรณกรรมและจากข้อมูลของสำนักงานสาธารณสุขจังหวัด ชาติพันธุ์ละ 30 คน ซึ่งเป็นจำนวนที่เพียงพอในการศึกษากลุ่มตัวอย่างในเชิงคุณภาพ โดยสามารถเจาะลึกข้อมูลและสรุปข้อค้นพบได้ โดยเหมาะสมกับข้อจำกัดทางเวลา

2. เกณฑ์การคัดเลือก

- หมอพื้นบ้าน หรือปราชญ์ชาวบ้าน ที่รู้จักและใช้ภูมิปัญญานั้นๆ มายาวนานมากกว่า 20 ปี
- มีองค์ความรู้ภูมิปัญญาด้านใดด้านหนึ่งในกลุ่มที่ศึกษาหรือมากกว่า
- เป็นผู้ที่มีความรู้ความเชี่ยวชาญ สามารถ หายา เตรียมยา วินิจฉัย และทำการรักษาเอง
- มีสุขภาพแข็งแรง ไม่มีภาวะเจ็บป่วยที่เป็นอุปสรรคต่อการตัดสินใจและต่อการให้สัมภาษณ์
- ยินดีถ่ายทอดองค์ความรู้ หรือยินดีให้ข้อมูลต่อทีมวิจัย

3. การเก็บข้อมูล

ศึกษาทบทวนเอกสารต่าง ๆ เพื่อรวบรวมข้อมูลกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ในประเทศไทย และรวบรวมรายชื่อหมอพื้นบ้านชาติพันธุ์จากสำนักงานสาธารณสุขจังหวัด เพื่อใช้ประกอบการพิจารณาคัดเลือกพื้นที่ศึกษาและลงพื้นที่เก็บข้อมูลเบื้องต้นด้านบริบททางสังคมและวัฒนธรรม ประวัติที่มาของภูมิปัญญา และปรัชญาแนวคิดความเชื่อเกี่ยวกับโรค รูปแบบการดูแลสุขภาพและการรักษาโรค เพื่อประกอบการคัดเลือกพื้นที่ศึกษาเชิงลึก

คัดเลือกพื้นที่ศึกษาเชิงลึกจากชาติพันธุ์ที่มีขนาดประชากรกลุ่มตัวอย่างที่สามารถให้ข้อมูลได้ โดยคำนึงถึงความปลอดภัยของผู้ให้ข้อมูลและความปลอดภัยของผู้วิจัย มีโอกาสน้อยที่จะมีความเสี่ยงหรือ

ผลกระทบจากการเข้าเก็บข้อมูลของผู้วิจัยต่อวิถีชีวิตหรือสังคมวัฒนธรรมของเจ้าของภูมิปัญญา มีความเป็นไปได้ในการเข้าถึงพื้นที่เพียงพอต่อการเก็บข้อมูลเชิงลึก มีล่ามแปลภาษาที่ทำให้การสื่อสารในการสัมภาษณ์เป็นไปได้ด้วยดี มีความแตกต่างทางวัฒนธรรมที่ไม่มากเกินไป และข้อมูลเบื้องต้น ทางประเพณีวัฒนธรรม ความเชื่อในการดูแลสุขภาพ มีองค์ความรู้สมบูรณ์มากเพียงพอ ในการต่อยอดเก็บข้อมูลภูมิปัญญาเชิงลึกภายใต้ระยะเวลาที่จำกัด

การเก็บข้อมูลโดยการสัมภาษณ์ หมอพื้นบ้าน/ปราชญ์ชาวบ้าน/ผู้มีภูมิปัญญา เพื่อเก็บข้อมูลด้านประวัติชุมชน และภูมิปัญญาการรักษาโรค 4 กลุ่มอาการ เก็บข้อมูลองค์ความรู้การดูแลรักษาสุขภาพ ด้วยการสัมภาษณ์ โดยใช้วิธีการสัมภาษณ์เชิงลึก แบบมีประเด็นคำถาม เพื่อเก็บข้อมูล บริบททางสังคมและวัฒนธรรม ประวัติหมอพื้นบ้าน และภูมิปัญญาการแพทย์พื้นบ้านชาติพันธุ์ในการรักษาโรค 4 กลุ่มอาการ ในการเก็บข้อมูลจะใช้เวลาประมาณ 1 - 3 ชั่วโมง ขึ้นอยู่กับความร่วมมือของหมอพื้นบ้าน โดยมีการทบทวนข้อมูลระหว่างการสัมภาษณ์หากพบข้อสงสัยเพื่อการจดบันทึกข้อมูลที่ถูกต้อง โดยสัมภาษณ์ครั้งเดียว และอาจจะสัมภาณ์มากกว่า 1 ครั้ง หากต้องการข้อมูลเพิ่มเติม แต่ไม่เกิน 3 ครั้ง

ตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลที่ได้รับจากหมอพื้นบ้านแบบสามเส้า เก็บข้อมูลจนกระทั่งไม่พบข้อมูลใหม่ ผู้ให้ข้อมูลโดยการสัมภาษณ์รวมทั้งสิ้น 30 คน นำเสนอผลการวิจัยด้วยวิธีเชิงพรรณนา

บทที่ 2
กรรมวิธีในการรักษาแบบม้ง

1. การรักษาด้วยพิธีกรรม

ในการทำพิธีต่างๆ เช่น อัวเน้ง ฮูปลี หรือสู่ขวัญ มักจะต้องมีกระดาษที่ใช้แทนเงิน เรียกว่า กระดาษทำผีม้ง หาซื้อได้ตามร้านค้า เป็นกระดาษแบบเดียวกับกระดาษยาเส้น ที่ต้องให้ผู้ชายเป็นคนทำ โดยการตอกและเจาะฉลุ ให้เป็นสายที่มีลวดลาย มีเทคนิคในการพับ ที่เมื่อคลี่ออกจะเส้น รวมกันเป็นพวง

1.1. อัวเน้ง

เป็นพิธีคล้ายๆร่างทรงโดยจะให้ผีบรรพบุรุษเข้าสิงเพื่อทำนายว่าใช้เหตุการณ์เจ็บป่วยมาจากสิ่งใด หรือเป็นการเจรจาสื่อสารกับบรรพบุรุษ หรือกับวิญญาณ เพื่อขอพร หรือพาขวัญกลับมา เวลาทำพิธี รู้สึกตัว แต่พูดออกไปไม่ได้รู้ก่อนว่าจะพูดอะไร องค์ที่ลงจะเป็นคนพูดออกไปเลย ไม่รู้ว่าตัวเองจะพูดอะไร เวลาอัวเน้งจะมีบทพูดที่ร่างทรงมาบอกให้พูด ไม่ได้แต่งคำพูดเอง มีชื่อเรียกพิธีในการลงทรงว่า “นงจี่ด๊า” (แปลว่า ตาม-พ่อหมอ/แม่หมอ หมายความว่า ตามร่างทรงก่อน) หรือ “ลงสีดา” ลักษณะเหมือนมีคนมาสื่อกระแสจิตให้สัมผัสได้ ส่งต่อทางจิตวิญญาณที่สัมผัสได้ โดยสิ่งที่เข้าทรงเรียกว่า เน้ง อาจเป็นเทพ หรือผีบรรพบุรุษ โดยส่วนใหญ่เป็นบรรพบุรุษที่เคยเข้าทรงคนในต้นตระกูลมาก่อน อุปกรณ์บางอย่างทำเองได้ หรือหาซื้อก็ได้ แต่บางอย่างต้องซื้อจากร้านค้า สาเหตุที่ทำอัวเน้งมีตั้งแต่เกิดจาก ป่วยบ่อย ร่างกายอ่อนแอ นอนไม่หลับ หงุดหงิด ไม่สบายใจ ไม่อยากทำอะไร หรืออาการที่หาสาเหตุไม่ได้ ซึ่งได้ไปหาหมอดู แล้วเค้าบอกว่าให้มาอั่วเน้ง ทุกคนต้องทำอัวเน้งทุกปีในช่วงปีใหม่ นอกจากการอัวเน้งตอนปีใหม่แล้วจะแล้วแต่กรณี บางคนอาจมีการทำเป็นประจำทุกสัปดาห์ หรือทุกเดือน แล้วแต่กรณี ขณะที่ทำก็จะมีบทพูดที่เป็นภาษาม้ง โดยส่วนใหญ่จะบอกว่ามีคนมาบอกว่าให้พูดอะไร อัวเน้งจะเป็นการสืบทอดทางสายเลือด หากในครอบครัวหรือต้นตระกูลมีคนอัวเน้ง คนในสายเลือดจะมีโอกาสที่จะต้องอัวเน้ง ขึ้นกับว่าจะเลือกคนไหน แล้วสืบทอดต่อกันมา อย่างไรก็ตาม มีหนึ่งกรณีที่คนอัวเน้งไม่ได้รับมาจากสายเลือดตนเอง แต่เกิดจากสายตระกูลแซ่ฝั่งสามี

อัวเน้งมี 2 แบบ แบบที่ 1 เป็นการอัวเน้งทั่วไปจะทำเพื่อรักษาอาการของตัวเอง และทำอั่วเน้งในพิธีเรียกขวัญของครอบครัว จะทำเวลาไหนก็ได้ที่สะดวก แต่บางคนจะมีเวลาที่ทำแบบจำเพาะ แบบที่ 2 เป็นการอัวเน้งเพื่อรักษาคนอื่น ในบางพื้นที่เรียกว่า อาจารย์อัวเน้ง คือคนที่อัวเน้งให้คนอื่นได้ และบางคนสามารถสอนการอัวเน้งให้คนอื่นได้ด้วย หลังการอัวเน้งช่วงปีใหม่ ในกรณีของผู้ที่อัวเน้งแบบที่ 2 ได้ คนที่มาให้อัวเน้งเป็นคนแรกหลังปีใหม่จะต้องมีค่าครูและมีค่าอะไรต่างๆ มากกว่า คนถัดไป เพราะเป็นคนเริ่มการทำอัวเน้งของปีนั้นๆ

ถ้าใครเป็นอัวเน้ง จะมีการตั้งชุดบูชาเรียกว่า ท่าเน้ง (ท่า = หิ้ง/แท่นบูชา) โดยผู้ชายเจ้าบ้าน จะต้องเป็นคนตั้ง ท่าเน้งจะต้องใช้ต้นไม้เฉพาะ เรียก ตงเน้ง (หรือ ด้งเน้ง) จะมีรูปแบบการวางเสา ต้องหันโคนเสาและปลายเสาไปในทิศทางที่ถูกต้อง โดยเอายอดไว้ด้านบน และไม้ผาที่ทำพธีบนหลังคาจะต้องหันปลายไปทางประตูขอต้งต้า บนแท่นบูชา (ท่าเน้ง) อาจจะมีรูปแบบต่างกันเล็กน้อย กรณีอัวเน้งทั่วไปประกอบด้วย ของบน

โต๊ะไหว้ จากซ้าย ข้าวใส่ถ้วย +ไข่+ธูป 3 ดอก, ขวา ข้าวโพด+ ธูป 5 ดอก, ป่ะ(ข้าวตอกแตก) เทียน 1 เล่ม น้ำ 3 แก้ว น้ำ 1 ถ้วย(ไว้บ้วนปากแล้วพ่น) บนแท่นไหว้มีอุปกรณ์สำหรับอัวเน้งประกอบด้วย เจียเน้ง(แหวนเขย่า) และ ขัวะเน้ง(ไม้คว่ำหงาย) กรณีอาจารย์อัวเน้งที่สามารถอัวเน้งหาสาเหตุการเจ็บป่วยหรือรักษาคนอื่นได้ จะมีน้ำ 2 แก้วใหญ่ สำหรับให้หมอพ่นน้ำ (มีการร้องแบบรัวลิ้น แล้วจิบน้ำอม แล้วพ่น ตามด้วยเสียง พู่ว) และน้ำ 4 แก้วเล็ก สำหรับให้ผีบรรบุรุษ ล้างเท้า ล้างมือ ล้างหน้า และกิน เรียงจากซ้ายไปขวา มีเชิงเทียนหนึ่งคู่ กระถางธูปสามกระถาง ใส่ข้าวสาร สำหรับปักธูป โดยกระถางกลางจะมีไข่หนึ่งฟอง(เรียกว่าเล่งเก๊า) เป็นตัวแทนของเน้งที่มาลง ส่วนใหญ่เสาไม้จะตั้งไว้กับพื้น ยกเว้นกรณีเสาไม้สั้นเกินไปอาจตั้งไว้บนโต๊ะอีกทีหนึ่งได้ ท่าเน้งจะประดับด้วยกระดาษตัดฉลุลาย

สิ่งของที่วางอยู่ใต้แท่นประกอบด้วย ดั่วเน้ง(ฆ้อง) จื๊อเน้ง(วงๆ สำหรับเขย่า) ตือเตา(ค้อนตี) กลุ่มนี้เป็นอุปกรณ์สำหรับอัวเน้งในการเรียกขวัญ หรืออัวเน้งตัวเอง

ในกรณีทำนาย คำถามต่างๆ จะมีอุปกรณ์ได้แก่

- ขวัวะเน้ง (เขาควายผ่าซีก) 1 คู่ ไว้เสี่ยงทาย มีทั้งที่ทำจากพลาสติกสีดำ(หาซื้อได้ตามร้านค้า) และทำจากเขาสัตว์เช่นควายเผือก (สีขาว) เวลาใช้ทำนายทายทัก จะต้องโยนพร้อมกันทั้งสองอันเพื่อทำนายขวัญ โดย คว่ำคู่=ใช่ คว่ำหรือหงาย=ยังไม่ใช่ หงายคู่=ขวัญกลับมาแล้ว
- มีด หรือมีดหมอ ซึ่งวางไว้ข้างใต้ท่าเน้ง มีดจะใช้เวลา มีคนมาดูดวงจะหาสาเหตุว่ามีอะไรบ้างโดยต้องมีข้าวสารใส่ถ้วยมาสำหรับตั้งมีด จากนั้นหมอจะอธิษฐานถามผีบรรพบุรุษว่า สาเหตุของอาการ ถามวิธีแก้ ว่ามีดจะล้มหรือตั้ง จนกว่ามีดจะตั้งได้ ถ้าตั้งได้แสดงว่าผีบรรพบุรุษมาช่วยจับมีดให้สามารถมีดตั้งขึ้นแล้ว

ในการทำพิธีอัวเน้งให้ผู้อื่น จะมีค่าทำพิธีเป็นเงินจำนวนหนึ่งแล้วแต่ผู้ทำพิธี และหัวหมูกับขาหมูหนึ่งข้าง หลังเสร็จพิธีแล้ว หมออัวเน้งจะนำหัวหมูและขาหมูกลับไปทำเป็นอาหารที่บ้าน และหมอผู้ทำพิธีจะเก็บคางหมูไว้ โดยส่วนใหญ่จะร้อยไว้เหนือเตาไฟ เมื่อถึงปีใหม่ครั้งถัดไปจะนำมาคางหมูมาทำพิธีส่งและเผา

1.2. ฮูปลี

เป็นการเรียกขวัญ หรือสู่ขวัญ ไม่มีการสื่อสารกับวิญญาณ มีรูปแบบย่อยหลายรูปแบบ เช่น

- แก้อาการเสียขวัญ จากอุบัติเหตุ ที่ทำให้มีอาการไม่สบายตัว กลัว และท้องเสียไม่หาย นอนลงบนม้านั่งแบบยาว และหมอได้ท่องคาถาพร้อมกับใช้ค้อนทุบที่ม้านั่ง 6 ทิศ (ศีรษะ ทวาร ด้านซ้าย ด้านขวา ด้านหลัง ด้านหน้า) คล้ายเป็นการตอกตะปู
- เรียกขวัญระหว่างการโฮมยาแก้อาการเสียขวัญจากตกใจ(เจ๊ง) หมอจะนำหิน 3 ก้อนไปเผาไฟให้ร้อน จากนั้นจะคีบก้อนหินทีละก้อน ออกมาทำพิธีโดยการท่องคาถาเรียกขวัญเป็นภาษาม้ง พร้อมกับทำท่าปัดเป่าสิ่งไม่ดีให้ออกไปจากตัวคนไข้ เมื่อท่องจบจะนำหินนั้นทิ้งลงหม้อสมุนไพรที่ร้อนๆ ทำให้เกิดไอน้ำขึ้นมาให้กับคนที่อยู่ในผ้าห่มได้โฮมยา ทำจบครบ 3 ครั้ง

- เรียกขวัญด้วยอุปกรณ์อัวเน้ง และกระดาษทำผี(กระดาษแทนเงิน) ผู้ทำจะต้องเป็นหมออัวเน้ง โดยเริ่มทำพิธีที่ขอต้งต้า(ประตูผี) ที่บ้านหมอพื้นบ้าน ทำการถาม เรียกขวัญไปจนกระทั่งถึงประตูบ้าน แล้วเชือดเป็ดเป็นของเซ่นไหว้

1.3. เชาเจ๊ง

เป็นการเรียกขวัญเด็กที่มีอาการป่วยเป็นไข้ รักษาไม่หาย เสียขวัญ หรือตกใจ ส่วนใหญ่ทำในเด็กที่ไปรักษาแล้วไม่หายไม่ดีขึ้น ป่วยบ่อย ขี้โรค ทำเฉพาะเด็กตั้งแต่เด็กทารกจนถึงเด็กก่อนขึ้นป.1

ใช้กระด้งใส่เมล็ดข้าวโพด ส่ายเหนือหัวเด็ก แล้วพูดคำเรียกขวัญ เป็นภาษาจีน ที่มีแปลได้ว่า “ถ้าเด็กตกใจให้ [หว้าหล่อ] ไปช่วยดึงขวัญกลับมา” มีความหมายว่า “ถ้าเด็กคนนี้ไปตกใจที่ไหนมาขอให้พ่อเทวดานำขวัญของเด็กกลับมา” ประมาณเรียกให้สิ่งปกปักหรือขวัญกลับมาปกปักรักษาเด็กคนนั้น

หลังเสร็จพิธี เอาข้าวโพดไปเลี้ยงไก่เลี้ยงหมู ทำ 3 วันเวลาเดิมทุกวัน ส่วนใหญ่ก็ทำช่วงเช้าหรือเย็น ก่อนจะทำต้องตรวจก่อนว่าเป็นการเสียขวัญ ตกใจ หรือไม่ โดยวินิจฉัยจาก จับหู ข้อมือ เท้า ถ้าเย็นแสดงว่าเป็นอาการที่มาจากการตกใจมากต้องทำพิธีเชาเจ๊งนี้ถึงจะหาย

คำเรียกขวัญในวงเล็บจะเปลี่ยนตามเพศและลำดับของพี่น้อง ชาย จะขึ้นต้นด้วย หว้าหล่อ แล้วไล่ไปเป็น หว้าหล่อตั่ว หว้าหล่อหลื่อ หว้าหล่อซะ หว้าหล่ออื๊ หว้าหล่ออี๋ ในการเรียก ลูกคนโต คนที่สอง สาม สี่ ห้า ตามลำดับ หญิง ลูกคนโต เรียก ตั่ว คนที่สองเรียก ตั่วหมี่ คนที่สาม สี่ ห้า เรียก ตั่วหมี่หลื่อ ตั่วหมี่ซะ ตั่วหมี่อื๊ ตั่วหมี่อี๋ ตามลำดับ

1.4. เข่อเจ๊ง หรือ ถี่เจ๊ง หรือ ชอเจ๊ง

เป็นการเรียกขวัญ แก้อาการตกใจ ในการทำพิธี ใช้ถ้วยใส่น้ำ และธูป 1 ดอก ร่ายคาถา อมน้ำในถ้วนพ่น 3 ครั้ง ทำพิธีเสร็จจะเอาธูปปักไว้ที่เตาถ่านสำหรับก่อไฟผิงให้ความอบอุ่นนอกบ้าน ถ้าไม่มีก็ปักไว้นอกบ้านเฉยๆ ก็ได้

1.5. ขอกั่วะ

แก้หญิงมีครรภ์ตกเลือดจะแท้งลูก ตามความเชื่อม้ง ถ้าไปข้ามที่ชื้นแฉะเป็นน้ำไหลซึมๆ จะทำให้ตกเลือด แท้งลูก เนื่องจากเชื่อว่ามีผี จะมีพิธีปัดเป่า มีคาถาเสกใส่ด้ายผูกแขน ให้ผูกข้อมือข้อเท้า เพื่อให้รักษาเด็กในท้องไว้ จะอยู่ได้จนคลอด จนโต โดยต้องทำที่บ้านหญิงมีครรภ์นั้น จะมาทำที่บ้านเราเองไม่ได้

ทำโดยต้มน้ำมันแล้วพ่นน้ำใส่เพื่อให้มีประกายไฟ ถือกะทะน้ำมันพ่นน้ำใส่ รอบๆ ตัวคนจะแท้งลูก พ่นไปทางประตู เอาข้าวฟ่างคั่วตำเป็นผงไว้ จุดไฟใส่ไม้ไผ่แล้วเอาผงข้าวฟ่างขว้างใส่ ไฟจะลุก ทำเสร็จแล้วเลือดจะหยุดทุกกรณี

1.6. อื่นๆ

1.6.1. เน้งเค้าตั๊วะ

เป็นพิธีร่างทรง พิธีกรรมนี้ใช้ไม้ฟาง ที่ทำจากไม้ห่อด้วยฟางข้าวมัดเป็นท่อนๆ เอาธูป 3 ดอกเสียบไว้ทางปลาย ทำพิธีเฉพาะข้างขึ้น เวลาทำพิธีจะเอาไม้ฟางกระแทกพื้น ซึ่งไม้จะหนักมากตอนทำพิธี เป็นพิธีกรรมที่ให้เน้งเค้าทรงไม้พาย ซึ่งไม้นี้ถ้าเอาไปไว้ที่อื่น บางทีจะเคลื่อนที่กลับไปเองได้

1.6.2. ตั๋วซอ

คือพิธีกรรมเพื่อให้ครอบครัวมีบุตรสมปรารถนา ขั้นตอนการทำพิธี นำผ้าใยกัญชงผูกติดกับท่อนไม้ จะทำการทอดผ้าใยกัญชงเป็นแนวยาว เริ่มตั้งแต่บริเวณหน้าบ้าน ทอดยาวไปจนถึง ห้องนอน (ทอดไปใต้หลังคา หรือทอดไปตามพื้น ความหมายของการใช้ผ้าทอดไปห้องนอนคืออะไร สะพานสวรรค์?) ของคู่สามีภรรยาที่ต้องการมีลูก เพื่อเป็นการ "ชักนำ" หรือเปิดทางให้ดวงวิญญาณมาปฏิสนธิ ในการเลือกเพศ มีการจัดวางรูปแบบผ้าตามความต้องการของพ่อแม่ ถ้าอยากได้ลูกชาย: ให้วางผ้าเป็น เส้นคู่ (ขนานกัน) ถ้าอยากได้ลูกสาว: ให้วางผ้าเป็นรูป ตัว Y

1.6.3. ไข่ ในการทำนาย

มีหลายรูปแบบ ตัวอย่างเช่น

1. เอาผ้าผู้ป่วยห่อไข่ นำไปนึ่ง แล้วแกะดูว่ามีรอยอะไรมั้ย เพื่อใช้ในการทำนาย เช่น ถ้าไข่บุ๋มไปแสดงว่า ขวัญผู้ป่วยกลับมากับไข่แล้ว
2. ใช้ไข่ดิบ แทนขวัญของผู้ป่วย นำมาตั้งบนขวดที่วางนอนไว้ แล้วสอบถามเพื่อทำนาย โดยดูจากไข่จะตั้งบนขวดได้ หรือตั้งไม่ได้
3. ใช้ไข่สุก ห่อเงินแท่ง แล้วห่อด้วยผ้า ลากไปตามตัวผู้ป่วย แล้วเปิดออกดู ว่าสีไข่เป็นอย่างไร ใช้เพื่อวินิจฉัยในเรื่องการมีสิ่งชั่วร้ายกระทำ หรือโดนของ และเป็นวิธีการกำจัดสิ่งไม่ดีและคุณไสย
4. ใช้ไข่สดแทนตัวคน และไก่เป็นๆ 1 คู่ นำมาทำพิธี แล้วต้ม ดูลักษณะของกระโหลก ตา ตีน และลิ้น ถ้ากระโหลกเป็นจุดๆ จะได้เงิน แต่ถ้ามีจุดเยอะๆ จะม่ไข้เจ็บป่วย ถ้าตาไม่แตก และตีนงุ้ม จะดี ถ้าออกมาไม่ดี ต้องอัวเน้ง

2. หัตถการต่างๆ

หัตถการต่างๆ มักมีการผสมผสานพิธีกรรมและการนวด โดยมีทั้งการรีดเส้น จับเส้น จิกเส้น และอื่นๆ หากมาให้นวดจะต้องนำธูป 3 ดอกและกระดาษทำผีมาบอกกล่าวที่ท่าเน้ง ก่อน ในการนวดต่างๆ เช่น การนวดท้องมันจะมีการให้ยารับประทานร่วมด้วย มักจะมียาให้กินก่อน จึงจะให้การนวดท้อง หรือนวดให้ท้องนิ่มก่อนจึงให้กินยา ทั้งนี้ ส่วนใหญ่จะมีการจับ คลำ เพื่อวินิจฉัยอาการก่อน ว่าเกิดจากอะไร เช่น กรณีปวดท้อง อาจ

เกิดจาก โรคกระเพาะเรื้อรัง(ท้องจะแข็งทั่วไป) ม้ามโต/ม้ามย้อยในเด็ก ตับโต(ด้านข้างท้องจะแข็งตามแนวชายโครง) ซึ่งรูปแบบการนวดจะต้องกดแล้วดันขึ้น ส่วนใหญ่จะต้องมีน้ำมัน ใช้ร่วมด้วย เพื่อให้ลื่น หรือเป็นน้ำผสมสมุนไพรอื่นๆ สรุปรูปแบบหัตถการต่างๆ ได้ดังนี้

2.1. เก่ปล๊ะ แปลว่า กด ท้อง

รูปแบบ เป็นการกดที่ท้องวนไปรอบๆ ท้อง และดึง ถ้าปวดหัวบริเวณด้านขวาจะนวดท้องด้านซ้าย ถ้าปวดหัวซ้ายก็จะนวดท้องด้านขวา กรณีเด็กม้ามโต(เด็กทารกจนถึงวัยก่อนเข้าอนุบาล) นวดโดยอุ้มเด็กไว้กับตัว นวดด้วยนิ้วโป้ง มือขวา บริเวณใต้ชายโครงซ้าย และบริเวณหลังในตำแหน่งเดียวกัน 3 จุด โดยมีการฝนนิ้วโป้งกับยาสมุนไพร (ไพล) ที่นิ้วระหว่างการนวด นวดครั้งละ 2-3 นาที

อาการที่รักษา บ้านหมุน วิงเวียน ที่เกิดจากการกินผิด อาการไม่ย่อย ค้างในลำไส้แล้วลมตีขึ้น แต่ไม่มีอาการปวดท้อง

2.2. ซอปล๊ะ แปลว่า เขย่า ท้อง

รูปแบบ เป็นการกดท้อง เขย่าท้อง ดึงแขน และยกตัว

อาการที่รักษา อาการกินผิดที่มีอาการปวดท้อง จุกเสียด แน่นหน้าอก จากอาหารเป็นพิษอาหารไม่ย่อย จุกลิ้นปี่

2.3. เจย่อปล๊ะ (เจ่อปล๊ะ) / เจฉ่าปล๊ะ แปลว่า นวดท้อง

รูปแบบ เป็นการนวดโดยการกดแล้ววนมือ ทำไปเรื่อยๆ ในบริเวณท้อง ทวนเข็มนาฬิกา กดวนๆ รอบท้องตามเข็มนาฬิกา 3 ครั้ง หรือปวดตรงไหนเริ่มรีดจากตรงนั้นไปที่ปลายนิ้ว แล้วดึงกระตุกจากสีข้าง ทำ 3 รอบ จากนั้นดึงกระตุกขาและแขนในท่านั่ง อย่างละ 3 ครั้ง จะใช้น้ำมันร่วมด้วย โดยอาจเป็นน้ำมันนวดตำรับเฉพาะ น้ำมันหมู หรืออื่นๆ ที่ช่วยให้ลื่น

อาการที่รักษา แก้อาการกินผิดสำแดง รวมถึงกินมาเกินไป ที่ทำให้มีอาการปวดท้อง จุกเสียด แน่นหน้าอก

2.4. บั้วเจ๋ / บัวกอนเจ๋ แปลว่า ทุบน้ำเกลือ

รูปแบบ การนวดน้ำเกลือ พร้อมกับตบไปบริเวณที่ปวด เคล็ด บวม โดยใช้ส้นมือ ตบไป-กลับ จากซ้าย ขวา บนล่าง ใช้น้ำเกลือ เพราะเกลือคือยา

อาการที่รักษา แก้อาการที่เกี่ยวกับกล้ามเนื้อเส้นเอ็น ที่ทำให้ ปวด เคล็ด บวม อาการปวดปวดขา ปวดเอว

2.5. เจย่อนอ (เจ่อนอ) / เจฉ่านอ แปลว่า -

รูปแบบ เป็นทั้งการตรวจวินิจฉัยและการรักษาที่ทำโดยทั่วไปในครอบครัวม้ง เพื่อวินิจฉัยว่าอาการที่เป็นเกิดจากกินอะไร โดยใช้น้ำผสมเกลือเม็ดตบที่ท้อง รีดขึ้นมาหาแขนไปที่ปลายนิ้ว และเจาะปลายนิ้ว เอาเลือดหยดในน้ำเกลือเพื่อดูสาเหตุของอาการ มีทั้งกรณีใช้น้ำเกลือเปล่าๆ ใช้น้ำเกลือกับไพล และใช้น้ำเหลือกับเขม่าก้นหม้อ(หญ้ายองไฟ) ถ้าเลือดลอย ไม่ได้เกิดกจากอาหารแต่เกิดจากน้ำ ถ้าเลือดจมแสดงว่าเกิดจากอาหาร ถ้าเลือดกระจายไปกับน้ำ คือ ปกติ หลังจากนั้นจะเอามีดมาขูดที่เล็บทั้งหมด หลังจากนั้นจะทำเจย่อนออีกรอบ ถ้าไม่หายจะทำ เจย่อปล๊ะ ชอปล๊ะ หรือบั้วเจ๋

อาการที่รักษา อาการกินผิดที่มีอาการปวดท้องจุกเสียด แน่นหน้าอก

2.6. เบอ แปลว่า ดึงเส้น

รูปแบบ ทำโดยการใช้ข้อนิ้วมือนิ้วชี้และนิ้วกลาง หนีบดึงตามแนวเส้น โดยใช้ยาหม่องร่วมด้วย ถ้าดึงแล้วห้อเลือด จะหายไว ถ้าปวดหัวที่ขมับ จะเบอที่แนวเส้นคอ บ่า ไหล่ และนวดคลึงที่ขมับ

อาการที่รักษา แก้ปวดตามเส้น ปวดหัว(แก้ที่คอ) แต่ไม่ทำในกรณีปวดขมับ

2.7. เฉอ แปลว่า ครอบแก้ว

รูปแบบ การครอบแก้วโดย ทายาหม่องน้ำ จุดเทียนวางบนเหรียญสิบ แล้วครอบแก้ว ทิ้งไว้ครึ่งชั่วโมง แล้วเอาออก หรือดึงรีดขึ้นไปตามแนวเส้น ทายาหม่องเพื่อให้เลื่อนแก้วได้ง่าย

อาการที่รักษา แก้อาการปวดเมื่อยกล้ามเนื้อ

2.8. สั่วเจ๊ง / ไซเจ๊ง / เซ้อเจ๊ง / เฉ่าเจ๊ง แปลว่า เจ๊ง – ตกใจ

การสั่วเจ๊ง(ม้งขาว) หรือ เฉ่าเจ๊ง(ม้งดำ) รวมถึง ไซเจ๊ง และเซ้อเจ๊ง จะทำเพื่อรักษาอาการที่เกิดจากการตกใจ เช่น มือเท้าเย็น กล้ามเนื้อปวดเกร็ง สั่น เส้นพลิกเส้นกระตุก(เรียกว่า เจ๊งเล่ง) เป็นต้น จะทำเมื่อรักษาด้วยการฮูปลี (เรียกขวัญ) แล้วไม่หาย โดยก่อนการรักษาจะต้องมีการตรวจดูก่อนว่าเกิดจากการ เจ๊ง หรือไม่ โยการจับที่ข้อมือ คล้ายการจับชีพจร

รูปแบบที่ 1 ไซเจ๊งเป็นการจิกเส้น สั่วเจ๊งเป็นการรีดเส้น โดยใช้สมุนไพร ตามสูตรของแต่ละคน เช่น ขิง ไพล ตะไคร้ ฯลฯ ทุบๆ ผสมน้ำเล็กน้อย มารีดเส้น ด้วยการใช้เล็บจิกหรือรีด จากปลายนิ้ว เข้าหาร่างกาย ไปหาลำตัว หัว โดยเริ่มจากข้างขวาก่อน โดยเอาสมุนไพรมาถูก่อน แล้วค่อยจิก/รีดตามแนวเส้น โดยรีดเข้าหาลำตัว วันแรกกับวันที่สองรีดแค่นิ้วโป้ง กลาง ก้อย วันสุดท้ายรีดทุกนิ้ว แล้วถึงจะคาดตามข้อมือข้อเท้า (**กัวเจ๊ง**) บางคนคาดที่ข้อศอกและข้อเข่าด้วย และกระตุกแขนขา (**เดี้ยแต เดี้ยเต๊อ** - สามารถใช้แก้อาการเป็นลมแบบเร่งด่วนได้) ในการทำที่ขาจะเขาขิงใส่ที่สะดือ แล้วจิกที่สะดือ เวลาทำการรักษาต้องถอดเสื้อ ดังนั้น ผู้ป่วยจะอยู่กับหมอแต่สองคน ทำรอบละ 3 ครั้ง

ก่อนการรักษาต้องทำการจับชีพจร หรือแมะก่อน เพื่อดูว่ามีตกใจ(ขวัญเสีย) มั้ย ถ้ามี จึงจะรักษาด้วยการสั่วเจ๊ง/ไซเจ๊ง โดยเริ่มจากที่มือ เท้า ไปท้อง หัว ถ้ามีอาการไม่มาก ทำสามครั้งก็หาย

อาการที่รักษา แก้อาการที่เกิดจากการตกใจ เสียขวัญ จากการล้ม อุบัติเหตุ ผีหลอก ฯลฯ ทำให้มีอาการเหม่อๆ ลอยๆ หรือนอนไม่หลับ

รูปแบบที่ 2 สั่วจ้อ เป็นการรีดเส้น ประกอบด้วย น้ำมันหมู(หมูเท่านั้น)ที่ตั้งบนกะทะร้อนๆ 1 ถ้วย และน้ำหนึ่งแก้ว นำกระดาษมาเขียนชื่อ จุดไฟ ใส่ลงไปในน้ำ ไม่ใช้สมุนไพร เอามือจุ่มน้ำ แล้วจุ่มน้ำมันร้อนๆ แล้วรีดเส้นแบบไซเจ้ง

อาการที่รักษา แก้อาการปวดเนื้อ ปวดเส้นประสาท ปวดไหล่ ปวดเส้น ปวดเอว และอาการที่เกิดจากการตกน้ำแล้วเสียขวัญ

2.9. เช้อเจ๊ง หรือเช้าเจ๊ง

รูปแบบที่ 1 โดยการเอายามาต้มใส่หม้อ แล้วเอาหินเผาจุ่มหม้อยา ให้อบสมุนไพรแค่คอ ประมาณ 15 นาที แล้วอาบ จากนั้นดูที่เส้นที่ข้อพับเข่า ถ้าปูดขึ้นมาเป็นเส้นเขียวๆ เหมือนเส้นเลือดขอด จะใช้เข็มแทง ให้เลือดออก แล้วต้มชั่วฉายงให้กิน แล้วอาการจะดีขึ้น

รูปแบบที่ 2 โดยการใช้ไฟถ่านแดงๆ ท่องคาถาแล้วเอาถ่านแดงๆ หย่อนใส่น้ำในขัน ให้เจ๊งตายไปกับไฟ มีคาถาประกอบเป็นภาษาม้งกับภาษาอื่น

อาการที่รักษา ใช้กรณีมีการตกใจ(เจ๊ง)ที่รุนแรง หรือเสียขวัญมาก

3. การใช้สมุนไพรในการรักษาโรค

ในการใช้สมุนไพรในการรักษาโรค มันมีประเพณีในการมาเอายา จะต้องเอาธูป 3 ดอก กระดาษทำผี (ใช้แทนเงิน) มาวางไว้ที่ท่าชั่ว(หิ้งบูชายา) หรือเอามาให้หมอ แล้วหมอจะเอาไปบอกกล่าวและวางไว้ที่ท่าชั่วเอง การนวดและยาจะใช้ท่าชั่วเหมือนกัน

3.1. ยาใช้ภายนอก

มีรูปแบบการใช้หลายรูปแบบ เช่น การอบ/โฮม อาบ ล้าง แช่ พอก/แปะ/ห่อ โดยแต่ละกรรมวิธีมีการใช้เพื่อวัตถุประสงค์ต่างกัน ตัวอย่างเช่น การอบหรือโฮม/รมยา มักมีวัตถุประสงค์ในการช่วยการไหลเวียนเลือดและผ่อนคลาย การอาบ การล้าง และการแช่ มักใช้ในกรณีโรคผิวหนังหรืออาการภายนอก และโรคติดเชื้อทางเพศสัมพันธ์ การพอก แปะ หรือ ห่อ จะเน้นการดูดซึมยาเฉพาะจุด ส่วนใหญ่ใช้เพื่อบำบัดอาการปวด หรือรักษาอาการบาดเจ็บ

3.2. น้ำชา

การกินสมุนไพรเป็นชาของขนเผ่าม้ง มีวิธีการทำ 2 แบบ

3.2.1. การแช่น้ำร้อน

เป็นการลวกน้ำร้อน โดยนำตัวยาสมุนไพร ใส่ในแก้ว แล้วเทน้ำร้อนใส่ ทิ้งไว้ 10-20 นาทีแล้วดื่มน้ำ เป็นการทำเพียงแก้วเดียวต่อครั้ง ใช้ยอด ใบสด เหง้า หัว หรือกิ่งก้าน กรณีเป็นส่วนที่อ่อนนุ่มสามารถแช่ในน้ำร้อนได้เลย ถ้าเป็นส่วนที่แข็งจะทำการขูดหรือทุบ หรือใช้ในรูปแบบสมุนไพรตากแห้งบดผง ส่วนใหญ่เป็นการใช้แบบเร่งด่วน

3.2.2. การต้มในกาน้ำ

ใช้กาน้ำร้อน ใส่ตัวยาสมุนไพรและน้ำสะอาด ตั้งไฟจนกระทั่งน้ำเดือด จึงนำมารับประทาน เป็นกรรมวิธีการเตรียมยาสำหรับกินเรื่อยๆ ทั้งวัน

3.3. ตำรับยาต้ม

ตำรับยาต้ม เป็นการต้มกับน้ำ เพื่อรับประทาน หรือเพื่ออาบ/ทา โดยส่วนใหญ่เป็นการต้มจนกระทั่งเดือด หรือจนกระทั่งยาออก เมื่อกินน้ำหมดแล้วสามารถต้มซ้ำได้ 2-3 ครั้ง มีบางตำรับที่ให้ต้มเคี่ยวจนงวด ยาสมุนไพรที่ใช้ในตำรับยาต้ม บางส่วนเป็นตัวเดียวกับยาสมุนไพรสำหรับต้มหรือตุ๋นไก่ และตุ๋นไข่ ในบางกรณีให้นำมาต้มกินเพื่อความสะดวกรวดเร็ว มีการใช้เพื่อรักษาอาการความดันสูง เบาหวาน ขับนิ่ว ขับปัสสาวะ แก้มะเร็งระยะแรก หรือเนื้องอก แก้โรคไต ตัวบวม มดลูกต่ำ(กระชับมดลูก) ขับเลือดประจำเดือน และแก้ไข้

3.4. ตุ๋นไข่

การตุ๋นไข่กับสมุนไพร ทำโดยการนำสมุนไพรมาสับ ใส่ไข่ คนให้เข้ากัน ใส่ถ้วย แล้วนำไปวางในกะทะหรือหม้อที่ใส่น้ำ หรือนำไปนึ่งในลังถึง ให้ผลในลักษณะเดียวกับการทำไข่ตุ๋น สมุนไพรที่ใช้ส่วนใหญ่ใช้ส่วนยอดนำมาสับ หรือส่วนเปลือกนำมาขูด แต่มีบางตำรับที่ใช้ยอดทั้งยอดโดยไม่สับ มักกำหนดเป็น 3-4 ยอด/ใบ ส่วนใหญ่เป็นตำรับยาบำรุงสายตา แก้อาการแพ้ท้องรุนแรง แก้ไอ แก้ปวดฟันที่ฟันไม่ผุ ต่อมน้ำเหลืองบวมโต แก้อักเสบ แก้ตกเลือดในหญิงตั้งครรภ์ เป็นต้น

3.5. ต้มไก่หรือตุ๋นไก่

“เวลาไปเจ็บป่วยไปหาหมอที่โรงพยาบาลกินยาไม่ดีขึ้นก็จะต้มไก่สมุนไพรกิน”

การต้มไก่สมุนไพร เป็นกรรมวิธีการบำบัดรักษาและฟื้นฟูสุขภาพที่เป็นที่นิยม เป็นวัฒนธรรมการดูแลสุขภาพที่เป็นอัตลักษณ์ของชนเผ่าม้ง ใช้เพื่อฟื้นฟูร่างกาย ช่วยเจริญอาหาร บำรุงร่างกาย บำรุงเลือด บำรุงหัวใจ บำรุงมดลูก แก้มดลูกต่ำ แก้ตกเลือดจะแท้ง รักษาอาการดีซ่าน ดีล้น ตัวเหลือง อ่อนเพลีย ซีด ไม่มีแรง ปวดเมื่อย ปวดหลังปวดเอว รวมถึงใช้สำหรับแม่หลังคลอด ผู้ป่วยอัมพฤกษ์อัมพาต อ่อนแรง และมะเร็ง ใช้บ่อยในแม่หลังคลอด เพื่อบำรุงเลือด และบำรุงกระดูกของลูก

“แม่หลังคลอดจะไม่ให้กินอะไรเลย ให้กินแต่ต้มไก่อย่างเดียว เนื้อสัตว์อื่นไม่ให้กินเลย”

เป็นสมุนไพรที่บอกต่อๆกันมาจากรุ่นสู่รุ่น และสมุนไพรก็ส่งต่อกันมา เป็นสมุนไพรพื้นบ้าน สมุนไพรที่ใช้ส่วนใหญ่เป็นพืชที่ปลูกที่บ้าน โดยสมุนไพรพวกนี้เวลาย้ายที่อยู่ก็จะถอนต้นใส่ถุงไปด้วยแล้วไปเพาะก่อนนำลงปลุกที่ใหม่

สมุนไพรในต้มไก่จะประกอบด้วยสมุนไพรหลัก 5-9 ชนิด มีตัวที่ทำหน้าที่ดับคาวเนื้อไก่ 2-3 ชนิด และเพิ่มตัวยาตามสูตรต่างๆ โดยปรับอัตราส่วนสมุนไพรบำรุงร่างกาย บำรุงเลือด บำรุงกล้ามเนื้อเส้นเอ็น บำรุงกระดูก บำรุงประสาท ฯลฯ ตามอาการผู้ป่วย เช่น สำหรับแม่ตั้งครรภ์ ช่วงอยู่ไฟของแม่หลังคลอด อาการปวดหลังปวดเอว ปวดข้อ/เกาต์ อัมพฤกษ์อัมพาต บำรุงกำลังช่วยเจริญอาหาร สำหรับผู้ป่วยระยะฟื้นฟู เป็นต้น ตัวยาสมุนไพรที่ใช้เพิ่มเติมในบางตำรับจะใช้สมุนไพรที่เป็นส่วนเดียวกันทั้งหมด เช่น ราก หรือ ลำต้น หรือ ใบ เหมือนๆ กัน โดยมีส่วนไหนใช้ส่วนนั้น

ไก่ที่ใช้นิยมใช้ไก่ดำเป็นหลัก หากไม่มีอาจจะใช้ไก่บ้านก็ได้ แต่ไม่นิยมใช้ไก่เลี้ยงจากฟาร์ม ยาสมุนไพรต้มไก่ หรือต้มไก่สมุนไพร กรณีที่เน้นประสิทธิภาพในการรักษา จะบังคับว่าต้องกินให้หมด ทั้งผัก เนื้อ และน้ำ จึงมักใช้ไก่ตัวเล็ก เจ็บป่วยตรงไหนให้กินส่วนนั้นของไก่ก่อน ในกรณีของการรักษาโรคเกี่ยวกับกระเพาะอาหาร มีการนำไก่ไปใส่ในกระเพาะหมูแล้วต้มกิน หลังจากกินหมดแล้ว เศษกระดูกที่เหลือจะต้องเอาไปเผา หรือไว้ที่สูง เพื่อไม่ให้สัตว์อื่น (เช่นหมา แมว) มาเอาไปกินได้ เพราะถ้าสัตว์อื่นมากิน ฤทธิ์ทางยาจะไปรักษาสัตว์นั้นๆ แทน สัตว์นั้นจะหายป่วยแต่เราจะไม่หาย

ต้มไก่สมุนไพรใช้รักษาได้หลายอย่าง เช่น แม่หลังคลอด คนป่วยที่เพิ่งหายไข้กลับมาบ้าน หลังผ่าตัด (ช่วยให้แผลติดเร็ว) อุบัติเหตุกระดูกหักฟกช้ำ บำรุงเลือด ฯลฯ โดยเป็นภูมิปัญญาที่สืบทอดต่อกันมาจากรุ่นพ่อรุ่นแม่ สมุนไพรก็ส่งต่อกันมา ทำกันเป็นทุกบ้าน ไม่ต้องเป็นหมอยาก็ทำได้ ที่บ้านเดิมซึ่งอยู่ข้างบน มีสมุนไพรต้มไก่ปลูกไว้หลังบ้านมากกว่านี้ จะทะยอยเอามาปลูก ในบางกรณีอาจมีการปรับประยุกต์ใช้เนื้อหมูแทนไก่ได้เช่นกัน โดยเฉพาะในกรณีผู้ป่วยเป็นโรคเกาต์ที่ไม่ควรกินไก่

ผู้ป่วยหรือผู้รับบริการที่จะมาให้ทำต้มไก่หรือให้เก็บสมุนไพรต้มไก่ให้ จะต้องเอาธูป 3 ดอก กระดาษเงิน 1 แผ่น (กระดาษตัดเป็นลายฉลุ ที่ใช้แทนเงินในพิธีกรรมของม้ง) เอามาที่บ้านหมอ มาวางไว้บนหิ้งบูชายาหรือเจ้าทรง หมอจะรับธูปมาแล้วจุดธูปบอกครูว่ามีคนมาขอยาไปกิน

3.5.1. รูปแบบการต้มหรือตุ๋นไก่

มี 3 รูปแบบ ดังนี้

1) การต้มรวมกับสมุนไพร

มีการทำทั้งแบบไก่ทั้งตัวและแบบสับเป็นชิ้น เริ่มจากต้มน้ำกับตะไคร้ทุบ 2-3 หัว ต้มจนน้ำเดือด ใส่เกลือประมาณสามช้อนโต๊ะ หรือสองช้อนแกง แล้วใส่ไก่ ส่วนใหญ่ใช้ไก่ดำถ้าไม่มี จะใส่ไก่บ้าน ต้มต่อไป จนเดือดพอไก่นิ่มพร้อมกิน ใส่สมุนไพรต้มไก่ และพริกไทย ประมาณเท่าเกลือ หรือ ต้มจนสมุนไพรเริ่มสุกหรือต้มจนสีออก แล้วใส่สมุนไพรจีนสองตัว ตัวหนึ่งเป็นโสมไทย อีกตัวเป็นโสมอีกชนิดหนึ่ง(ลักษณะเป็นก้อนดำๆ) อย่างละนิด ประมาณหยิบมือ แล้วยกลง

2) การยัดไส้สมุนไพร

เริ่มจากตั้งน้ำบนเตา ใส่ตะไคร้ นำสมุนไพรทุกชนิดยัดใส่เข้าไปในตัวไก่ ทาตัวไก่ด้วยผงที่ทำจากแป้ง เหล้า เกลือ และพริกไทย ให้ทั่ว หลังจากน้ำเริ่มเดือด นำไก่ใส่ลงในหม้อ เติมเกลือและพริกไทย ต้มไปสักพักจนไก่เริ่มนิ่ม ใส่สมุนไพรที่เหลือลงในหม้อ ต้มจนน้ำเริ่มออกสีสมุนไพร ยกลง

3) การตุ๋นไก่สมุนไพร

ทำคล้ายวิธีที่สอง แต่ทำให้สุกโดยการนึ่ง และมีจานรองน้ำที่ออกจากไก่ เวลากินให้กินทั้งไก่ สมุนไพร และน้ำที่ได้จากการตุ๋นไก่

4) การนำไก่ยัดในสิ่งอื่น

เป็นอีกรูปแบบเป็นการตุ๋น โดยนำไก่และสมุนไพรที่ใช้รักษา ยัดเข้าไปในสิ่งอื่น ก่อนทำให้สุกด้วยการนึ่งหรือย่างไฟ เช่น

- ตำรับรักษาโรคกระเพาะที่มีอาการปวดกระเพาะมาก ใช้ไก่ขนาดย่อม ยัดในตัวด้วยสมุนไพร แล้วนำไปยัดใส่ในกระเพาะหมู แล้วนำไปนึ่ง
- ตำรับยารักษาอาการอัมพาต ตัวเหลือง กินข้าวไม่อร่อย ใช้วิธีนำไก่ที่ยัดไส้สมุนไพรแล้วมาใส่ในเหง้ากล้วยป่า แล้วย่างไฟเอามาตุ๋นไก่ โดยนำเหง้ากล้วยป่ามาขูดข้างในออกให้เป็นลักษณะภาชนะ เก็บฝาไว้ แล้วนำไก่ที่ยัดในตัวด้วยสมุนไพรแล้ว ใส่เข้าไปในเหง้ากล้วย ปิดฝาแล้วนำไปย่างจนสุก

3.5.2. รูปแบบสมุนไพรในต้มไก่/ตุ๋นไก่สมุนไพร

1) สมุนไพรสด

สมุนไพรที่ใช้ในต้มไก่สมุนไพร เป็นสมุนไพรที่ปลูกไว้ตามบ้าน โดยกล้าสมุนไพรจะไปขอแบ่งมาหรือรับต่อๆ กันมาจากรุ่นสู่รุ่น หามาปลูกไว้บริเวณบ้าน เช่นหลังบ้านหรือตามแนวรั้ว สมุนไพรที่ใส่ในต้มไก่ประกอบด้วย 1) สมุนไพรทั่วไป เช่น ตะไคร้ เย่ชวนตัว เกลือ และพริกไทยดำ เป็นสมุนไพรที่ใส่ในต้มไก่ทุกชนิด รวมถึงที่กินเป็นอาหาร ใส่เพื่อดับกลิ่นคาวและปรุงรส 2) สมุนไพรหลัก ที่พบในต้มไก่เกือบทุกสูตร ส่วนใหญ่มีสรรพคุณบำรุงร่างกาย เช่น เป้อไก๊ ชั่วจอเลี๊ยะ ชั่วจอจั๊วะ กอเตออ่อเม(จิงจูฉ่ายเล็ก) และกอเตออ่อจั๊วะ (จิงจูฉ่ายใหญ่) และ 3)สมุนไพรรอง มีหลายชนิด โดยแต่ละชนิดจะมีสรรพคุณแตกต่างกันไป เช่น บำรุงเลือด บำรุงประสาท บำรุงกำลัง/กล้ามเนื้อและเส้นเอ็น บำรุงกระดูก เป็นต้น สัดส่วนอาจมีการปรับแต่งให้เหมาะสมกับอาการหรือวัตถุประสงค์ของการใช้ เช่น ในกรณีแม่หลังคลอดจะใส่พริกไทยดำเยอะหน่อย

2) สมุนไพรแห้ง

เป็นการทำต้มหรือตุ๋นไก่สมุนไพรโดยใช้สมุนไพรที่เก็บหาจากป่าร่วมด้วย โดยนำสมุนไพรจากป่ามาสับและตากแห้งเก็บไว้ เมื่อจะใช้จึงนำมาต้มกับไก่ โดยอาจใช้สมุนไพรสดร่วมด้วยหรือไม่ก็ได้ ตัวสมุนไพรแห้งดังกล่าว อาจใช้ในรูปแบบยาต้มก็ได้ ส่วนใหญ่ใช้สำหรับ แก้อาการปวดเมื่อย ไม่มีแรง รเจ็บหน้าอก ปวดลำไส้ ปวดทั้งตัว ปวดเมื่อย โรคชรา นำมาตุ๋นไก่ หรือต้มก็ได้ แต่ถ้าตุ๋นไก่(ต้มไก่สมุนไพร) ให้ใช้ไก่ใหญ่กว่ากำปั้นเล็กน้อย เพื่อให้กินมื้อเดียวหมด

3) รูปแบบที่ใช้สมุนไพรน้อยชนิด

เป็นการทำต้ม/ตุ๋นไก่สมุนไพรสำหรับการรักษาเฉพาะโรค ตัวอย่างเช่น

- ตำรับบำรุงร่างกาย ให้เจริญอาหาร สมุนไพรประกอบด้วย สะระแหน่ ผักแพว พลูคาว สับใส่กระเพาะลำไส้ใหญ่ไก่ ยัดใส่ในตัวไก่ นึ่งให้สุก ให้กินไก่กับยาให้หมด กิน 2-3 ครั้ง บำรุงร่างกาย เลือดจาง หน้าซีด กินข้าวไม่อร่อย กระเพาะไม่รับ
- ตำรับลดอาการบวมน้ำจากโรคไต ใช้ ชั่วพ้อว่อ[1] แบบตากแห้งหรือสดก็ได้ ทำโดยยัดใส่ในท้องไก่ ต้มกินให้หมดทั้งตัว ทำ 2-3 วัน จะบวมน้อยลง

4. กรรมวิธีอื่นๆ

4.1. การโฮมยา/อบสมุนไพร

การอบยาสมุนไพรหรือโฮมยา เป็นอีกกรรมวิธีหนึ่งที่มีการใช้ในการรักษาอาการปวดต่างๆ เช่น ปวดเมื่อยกล้ามเนื้อ ปวดหัวเวียนหัว รวมถึงอาการอื่นๆ ที่เกิดจากการกลัว ขวัญผวา หรือตกใจ ที่ทราบจากการวินิจฉัยด้วยการจับที่ข้อมือ เป็นต้น ได้ข้อมูลด้านการอบสมุนไพรจากหมอพื้นบ้าน 2 ท่าน เป็นการอบในรูปแบบการโฮมยา 1 ท่าน ในรูปแบบตู้อบสมุนไพร 1 ท่าน ตัวยาสมุนไพรมีความแตกต่างกัน โดยคนที่หนึ่งใช้สมุนไพรที่ปลูกไว้ตามบ้านในการโฮมยาเพื่อรักษาอาการที่เกิดจากขวัญผวาหรือความกลัว คนที่สองใช้การอบสมุนไพรเพื่อรักษาอาการปวดเมื่อย และสำหรับแม่หลังคลอด โดยใช้สมุนไพรที่ขึ้นเองในธรรมชาติร่วมด้วยหลายตัว จะใช้เวลา 30 – 40 นาทีขึ้นไป

ภาพที่ 1 รูปแบบการโฮมยา

[1] อยู่ตามริมน้ำหรือตามนา ลำต้นอวบน้ำคล้ายผักตบหรือผักก้านจอง

ภาพที่ 2 ตัวอย่างอุปกรณ์ที่ใช้ในการต้มยาอบสมุนไพรและกระโจมที่ใช้อบสมุนไพร

4.2. ถุงหอม หรือ น้ำชั่ว

ถุงหอมกันผีและกันโรคภัย เป็นถุงยาสำหรับป้องกันโรคภัยไข้เจ็บ หรือป้องกันผี ป้องกันสิ่งชั่วร้าย ทำโดยนำสมุนไพรบรรจุในถุงผ้าเย็บเป็นก้อนเล็กๆ ทรงสามเหลี่ยม สำหรับกลัดไว้ที่บริเวณหน้าอกด้านซ้าย ห้อยคอ หรือห้อยเอว หรือวางไว้ใต้หมอน ถุงจะทอด้วยผ้าใยกันชง เย็บเป็นรูปสามเหลี่ยม ภายในถุงจะใส่สมุนไพรต่างๆ มีหลายรูปแบบ ขึ้นกับสิ่งของที่บรรจุภายในถุงยา ได้แก่

- สัตว์วัตถุ ทำให้ถุงยามีกลิ่นฉุนนิดๆ ในถุงจะประกอบไปด้วยชิ้นส่วนสัตว์เล็กและตัวยาสมุนไพรทั้งไทยและจีน ตัวอย่างเช่น
    - ประกอบด้วย 1) ลูกหมู ลูกวัว ที่ยังตัวเล็กๆ ยังไม่คลอด (ลูกกรอก) ได้จากเวลาฆ่าหมู/วัวแล้วเจอว่ากำลังท้องอยู่ ยังเป็นตัวแดงๆ อยู่ 2) ปาดบ้าน 3) หนังแพะ นำส่วนประกอบต่างๆ มาตากแห้ง แล้วหั่นเป็นชิ้นเล็กๆ และสมุนไพรอื่นๆ ได้แก่ เม็ดถั่ว เม็ดผักกาด เม็ดกัญชา เม็ดเฉาก๊วย(ที่มีรูปฝ่าชีก) สำหรับคนที่นอนไม่หลับ กลัวมีอะไรมาหลอก มีสรรพคุณในการกันสิ่งไม่ดี สิ่งน่ากลัวต่างๆ เชื่อว่ากันภูติผีปีศาจได้
    - ชู้เลี่ย(ตัวตุ่น) บ่อกลั๊งบล้ง(ตั๊กแตนใบไม้ตัวสีเขียวเหมือนใบตอง) สัตววัตถุอีก 1 ชนิด และพืชสมุนไพรอีกหลายชนิด ตากแห้ง สับเป็นชิ้นเล็กๆ ใช้อย่างละเพียงเล็กน้อย เอาใบตองห่อแล้วห่อผ้ามัดไว้ กันผี ป้องกันโรคภัย สิ่งชั่วร้าย แก้ลมบ้าหมู เด็กร้องไห้ช่วยไล่ผี ทำให้มีลูกได้
- พืชวัตถุ ทำให้มีกลิ่นหอมเย็น ตัวอย่างสมุนไพร เช่น ไพล ว่านน้ำเล็ก ว่านน้ำใหญ่ ต้นท้อหรือเปลือกท้อ ถั่วเหลือง และข้าวโพดแดง มีสรรพคุณป้องกันโรคภัย และป้องกันสิ่งชั่วร้าย

4.3. การห่อเงินแท่งด้วยไข่ขาวต้ม แล้วลากไปตามตัว

เป็นกรรมวิธีการรักษา โดยการต้มไข่ แล้วเอาไข่ขาวห่อผ้า แล้วห่อแท่งเงิน(เงินแท่ง) ไว้ข้างใน ลากไปตามตัวผู้ป่วย หากมีพิษสะสม จะทำให้เงินเปลี่ยนเป็นสีดำ เป็นการดูดพิษออก และหลังการรักษาจะล้างคราบสีดำบนเงินแท่งออกด้วยน้ำผสมขี้เถ้า ปัจจุบันปรับประยุกต์ใช้การล้างด้วยน้ำยาล้างจานก็ได้

4.4. การขับไล่สิ่งชั่วร้ายและคุณไสยด้วยของขลัง

- ขวานฟ้าผ่า เป็นลักษณะคล้ายขวานหินหรือขวานสำริดโบราณ โดยมีความเชื่อว่า เมื่อต้นไม้ถูกฟ้าผ่าลงที่ไหน ให้ไปหาดู จะเจอขวานหินหรือขวานรูปทรงแบบขวานโบราณ ให้เก็บมาใช้เป็นยา สำหรับรักษาได้หลายโรค โดยเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับไสยศาสตร์ ไล่ผี หรือแก้คนโดนของ
- ป่อฮู่ ก้อนหินทรงกลมสีดำ ที่ปลุกเสกแล้ว ใส่ในน้ำร้อนดื่ม แก้โดนของ
- เหล็กไหล มีลักษณะเป็นของแข็ง สีดำ-น้ำตาล ผิวมันและขรุขระ เชื่อว่าพกพาติดตัว จะช่วยป้องกันอันตรายและแคล้วคลาด

บทที่ 3
สมุนไพรในการรักษาโรคใน 4 กลุ่มอาการ

1. กลุ่มอาการทางผิวหนัง

1.1. อาการคัน ผื่นคัน กลาก เกลื้อน และอื่นๆ

ชื่อสมุนไพร	อาการที่รักษา	วิธีใช้
กัญชง	รักษาใบหน้าที่เป็นผดผื่น ให้หน้าเนียน	แกนที่เหลือจากการลอกเปลือกไปทอผ้า เอาไปเผ่าเป็นถ่าน นำผงมาแปะ/ทา ผสมกับ ญู่ แก้สิว ตุ่ม และแผลบนใบหน้าได้ดี
เก๊านังซั่ว	แก้อาการทางผิวหนังในเด็ก ที่เป็นผื่นแดงจากความอับชื้นหลังปัสสาวะ “เด็กน้อยที่ฉี่แล้วเป็นผื่นแดงๆ ที่ง่ามขา”	ต้มแล้วนำมาล้างตัวตรงที่มีผื่นแดง หรือ คั้นน้ำ แล้วนำมาทา
โกฐจุฬาลัมภา (ดอกสีชมพุ ใบคล้ายดาวเรือง)+ใบหม่อน + ไม่ทราบชื่ออีก 1 ชนิด (คล้ายลำพูป่า)	รักษากาก เกลื้อน ตุ่มพุพอง เริม งูสวัด	นำมาต้มอาบ หรือทำลูกประคบ นาบตรงที่มีอาการ
ขมิ้นด้วง	แก้ผื่นคันในเด็ก	ตำพอก
ฉีหลา/ฉีล๋ะ[2]	คันทั่วไป	ใช้ต้มล้าง
ชั่วพะอมบู๊ (ขี้เหล็กป่า?)	ผื่นคัน	ใช้ใบขยี้ถู
ช้าจัวเลี๊ย	แก้ผื่นคัน	
ด้งเก๊า	แก้อาการคัน	ต้มอาบ
เต๊งญู่	โรคผิวหนัง ผื่นคัน กลาก	หัว หมกไฟ เอามีดปาด ทาที่แผล
ยู่ว	แก้อาการแพ้จากอากาศ เปลี่ยนแปลง มีผื่นขึ้นแดงทั้งตัว หรืออีสุกอีใส ซึ่งจะเป็นจากข้างในไปออกทางผิวหนัง	นำใบมาต้มกินน้ำ ยอดจิ้มน้ำพริก หรือต้มกับไก่ อาต้นมาต้มอาบและกิน ระหว่างรักษาห้ามกินเนื้อปลา วัว เก้ง ควาย แพะ
เย้าจื่อ(ดอกขาวๆ)	แก้ผื่นคันตามร่างกาย	ตำ/สับ พอก

[2] ?ชุมเห็ด

ชื่อสมุนไพร	อาการที่รักษา	วิธีใช้
หลั่วเย้งปู่เดิ้ง(ยาสูบป่า)	แก้ผื่นคัน	ใช้ใบ
หม่อนป่า	รักษาอาการทางผิวหนัง	ใช้ร่วมในตำรับยา
พืชหัว ไม่ทราบชนิด	แก้โรคผิวหนัง เช่น ตุ่มคัน ขี้กลาก	ใช้ต้มอาบ หรือผ้าชุบน้ำมาทา หรือเอาไปทุบบีบน้ำมาทาก็ได้ เป็นสมุนไพรหัว สุมไฟให้ร้อน แล้วผ่า ทาแก้ตุ่มคัน งูสวัด หรือแผลเปื่อยได้
หวนจั่วเลี๊ยะ	รักษาอาการแพ้ ผื่นคัน เป็นตุ่มตามผิวหนัง	ต้มกิน

1.2. อาการผิวหนังอักเสบ ติดเชื้อ ฝี ตุ่มหนอง เริม หัด อีสุกอีใส

ชื่อสมุนไพร	อาการที่รักษา	วิธีใช้
กอเตออ่อกู (ตีนเป็ดป่า)	แก้ผื่นคัน งูสวัด	ส่วนเหนือดิน ต้ม อาบ หรือ ทุบ ประคบ
กัญชง	เด็กออกหัด อีสุกอีใส	ใช้แกนกัญชง เผาเป็นถ่าน ผสมน้ำทา
ก๊ะหลุเหลาะ	โรคอีดำอีแดง อีสุกอีไส	ต้มอาบ?
เก๊าเป	รักษาฝี แก้สิวอักเสบ สิวที่หน้า	ทุบๆ โปะพอกที่สิว
โกฐจุฬาลัมภา (ดอกสีชมพุ ใบคล้ายดาวเรือง)+ ใบหม่อน +ไม่ทราบชื่ออีก 1 ชนิด (คล้ายลำพูป่า)	รักษากาก เกลื้อน ตุ่มพุพอง เริม งูสวัด	นำมาต้มอาบ หรือทำลูกประคบ นาบตรงที่มีอาการ
คางคก	โรคเรื้อน โรคผิวหนัง	ใช้ยางคางคก โดยนำตะขาบไปกัดให้คางคกปล่อยยางใส่ เอายางมาใส่ใบไม้แล้วเอาให้เป็นขี้เถ้า ใช้ทาผิวหนัง ทาแผลผื่นคันตามง่ามมือ ง่ามขา รักษาโรคเรื้อน(ที่มีอาการคั้ว ร่วง เล็บมือกุด คันตามง่ามขา มือ เท้า ถ้าเกาแล้วจะเลือดออก) ถ้าแผลเปียกใช้ทาได้เลย ถ้าแผลแห้งให้ผสมน้ำทา ช่วยให้แผลแห้งใน 1 วัน
เจี๊ยเก๊า	ฟอกฝี	ใส่ต้มไก่ กิน
เฉ่อเญี่ย	สมานแผล และแผลที่เป็นหนอง	ต้มกินกับไก่

ชื่อสมุนไพร	อาการที่รักษา	วิธีใช้
กอเตออ่อกู (ตีนเป็ดป่า)	แก้ผื่นคัน งูสวัด	ส่วนเหนือดิน ต้ม อาบ หรือ ทุบ ประคบ
ซะฉิ(ชนิดหัวอยู่ตามเถา)	แก้ฝีในตับ ในตัว คางทูม ต่อม น้ำเหลืองโต	หัว ตำพอก แก้ฝี ใบหรือยอดอ่อน ต้มใส่ไก่
ซะฉิฉัว (ยาจีน)	แก้ฝี	ใช้รากอันกลมๆ ที่งอกออกมา ตำ โปะ
ซะฉิม้า (ซะฉิ/กระชาย-เครือ)	ฝีหนอง	ราก/ส่วนใต้ดิน เอามาคั้นบีบใส่ฝี ช่วยให้ฝีหนองหลุดออก
ชั่วเก๊า	ล้างแผล สมานแผล แก้แผลติดเชื้อ ฝี หนอง	ตำพอกสมานแผลสด ต้มน้ำ ล้างแผลติดเชื้อ หนอง
ชั่วตัวเน้ง	โรคผิวหนังที่เป็นตุ่มๆ คันๆ เช่น ผื่นคัน เริม	นำยางมาทาแก้ผื่นคัน ตุ่มคัน ตุ่มแผลเปื่อย ช่วยฆ่าเชื้อ *ใช้ไม่ได้กับแผลสด แผลเปื่อย
ชั่วเอี๊ยะ	แก้ผิวหนังอักเสบทั้งติดเชื้อและไม่ติดเชื้อ	ใช้ทั้งต้นและใบ - แก้โรคผิวหนังอักเสบคล้ายขี้เรื้อน ทุบแช่น้ำใช้อาบล้างแผลกาก - ขี้เรื้อน ขี้กลากในสัตว์/หมา น้ำเหลืองเสีย[3] ต้มให้อาบ ล้างบริเวณที่เป็น - น้ำเหลืองเสียจากโรคไตและเบาหวาน แช่ล้างแผล - ทาหนังศีรษะช่วยให้ผมขึ้น
เชี่ยต้ง	คัน อักเสบเป็นตุ่มๆ คล้ายเริม	ต้มล้าง
มอหา มอเกล้	แก้โรคผิวหนังอักเสบติดเชื้อ เช่น ขี้กลาก	ใช้ทั้งต้นและใบ ตำ/ชยี้ ทา
ม้าเจ่อ/มะด้า	แก้ผิวหนังอักเสบ	ใช้ทั้งต้นหรือทั้ง 5 การต้มล้าง
ยู่ว/ญู่	แก้หัด อีสุกอีใส	ต้มกิน 1 กำ ใช้สดหรือแห้งก็ได้ เปลือก 1 กำมือ ให้ต้มกินหรือต้มใส่ไก่ก็ได้ ใบสดต้นสด ต้มอาบ
หูกระต่าย (กลุ่มกระบองเพชร)	บำรุงผิวพรรณ แก้สิว แก้ผิวหนังอักเสบ เป็นรอยช้ำเหมือนไฟไหม้	หมกไฟ หรือต้ม ผ่าเอาเนื้อข้างในมาคั้นเอาแต่น้ำเหนียวๆ ผสมตัวยาอื่น ใช้ล้างหน้า

[3] เกิดจากไตทำงานไม่ดี ขับของเสียไม่ได้ เป็นนานๆ จะเป็นเบาหวาน มีอาการทางโรคผิวหนังจะคัน เกาแล้วน้ำเหลืองไหล เกาตรงไหนน้ำเหลืองออกตรงนั้น

1.3. น้ำร้อนลวก ไฟไหม้

ชื่อสมุนไพร	อาการที่รักษา	วิธีใช้
กัญชง	แผลไฟไหม้	เปลือกที่ใช้เป็นเส้นใยทอผ้ากัญชง นำไปตากแดดให้แห้งแล้วเก็บไว้ โดยนำไปชุบน้ำให้ชื้นๆ ขยี้ แล้แปะตรงที่มีอาการ ดับความร้อนได้ และหายไว
กะเพราควาย/ยี่หร่า	แผลไฟไหม้	ตำละเอียดคั้นน้ำทา เป็นยาเย็น
ขมิ้นอ้อย+ ว่านหางจรเข้ + ไพล +บัวหิมะ	แผลไฟไหม้ น้ำร้อนลวก	ทุบ/ตำให้ละเอียด คั้นเอาน้ำ ทาบริเวณที่แสบร้อนจากไฟไหม้น้ำร้อนลวก หรือชุบผ้าประคบพันไว้ ทำวันละสองครั้ง จนกว่าจะหาย (ไม่เกินสามวัน)
จี๋จานจัว	แผลไม่แห้ง น้ำร้อนลวก ไฟไหม้	ทั้งต้น ต้ม ล้างแผล
ปัสสาวะ	แผลไฟไหม้ใหญ่ๆ	ให้ปัสสาวะใส่ จะรู้สึกเย็น และไม่เป็นแผล “ทำให้ไฟมันตาย มันจะได้ไม่เป็นแผล”
เป๋าจาย	แผลไฟไหม้	ทุบคั้นน้ำทาแผลไฟไหม้
พริกขี้หนู	แผลจากน้ำร้อนลวก ไฟไหม้ เหยียบตะปู	เอาพริกขี้หนูแดงๆ สดๆ ตำ โปะที่แผล
เย้าจื่อ	แผลไฟไหม้	เอามาตำให้ละเอียด โปะแผล ข้อเสียคือเวลาแกะออกจะเจ็บและแผลลอก
ว่านหางจรเข้	น้ำร้อนลวก ไฟไหม้ พุพอง	ใช้เมือก โปะ
หลั่วเลอตง	แผลไฟไหม้ น้ำร้อนลวก ช่วยให้แผลแห้งเร็ว	ขูดฝนกับหินทาแก้ไฟไหม้ น้ำร้อนลวก ช่วยให้แผลแห้งเร็ว ให้ทาจนกว่าจะหาย ทาแล้วแผลน้ำร้อนลวกจะแห้ง

1.4. อาการฟกช้ำ

ชื่อสมุนไพร	อาการที่รักษา	วิธีใช้
กัญชา+ฉ้ง	ฟก ช้ำ	ใช้เมล็ดกัญชาทุบๆ ใช้กับต้นฉ้ง แก้อาการฟกช้ำ
กือก้าง/กั้ง/ฮ่อม	ฟก ช้ำ	พอกจุดฟกช้ำ
ชะฉิเด๊อ	แก้ช้ำใน ฟกช้ำ บวม จากอุบัติเหตุ	ทุบกิน ต้มไก่กิน และเอามาห่อบริเวณที่เป็น

ชื่อสมุนไพร	อาการที่รักษา	วิธีใช้
ชั่วป๊อกือ	ฟก ช้ำ	ใช้ทั้งต้นต้มกิน
ตื่อส่าง(พลับพลึง)	ฟก ช้ำ	ประคบ
ละหุ่งแดง	แก้ฟกช้ำ แก้ปวดท้อง	

2. อาการปวด

การใช้สมุนไพรในการแก้อาการปวดตามโครงสร้างกล้ามเนื้อ ส่วนใหญ่ไม่ได้เป็นการใช้เพื่อรักษาอาการปวดโดยตรง แต่เป็นการใช้เพื่อรักษาอาการต่างๆ โดยมีความเชื่อว่ามีสรรพคุณลดอาการปวดร่วมกับด้านอื่น เช่น ผ่อนคลาย คลายเส้น ประสานกระดูก บำรุงเส้นเอ็น เป็นต้น

2.1. การสั่วเจ๊ง/ไซเจ๊ง รักษาอาการปวดเกร็งแ ละอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง

การสั่วเจ๊ง เป็นการรักษาอาการตกใจหรือเสียขวัญ ซึ่งมักมีอาการปวดเกร็งกล้ามเนื้อ ทำให้ในบางครั้งเมื่อมีอาการปวดเกร็งกล้ามเนื้อจะมาขอรับการรักษาด้วยการสั่วเจ๊ง สมุนไพรที่ใช้ในการสั่วเจ๊งเพื่อรักษาอาการปวดหรือเกร็งกล้ามเนื้อเนื่องจากการตกใจ เสียขวัญ หรือทำงานหนัก มีตัวยาสมุนไพร ตั้งแต่ 2 ถึง 6 ชนิด โดยแทบทุกตำรับจะมีสมุนไพรเฉพาะของชนเผ่าม้ง คือ เจ๊งจ๊ะ[4] (ใบพิมเสนป่า (*Agastache rugosa* (Fisch. & C. A. Mey.) Kuntze) เย้าจี่ด๋เลี๊ยะ ปะเด๋ อีกตัวยาที่มักพบใช้เดี่ยวๆ หรือผสมกับตัวยาอื่น คือ เหง้าขิง (*Zingiber officinale* Roscoe) ตัวยาอื่นๆ ที่มักพบ ได้แก่ เหง้าไพล (*Zingiber montanum* (Koenig) Link ex Dietr.) เหง้าขมิ้น (*Curcuma longa* L.) ตะไคร้ (*Cymbopogon citratus* (DC.) Stapf) พลูคาว (*Houttuynia cordata* Thunb.) และมี 1 คนใช้ดอกกัญชา และ 1 คนใช้เมล็ดเฉาก๊วย ร่วมด้วย บางคนบอกว่าในกรณีที่ไม่มีไพลให้ใช้ขิงแทนได้ กรรมวิธีในการเตรียมยาใช้การสับ ทุบ หรือตำหยาบๆ มีบางคนนำตัวยาตากแห้งบดผงเก็บไว้ใช้ เวลาใช้จะนำมาผสมน้ำเล็กน้อย หยิบขึ้นมาทีละน้อยเพื่อใช้รีดไปตามแนวเส้น

2.2. การอบสมุนไพร

การอบยาสมุนไพรและการโฮมยา เป็นอีกกรรมวิธีหนึ่งที่มีการใช้ในการรักษาอาการปวดต่างๆ เช่น ปวดเมื่อยกล้ามเนื้อ ปวดหัวเวียนหัว และอาการที่เกิดจากการเสียขวัญ

2.2.1. สมุนไพรสำหรับโฮมยา

ตัวอย่างสมุนไพรที่ใช้ในการโอมยา เช่น เป้อเดะ ชั่วฉายง เป้อไก๊ ละหุ่งแดง อ้อยแดง ตะไคร้บ้าน ว่านตะขาบ สมุนไพรต่างๆที่ใช้ตุ๋นไก่ของชาวม้ง* ว่านเอ็นยืด กระดูกไก่ดำ รางจืด ใบเงินใบทอง พลูคาว โกฐจุฬาลัมภา จักรนารายณ์ เจ่อเต๊า(ภาษาม้ง) เทียนทอง พลูดอย ผักเป็ดแดง เย่ชัวตัว(ภาษาม้ง) มะดื๊ ม้าจั่วเก๊า

[4] ชื่อท้องถิ่น: เย้าจี่เด๋ เจ๊งจ๊ะ(ม้งขาว), เจ๊งไจ้ย(ม้งดำ), กระเพราหมา, กระเพราเกาหลี

(ภาษาม้ง) และตัวยาสมุนไพรขับนิ่ว ทุบใส่หม้อ เอาหินไปเผาให้ร้อน แล้วเอาผ้าคลุมอบให้ร้อน 15 นาที อีก ตำรับใช้เป้อเดะ ชั่วฉายง เป้อไก๊ ทุบใส่หม้อ เอาหินไปเผาให้ร้อน แล้วเอาผ้าคลุมอบให้ร้อน 15 นาที

ภาพที่ 3 ตัวอย่างสมุนไพรสด ก่อนนำไปต้ม (ซ้าย) และสมุนไพรที่ผ่านการต้มแล้ว (ขวา)

2.2.2. สมุนไพรสำหรับการอบ

มีการใช้สมุนไพรกว่า 30 ชนิด เช่น ไม้ไก่(อบเชยต้น) กัญชา จี๋ใหย่ต้อ(โทงเทง/เอนอ้า) มะม่วงบ้าน ขนุน ขัดมอญตัวผู้ ไมยราบ พลับพลึง ป่าช้าเหงา กระดุมทอง ละหุ่งแดง ตีนตุ๊กแก ฮ่อม อ้อยดำ เย้าเก๊า จอเก้ กือก้าง ก๊วนยั๊วะเลี๊ยะ เป็นต้น

2.3. การรักษากระดูกหัก

สมุนไพรที่มีสรรพคุณในการแก้ปวดและประสานกระดูกและเส้นเอ็น กรณีกระดูกหัก มีดังนี้

ชื่อสมุนไพร	อาการที่รักษา	วิธีใช้
กาฝากไม้สัก หรือ กาฝากไม้ประดู่	บำรุงกระดูก ประสานกระดูก	อย่างใดอย่างหนึ่งก็ได้ สับและตากให้แห้ง ต้มให้รับประทานเรื่อยๆ หรือต้มใส่ไก่รับประทาน 2 ตัว โดยรับประทานครั้งละตัว เว้นระยะ 2-3 วัน ถ้าใส่ม้าฉาไก๊ด้วยจะเป็นยาบำรุงร่างกาย
กาฝากไม้สัก หรือ กาฝากไม้ประดู่+ม้าฉาไก๊+กู่ช่วยปู	รักษากระดูกหัก กระดูกจะต่อดี	จะใช้ตัวที่มาจากต้นไม้สัก หรือ ต้นประดู่เท่านั้นถึงจะได้ผลดี เอามาต้มกิน กินได้เรื่อยเรื่อย หรือต้มใส่ไก่ 2 ตัว รักษาแก้กระดูกหัก กระดูกจะต่อดี ต้มรวมกับ + ม้าฉาไก๊ (เถาเลือดไก่) + กู่ช่วยปู่
เก่าเตอไก๊/ม้าเก่าเตอไก๊	รักษากระดูกหัก	ใช้ใบ ถ้าไม่มีใบ-ใช้ราก(ส่วนที่พันต้นไม้) ตุ๋นไก่กิน
เก๊ากั่วเย้ง	รักษากระดูกหัก	ลนไฟทุบแล้วโปะ

ชื่อสมุนไพร	อาการที่รักษา	วิธีใช้
กู่ช่วยปู (ภาษาจีน คือต้นกระแตไต่ไม้)	รักษากระดูกหัก	ใช้ส่วนหัวตรงโคน รักษาอาการปวดหลังปวดเอว หรือต้มใส่ไก่กิน
ข่าวลิ๊ะ/ข่าวเลี๊ยะ	รักษากระดูกหัก	เหง้า ทุบ ลนไฟให้กิน และประคบตรงที่หัก
จ้อยี๊ะ	ประสานกระดูก	ใบ ทุบให้ละเอียด ปิ้ง แล้วประคบ
ฉู่ตานเจ่	รักษากระดูกหัก	โปะพอก
ชั่วป้อนุง(ยาแม่นก)	รักษากระดูกหัก	ใบ ทุบ ห่อส่วนที่หักไว้ 24 ชม. ทำทุกวัน ประมาณ 5-6 ครั้ง
ชั่วน่งหลอเตอ(ยานกขาหัก)	สมานกระดูกและเส้นเอ็น	ตำ/สับละเอียด พอก
ชั่วหลอชา(เป็นต้นสูงประมาณ 1-2 เมตร)	แก้ปวดหลังปวดเอว กระดูกแตกร้าว ฟกช้ำ กระแทก มีเลือดคั่งในร่างกาย	เอารากและต้น ต้มใส่ไก่กิน โดยใช้รากและต้นต้มเคี่ยวจนยาออกหมดจนน้ำข้นเหลือน้อยๆ ค่อยเอาใส่ไก่แล้วต้มไก่ให้สุก เพื่อรับประทาน ใบทั้งใบ เอามาลนไฟแล้วพอกไว้ (ไม่ต้องสับ) จะใช้ใบเปล่าๆ หรือใช้อย่างอื่นร่วมด้วยก็ได้
ดุ๊หยะ	รักษากระดูกหัก	เอามาสับๆ แล้วห่อโปะตรงที่หัก
นานจั๊วะเยนตง (เป็นเถาสีเขียวๆ)+สีเก่าด๊ง(กล้วยไม้ชนิดหนึ่ง)	รักษากระดูกหัก	ใช้เถายาวประมาณ 1 ศอก ร่วมกัน ทุบพอแหลก แช่เหล้าขาว 40 ดีกรี 1 ไซริงค์ โปะข้างบน เอาไม้ดามข้างล่าง แล้วเอาผ้าก๊อซพัน ประมาณ 2 อาทิตย์จะหาย
เย้าเจ่งบัว / เย้าจื่อบัว (ผักหูหมู/หูหนู)	รักษากระดูกหัก แขนหัก ขาหัก แก้เอ็นอักเสบ และเอ็นขาด	ตำห่อพอกบริเวณที่เป็น และต้มกินให้กระดูกติดเร็วและสมานเส้นเอ็น
ปอต้งซัว/หญ้าข้อต่อ	สมานกระดูก/แก้ปวดเมื่อยกระดูกหัก	กระดูกหัก ใช้ต้นและใบ ลนไฟให้ร้อน สับห่อด้วยใบกล้วย หมกขี้เถ้าไฟ ปูให้คนไข้นอนทับ โดยให้รองตรงที่หัก

2.4. สมุนไพรที่ใช้แก้ปวดรูปแบบต่างๆ

2.4.1. แก้ปวดเมื่อยกล้ามเนื้อเส้นเอ็น

ชื่อสมุนไพร	อาการที่รักษา	วิธีใช้
ก๊ั๊วะเล่อเซ้ง	แก้ปวดหลังปวดเอว	

ชื่อสมุนไพร	อาการที่รักษา	วิธีใช้
ก๊าเล้งชั่วล่อ	แก้ปวดเมื่อย	ต้มกิน
กู่ช่วยปู	แก้ปวดหลังปวดเอว	ใช้ลำต้น ต้มใส่ไก่
เก้าเตอไก๊	แก้ปวดหลังปวดเอว	
โก่วเตอไก๊ (เถาตีนไก่)	แก้เจ็บหลัง เจ็บเอว ปวดเมื่อยเรื้อรัง และเหน็บชา	ตากแห้งต้มกิน หรือดองเหล้าผสมน้ำผึ้ง
ขาไก่ดำ(พืช)	แก้ปวดข้อขา ปวดหลัง ปวดเอว กระดูก	ใส่ต้มไก่
เขียด้า(ไพลเหลือง)+ขมิ้น+ข่า+ขิง	แก้เส้นเอ็นอักเสบ แก้ปวดตามกล้ามเนื้อ	ทุบ นึ่งให้ร้อน นำมาประคบตามเส้น และนวด
ฉี่เหน่งเลี๊ยะ	แก้ปวดขา	
ชะฉิเด๊อ	แก้ปวดเอว ปวดกล้ามเนื้อ	ทุบกิน
ช้าก๊ง	แก้ปวดหลังปวดเอว	ต้มกิน
ชั่วจ้อหม่อลือ	แก้ปวดเมื่อย	ทั้งต้น สับ ตากแดดให้แห้ง ใช้ครั้งละ 1 หยิบมือ ต้มกิน
ชั่วม้า	แก้ปวดเมื่อย ปวดหลัง ปวดตามเส้น	ใช้ทั้งต้น หรือราก ต้มกิน รากมีสีแดง
ชั่วเมาะเล่า	แก้ปวดเมื่อย คลายเส้น	
ชั่วเหม่าญ่า	แก้เอวเคล็ด ปวดเอว อักเสบ แก้ปวดกล้ามเนื้อ	ต้มกิน หรือตุ๋นใส่กระดูกหมู(กระดูกสันหลัง-เล้ง) หรือไก่/ไก่ดำ ไม่ใส่ในปริมาณที่มาก เนื่องจากมีพิษ ส่วนใหญ่ใส่หนึ่งกำมือ ดีที่สุดคือต้มใส่ไก่ดำ รองลงมาคือใส่ไก่ หมู ต้มกับน้ำ ตามลำดับ
ดุ๊หยะ	แก้ปวดข้อขา ปวดหลังปวดเอว	ใส่ต้มไก่
ตั๋งกี๊(จิงจูฉ่ายก้านแดง)+ กอเตออ่อเม(จิงจูฉ่ายเล็ก)	แก้ปวดตึงเส้น	ต้มกินกับไก่
ตีนตุ๊กแก	แก้ปวดหลัง	ใช้ทั้งต้น เข้ายาอบสมุนไพร
ปอต้งซัว	ผู้ป่วยติดเตียงหรืออัมพาต	แก้ปวดเอว ปวดเมื่อย คนติดเตียง โดยปูให้นอน เอาผ้ารองหนึ่งชั้น ทำทุกวันตอนเช้า นอนชนยาจนกว่าตัวยาจะเย็น เคยใช้ทำติดกันสองอาทิตย์สำหรับได้

ชื่อสมุนไพร	อาการที่รักษา	วิธีใช้
ป่อไจฉา	แก้ปวดหลัง ปวดเอว	ต้ม ดื่ม
ป้าจี๊/ป้าเยี๊ย	แก้ปวดหลัง ปวดเอว และบำรุงเส้นเอ็น	ใส่ต้มไก่กิน
ม้าจื่อยู่	แก้ปวดเส้น กระดูกทับเส้น	ต้ม ดื่ม
ม้าเจ่อ/มะด้า	แก้ปวดขา ขาบวม เส้นตึง	ใช้ทั้งต้นหรือทั้ง 5 ต้มอาบหรือทุบพอก แก้ขาบวม เส้นตึง โดยการทุบห่อบริเวณที่เป็น
ม้าป่อกู้หย้ะ	แก้ปวดเอวจากการยกของหนัก	ทุบ ห่อ ประคบเอว
ม้าเยีย (เครือยาง)	รักษาเส้นเอ็น ปวดกล้ามเนื้อ ทำให้เส้นเอ็นยืดหยุ่นดี	ต้มกิน ใช้ได้ดีกับเด็กจนถึงวัยผู้ใหญ่ ใช้กับคนชราไม่ได้ผล และ
เย้าจื่อ(ดอกขาวๆ)	แก้ปวดขาปวดมือ ขาเคล็ดมือเคล็ด	ลวก/ตุ๋นไข่กิน ตำ/สับ พอก
เย้าจื่อบัว	แก้ปวดเมื่อย	ลวกน้ำร้อน ดื่ม
เย้าเต่อไจ้ย	แก้ปวดเมื่อยตามเส้นเอ็น	
ว่านกาบหอย	แก้ปวดข้อขา ปวดเมื่อย	

2.4.2. แก้ปวด ที่มีอาการชาตามร่างกาย

ชื่อสมุนไพร	อาการที่รักษา	วิธีใช้
ม้าเยีย (เครือยาง)	รักษาโปลิโอที่อาการไม่รุนแรง	ต้มกิน ใช้ได้ดีกับเด็กจนถึงวัยผู้ใหญ่ ใช้กับคนชราไม่ได้ผล และ
หอมแดง+ไพล	แก้ปวดชาตามร่างกาย	ตากแห้ง บดผสมกัน ชงน้ำร้อนกิน

2.4.3. แก้ปวดหัว

ชื่อสมุนไพร	อาการที่รักษา	วิธีใช้
ชั่วบล้งหม่อ	แก้ปวดหัว	
เป้อไก๊เม	แก้ปวดหัวเฉียบพลัน ไมเกรน	แช่น้ำร้อน ดื่ม
เป้อไก๊	แก้ปวดหัว	แช่น้ำร้อน ดื่ม

2.4.4. แก้ปวดในช่องท้อง

ชื่อสมุนไพร	อาการที่รักษา	วิธีใช้
กระชายขาวม้ง	แก้ปวดท้อง ท้องร่วง	ต้มกิน

ชื่อสมุนไพร	อาการที่รักษา	วิธีใช้
กระชายขาวม้ง + กระชายดำ	แก้ปวดท้อง	ทำเป็นชา โดยทุบๆ เอาน้ำร้อนเทใส่ ดื่ม
กระชายดำ	แก้ปวดท้อง เจ็บกระเพาะ ท้องเสียที่อาการไม่รุนแรง	ใช้ส่วนหัว นำมาทุบกิน หรือ ต้มกินหรือลวกน้ำร้อนดื่ม
ก๊ะเจ่า	แก้ปวดท้อง	ต้มรับประทาน
ก๊ัวะเหล่าชะ	แก้กรดไหลย้อน	เก็บตอนเช้า 3 ใบมาสับให้ละเอียด ตุ่นไข่กิน
ก๊ัวจือ[5]+ไพล	แก้ปวดท้อง เช่นอาการปวดท้องหลังกินข้าว	นำมาตากแห้งบดผสมกัน ชงน้ำร้อนรับประทานวันละสามครั้งหลังอาหารหรือเวลามีอาการ
โกฐจุฬาลัมภา+สมุนไพรไม่ทราบชนิด	แก้ปวดฟัน ปวดท้อง	ลูบไปที่แขน แล้วตบๆ จนออกแดง จะหาย
โกฐจุฬาลัมภา+สูนจิ	แก้ปวด บริเวณชายโครงขวา	ทุบ ห่อใบตอง โปะตรงที่ปวด
ขมิ้นตั้ง + ว่านมหาเมฆ+ว่านมรกต	แก้โรคกระเพาะ	เหง้า ตากแห้ง บด กิน
จี๋ก๊ัวเย้ง/เก๊าหย่า	แก้ท้องอืด	แช่น้ำร้อนกิน
จี๋เต่าเญี๊ยะ	แก้ปวดท้องบิด ปวดท้องมากๆ แก้ปวดท้อง ปวดบีบท้องเสีย ท้องร่วง	นำมาฝานโดยเอามีดขูดแค่ 3 ครั้ง หรือบดเป็นผงไว้ ใช้เพียงนิดเดียวเท่าหัวไม้ขีด แช่น้ำดื่มแบบชา
จี๋เลอจิ่ (กาแฟป่า)	แก้โรคกระเพาะ แก้ปวดท้อง	บดเป็นผง กินครั้งละ 1 ช้อนชา ผสมน้ำผึ้งกิน
จี๋เหลอจี้ซ้ง (กาแฟป่า)	สมานแผลในกระเพาะ	ใช้ราก ตากแห้งแล้วบดผงผสมน้ำผึ้งทำเป็นลูกกลอน หรือใช้รากสดต้มกิน
เจ๊งจ๊ะ	แก้ปวดท้องจากกินข้าวผิดสำแดง	
ชะฉิเด๊อ	แก้อาการปวดท้องในเด็ก	แช่น้ำร้อนกิน
ชะสี/เป๊ียฮัว/ชะฉิ	แก้ปวดท้อง ปวดกะเพาะ	ใช้หัวมาสับ ใส่ไข่นึ่งกิน (ตุ๋น)
ชะฉิ+เปราะหอม+ไพล/ขมิ้น	แก้ปวดท้อง ปวดกะเพาะ	สับละเอียด ชงน้ำดื่ม

[5] เป็นไม้เถาใบสีเหลือง หาเอาจากในป่า

ชื่อสมุนไพร	อาการที่รักษา	วิธีใช้
ชั่วปลังก๋า	แก้ปวดกระเพาะ	ใช้ 3 หัวบดละเอียดผสมเนื้อไก่/หมูนึ่ง รับประทานรักษาโรคกระเพาะ
ชั่วเมาะกะพุ	แก้ปวดท้อง ปวดบีบ ปวดกระเพาะอาหาร ปวดลำไส้	รากอ่อน มีเปลือกรากหนานุ่มๆ ใช้ส่วนเปลือกรากต้มกิน หรือสับละเอียดนำไปตุ๋นไข่
ชั่วเมาะปล๊ะ[6] (แปลว่า ยาแก้ปวดท้อง)	แก้ปวดท้อง รักษาโรคกระเพาะอาหาร	ต้มน้ำ ดื่ม
ชั่วปังเด๊า[7]	แก้ปวดท้อง ไวรัสตับอักเสบ	
ชั่วตัวเน้ง/ต้นเซรุ่ม	แก้ปวดในกระเพาะ ลำไส้ ทวารหนัก	ใช้ปริมาณประมาณหัวไม้ขีด 1-2 เม็ด ละลายน้ำ 1 แก้วเป๊ก รับประทาน 5 สัปดาห์ เช้า-เย็น หลังจากนั้นกินวันละครั้ง
ดี่ดุ๊ (ดอกสีม่วง)	แก้ปวดกระเพาะอาหาร	ใส่ต้มไก่ ตุ๋นไข่ หรือแช่น้ำร้อนดื่ม (ใช้ 3 ยอด หรือ 5-7 ใบ)
บัวดิน	แก้ปวดท้อง แก้เมาเหล้า แก้ปวดกระเพาะ	หัวและใบ แช่น้ำร้อน กิน
เปราะหอม + ไพล/ขมิ้น + ชะสี	แก้ปวดท้อง ปวดกะเพาะ	สับละเอียด ชงน้ำดื่ม
เป๊ยฮัว/ชะสี [8]	แก้ปวดท้อง ปวดกะเพาะ	ถ้าใช้ตัวเดียวใช้หัวมาสับ ใส่ไข่นึ่งกิน (ตุ๋น)
ผักแพว	แก้ปวดกระเพาะ/โรคกระเพาะ	สับละเอียด นำไปทำตุ๋นไข่สมุนไพร (คลุกกับไข่แล้วนึ่ง)
ม้าก๋าเกอะ	แก้ท้องร่วง ปวดท้อง	ต้มกิน
ม้าป่อกู้หย้ะ	แก้กระเพาะ	ต้มกิน
เย่ชวนตัว	แก้ปวดท้อง	ใช้ 3 ยอด ตุ๋นไข่กิน
ว่านหอมแดง/เปราะหอม	แก้ปวดท้อง ปวดกะเพาะ	มีทั้งแบบสด บด แห้ง ชงน้ำดื่ม
หนาเลี๊ยะ (โพธิ์แดง)	เด็กแรกเกิดปวดท้อง ร้องไห้งอแง แทนมหาหิงคุ์	ใบสดเอาไปทุบๆ ทาท้อง ทำให้ลำไส้ดี ไล่ลม

[6] สมุนไพรนี้เป็นว่าน ไม่แตกหัว หนึ่งปีจะได้แค่หัวเดียว ดอกสีขาว

[7] ลักษณะเหมือนลายผ้าม้ง ทิ้งไว้ก็แห้ง ใส่น้ำก็จะสดเหมือนเดิม ต้นสูงประมาณ 5-8 เมตร

[8] คล้ายว่านนกคุ้ม แต่ใบยาวกว่า

ชื่อสมุนไพร	อาการที่รักษา	วิธีใช้
เหย่เก๊ง[9](ภาษาม้งดำ)	รักษาโรคกระเพาะ	ใช้หัว สับละเอียด ทำตุ่นไข่สมุนไพร

2.4.5. แก้จุดเสียด ท้องอืดเฟ้อ กินของผิดสำแดง

ชื่อสมุนไพร	อาการที่รักษา	วิธีใช้
กระชายขาวม้ง กระชายดำ กระชาย ว่านชักมดลูก	แก้ปวดจุกเสียดจากกินของผิด	ตากแห้ง ลวกน้ำร้อนกินเป็นชา
ก้าเลี๊ยะ	แก้อาการจุกเสียด	ต้มน้ำ ดื่ม
โกฐจุฬาลัมภา+สูนจิ	เด็กท้องอืด	เอามาอังไฟ โปะที่ท้อง
ขมิ้นขาว	แก้ท้องอืดท้องเฟ้อ ขับลม	
ขมิ้นชัน	ขับลมในกระเพาะ ลำไส้	
เขียปันซง/มื่อผี/ม้าฮ่อ	แก้ท้องอืดท้องเฟ้อ ปวดท้อง ปวดกระเพาะ	เคี้ยวกิน
ไค้ชะเลี๊ยะ	แก้ปวดท้อง ท้องอืด ท้องเฟ้อ ไล่ลมในกระเพาะ-ลำไส้	ทุบ ลวกน้ำร้อนดื่ม หรือทุบแล้วกินสด
จ่อเก๋	แก้ปวดท้องจากกินข้าวผิด แก้ท้องอืดจุกเสียด ช่วยย่อย	ลวกน้ำร้อนดื่ม
เจ๊อดู่เลี๊ยะ	กินผิด กินข้าวแล้วปวดท้อง	ทุบ แช่น้ำร้อน ดื่ม
ชะฉิฉัว	แก้ปวดท้อง ท้องเสีย ลำไส้ อักเสบ กินข้าวผิด	ทำเป็นผง กินทีละ 1 ช้อนชา ใส่ปากน้ำตาม หรือชงน้ำร้อนกิน
ชั้วะกัวเสาะเลี้ยะ	แก้ปวดท้อง กินอาหารผิด อาเจียน	
ไชก๋า	แก้จุกเสียด ผิดสำแดง และแก้ปวดกระเพาะ	ต้มน้ำกิน
ต้นห้าใบ	แก้กินผิด ปวดท้องกระทันหัน ปวดท้องโรคกระเพาะ อาเจียน	มีรสขม ใช้เพียงเล็กน้อย เวลาใช้ตัดออกมาแค่ประมาณ 3 มม. เคี้ยวๆ แล้วกลืนน้ำตามลงไป เป็นตัวยาที่ออกฤทธิ์ไว้ที่สุด
เป้อเด	แก้ท้องอืด	ดอก ขยี้ลวดน้ำร้อนกิน หรือต้มในกา
ไพล/ขมิ้น และชะสี	แก้ท้องอืด	ชงน้ำดื่ม

[9] ในงานแต่งงาน จะเอาหัวเหย่เก๊งมาทุบ ใส่ในน้ำที่ใช้ต้มไข่ต้ม เพื่อให้เปลือกไข่เป็นสีแดงๆ ถ้าเด็กๆ ได้ไข่สีแดงจดีใจมาก เพราะใครได้ไข่สีแดงแสดงว่ารักที่สุด

ชื่อสมุนไพร	อาการที่รักษา	วิธีใช้
เย้าด่อ	แก้ท้องอืดในเด็ก	ใช้เม็ด(เม็ดจะใหญ่ประมาณหัวแม่มือ) ทุบ แช่น้ำร้อน ดื่ม
ว่านชักมดลูก	แก้อาการปวดท้องจากกินข้าวผิด	เอาช้อนขูดเอาเนื้อ แช่น้ำร้อนกิน
สูนจิ(โกฐจุฬาลัมภา)	แก้ปวดบริเวณชายโครงขวา หรือปวดบริเวณอื่นๆ	ทุบ ห่อใบตอง โปะตรงที่ปวด
สูนจิ(โกฐจุฬาลัมภา)	เด็กท้องอืด	เอามาอังไฟ โปะที่ท้อง
อบเชยป่า	ขับลม บรรเทาอาการท้องอืด ท้องเฟ้อ ต้านการอักเสบ	
อั๊วน่งสั่ว	แก้ปวดท้อง ท้องอืด	ใบอ่อน แช่น้ำร้อนกิน

2.4.6. แก้ปวดฟัน

ชื่อสมุนไพร	อาการที่รักษา	วิธีใช้
เจตมูลเพลิงขาว	แก้ปวดฟัน	ต้มอมหรือนำมาทุบๆจุ่มน้ำอุดรูฟันผุเพื่อ
ชั่วต่อปงจั๊วะ	แก้ปวดฟัน	ตุ๋นไก่กิน
ชั่วตั่วฝ้า ฉ๊ะตั่วฝ้า	แก้ปวดฟัน แก้ฝี	
ฉ๊ะตั่วฝ้า(คล้ายว่านเอ็นยืด)	แก้ปวดฟัน แก้ฝี	ทุบ/ตำ นำมาอุด/โปะตรงที่มีอาการ
ด้อจิ/ด้อกั่วเย้ง(หญ้าสูบฝิ่น)	แก้ปวดฟัน	ต้นหรือใบมาทุบหรือขยี้ นำมาเคี้ยว ยอดจิ้มน้ำพริก
ผักคราดหัวแหวน	แก้ปวดฟัน	อุดตรงฟันที่ปวด

2.4.7. แก้ปวดอื่นๆ

ชื่อสมุนไพร	อาการที่รักษา	วิธีใช้
กั้นจั๊วะ(ใบคล้ายสตรอเบอรี่ เหมือนก้อนเหงือก)+เนื้อไม้สน	แก้มีเพศสัมพันธ์แล้วปวดท้อง ท้องแข็ง	ใช้ลำต้นสนผ่าสามซีก กับ ใบกั้นจั๊วะ มัดรวมกัน ต้ม รับประทาน
ก่อบัว/ข่อบัวเย (กลิ้งกลางดง)	แก้ปวดบริเวณหัวหน่าว อัณฑะบวม อัณฑะโต	ใช้หัวตามลำต้น หัวใหญ่ เผาไฟ ทุบๆ โปะที่อัณฑะลดปวดบวม หรือโปะบริเวณที่ปวด หัวเล็กๆ หมกไฟ กิน
ก๊ะเจ่า (พลูคาว)	แก้ปวดท้องในหญิงหลังคลอด	

ชื่อสมุนไพร	อาการที่รักษา	วิธีใช้
จ่าเลี๊ยะ (ยาแดง)	แก้ปวดประจำเดือน	
ซะฉิเด้อ	แก้ปวดตามร่างกาย แก้ปวดอื่นๆ	กิน
มะค่าโมง	แก้ปวดประจำเดือน	เมล็ด ซอยฝานบางๆ 3-4 ชิ้น ชงเป็นชา (แช่น้ำร้อน ประมาณ 10-20 นาที)
ม้าป่อกู้หย้ะ/ป่อกู้หย่ะ	แก้ปวดต่างๆ เช่น กระเพาะออกลูกแล้วปวดท้อง แก้ปวดประจำเดือน)	ใช้ใบหรือเครือ ต้มกิน
หยั่วเก๊า(เป็นเถา รสเปรี้ยว)	แก้ปวดท้อง ปวดประจำเดือน ปวดเอว แก้ปวดต่างๆ ท้องอืด ท้องเฟ้อ และโรคเกาต์	ใบประมาณ 2-3 ใบ ต้มกิน หรือ ตำห่อ
หล่อฮือจี(หูเสือ)	แก้ปวด	เด็ดใบทุบให้ออกน้ำ เอามาทาตรงที่ปวด หรือต้มกับไก่กินก็ได้

3. การบำบัดพิษ

3.1. พิษจากสารเคมี

ชื่อสมุนไพร	อาการที่รักษา	วิธีใช้
เก๊ากั่วเย้ง	แก้เมาเหล้า เมารถ เมาเรือ	ต้มกิน
ดฺจ้ะ+รางจืด+เกลือ	ขับพิษ เป็นไข้ไม่สบายนานๆ ตัวบวม หน้าเหลือง	ต้มให้อาบ แช่
จี๋เสีย	แก้เมาเหล้า ถอนพิษ	ต้มกิน
เจตมูลเพลิงขาว	ช่วยให้กินเหล้าไม่เมา	ต้มกิน
เจ่อเต๊า	ล้างพิษยาฆ่าหญ้า	ใบทั้งหมดที่มีหรือ 4-5 ใบ ต้มแบบชา ให้ดื่ม
เจ๊อดู่จั๊วะ/ว่านเพ็ชรน้อย	แก้ปวดท้องฉับพลัน จุกเสียด จากกินของแสลง โดนยาเบื่อ ยาพิษ แก้คุณไสย	ทุบ แช่น้ำร้อน กิน หรือทุบละเอียด บดเป็นผง ผสมรำข้าวอ่อน ปั้นเป็นลูกกลอน พกติดตัว ไว้กินเมื่อมีอาการ
ชั่วเบล่า1	ดูดพิษบาดทะยัก รักษาแผลสด	มีดบาด ตะปูแทง ขยี้ โปะ ดูดพิษ
ชั่วเบล่า2	รักษาแผลตุ่มพุพอง เป็นหนอง สมานแผล ต่อเส้นเอ็น	ทุบ พอก
บล้งเจ	แก้เมาเหล้า	ต้ม กิน

ชื่อสมุนไพร	อาการที่รักษา	วิธีใช้
บล้งตั้วเกา	แก้พิษสารเคมี กินยาฆ่าตัวตาย (ยาพิษ)	ใช้ 2-3 ใบ ทุบ แช่น้ำร้อนกิน หรือหนึ่งกำมือต้มน้ำร้อนดื่ม กินแล้วไม่อาเจียน เป็นยาแก้
เป้อไก๊ จ่าเลี๊ยะ	ถอนสารพิษสารเคมี	ต้มกิน
เป้อไก๊ และปั่วชี(ปู่ชี) หรือ ปั่วชีเญ่	กรณีแพ้ยา กินยาเยอะ หรือได้รับสารพิษ เช่น จากยาฆ่าแมลง	ใช้ ต้มกิน เพื่อลดพิษให้เจือจาง[10]
เย้าเอี๊ยะ (ผักขม)[11]	ถอนพิษยาเบื่อ	ต้มกิน สามารถรับประทานได้ทุกวัน
ม้าก๊ะหยะ	แก้เมาเหล้า แก้พิษจากสารต่างๆ และแก้ปวดท้อง	เป็นเถา นำมาตากแห้ง ผ่าซีก ต้มกิน
ม้าเจ่อ/มะด้า	ล้างสารพิษ/ยาพิษ	โดยการใช้ส่วนรากต้มกิน
รางจืดดอกแดง	แก้สารพิษตกค้าง	ต้มกิน
รางจืดดอกม่วง	แก้พิษ	ต้มกิน
ยูคาลิปตัส	ช่วยล้างสารพิษและพิษในร่างกาย	เผาก้านเป็นถ่านชงน้ำร้อนดื่ม
หลั่วเลอตง	ขับสารพิษในร่างกาย แก้พิษจากสารเคมี	แช่น้ำร้อน ต้มกิน
หลั่วเลอม้า หรือ หลั่วเลอตง	แก้พิษ ถอนพิษสารเคมี ยาเบื่อ ยาฆ่าหญ้า	ทั้ง 5 ต้มกิน

3.2. พิษจากสัตว์ (สัตว์พิษและงูกัด)

ชื่อสมุนไพร	อาการที่รักษา	วิธีใช้
ซะฉิฉัว (ยาจีน)	แมลงสัตว์กัดต่อย	เอารากอันกลมๆ ที่งอกออกมา ตำ โปะ
ซะฉิเด้อ	งูกัด แมงป่องต่อย	ใช้กินหรือห่อบริเวณที่เป็น
ชั่วเฉี่ย (ตะพิดกาบยาว)	งูกัด	เป็นพืชเบื่อเมาและเมื่อสดจะคัน ใช้หัวเอสไปเผาไฟ ให้กิน และใช้หัวสดทาตรงแผลงูกัดและบริเวณโดยรอบ

[10] น่าจะเป็นตำรับยาจีน

[11] มีคนเคยลองเอาไปต้มกับยาฆ่าแมลง (เลนเนท) แล้วเอาให้หมากิน หมาไม่ตาย จึงเชื่อว่าแก้พิษได้จริง

ชื่อสมุนไพร	อาการที่รักษา	วิธีใช้
ชั่วตัวเน้ง/ต้นเซรุ่ม	ถอนพิษที่ทำให้ปวด จาก แมง ป่อง ตะขาบ ต่อ ผึ้ง และต่อหลุม	ทา นำมาเล็กน้อยเท่าหัวไม้ขีด ละลายน้ำทา ตรงแผลที่โดนต่อย/กัด หายปวดใน 3–5 นาที
ด้อเตาะ หรือ ด้อเถาะ	งูกัด	วิธีการเก็บต้องคลานไปเก็บ โดยคลานไปเอาปากคาบ แล้วคลานกลับ
ดุ๊หยะชนิดพืชปลูก	งูกัด ทำให้เกิดแผลพุพอง เคยใช้รักษางูเขียว[12]	เอาใบมาทุบ โปะแผลทุก 3 นาที เอาชนิดนี้รักษาแล้วแผลเริ่มแห้ง นิ้วงอปลายนิ้วได้ปกติ
ต้นตะขาบ/ว่านตะขาบบิน (ว่านตะขาบ)	ตะขาบ แมงมุมกัด	ต้องเอามือไปเด็ดเอาเท่านั้น นำมาตำโปะปากแผล
เต่ป้อนจง	งูกัด แมงป่องต่อย หรือสัตว์กัด ที่ทำให้ปวดตามร่างกายเหมือนมีอะไรแทง	
น้าไจ้ย	งูกัด	เอาใบมาทุบแล้วประคบบริเวณที่งูกัด
ปู่ชี/ปื่อชี	งูกัด	ใช้มือรีดจากโคนระยางค์ไปหาแผลที่งูกัด ต้นสด ทุบ โปะบริเวณที่โดนกัด พอยาแห้งก็ทุบใส่ใหม่ ทำ 3 ครั้ง หรือจนกว่าพิษจะออกหมด (เป็นยาห้ามเลือดด้วย)
ปู่ชี + ปู่ฮู้(สะระแหน่)	งูกัด	ตำพอกแผลถูกงูกัด
พริก	แมงป่องต่อย	ตำพอก หายปวดทันที
ยาสูบ	แมลงสัตว์กัดต่อยต่างๆ เช่น ตะขาบ งู ยุง	ใช้ใบสดขยี้ทา
ว่านหอมแดง	แก้พิษสัตว์แมงป่อง ตะขาบ	ใช้หัวทุบ แช่น้ำร้อนกิน
ลิ้นมังกร(เพกา)	งูกัด	ใบทุบๆ ลนไฟ โปะ
สับประรดป่า(ไม่รู้ชื่อสามัญ)	งูกัด	เอาแกนกลางทุบแล้วประคบที่แผล
สีป่อลือด้า สีป่อลือเด๊อ (มะเขือป่า-เหลือง/มะอึก)	แก้พิษงูกัด แมงป่อง ตะขาบ และมดกัด	ผล และราก ตำประคบหรือรับประทาน
หูเสือ	งู แมงป่อง ตะขาบกัด	ทุบโปะแผล

หมายเหตุ ยาแก้พิษบางชนิดจะไม่เก็บมาเตรียมไว้ในบ้าน เวลาจะใช้จึงไปหาเอา

[12] คนไข้มาหาที่บ้านด้วยอาการบริเวณแผลพุพอง เอาชนิดนี้รักษาแล้วแผลเริ่มแห้ง นิ้วงอปลายนิ้วได้ปกติ

4. โรคเรื้อรังและการดูแลผู้สูงอายุ

4.1. กลุ่มโรคเรื้อรัง

ชื่อสมุนไพร	อาการที่รักษา	วิธีใช้
กัญชง	ลดไขมันและความดันโลหิต	ใช้เมล็ดแห้งจากต้น รับประทาน เช้า เย็น ครั้งละ 3 เม็ด
ก๊วนย๊ะเลี๊ยะ	ลดความดันโลหิต	
ก๊ะเจ่า(พลูคาว)+ ชั่วปอ (แปลว่า ยามีหนาม - อังกาบหนู) +ไม่รู้ชื่อ(คล้ายหญ้าปักกิ่ง)	รักษามะเร็งลำไส้และมะเร็งมดลูก	ใช้ใบ อย่างละนิดหน่อย ปั่น กรอง แล้วลวกน้ำร้อน กิน วันละ 3-4 ครั้ง ใช้เวลาเป็นเดือนกว่าจะหาย
ไกย้จัว+ป่อจี๊บัว	รักษาไต	ป่อจี๊บัว ใช้ทั้งต้น, ไก้ยจัว ใช้แก่นเท่านั้น สับ ตากแห้ง หรือใช้สด ต้มกิน
จยือหยั่ว(ต้นอักเสบ)+ว่านไพล(เขียด๊ะ)+ขมิ้นชัน (เขียด้า)+หญ้าชูตับ+ฯลฯ รวม 10 ตัว	แก้ตับอักเสบ	นำยาสมุนไพรมาต้มกิน ประมาณไม่เกิน 1 สัปดาห์ แก้อักเสบ สมานแผลในตับ รักษาตับแข็ง ตับอักเสบ
จี๋ก๊ั่วเย้ง/เก๊าหย่า	แก้โรคเกาต์ เจ็บหัวเข่า เจ็บกระดูก	ใช้ทั้งต้นและราก ลวกกิน แช่น้ำร้อนกิน หรือพอกบริเวณที่เป็น
จี๋เต่าด้าง	แก้โรคไต	
จั่วเยนตง +ม้าญู่กุ๊+ หล่อนตง +เต้าดุ๊+ หลั่วเลอตง+ อื่นๆ	อัมพฤกษ์ อัมพาต	ต้ม อบ และอาบ
เจ่อเต๊า	แก้มะเร็งที่ออกบนผิวหนัง	ใบ ใส่ต้มไก่ เอาไฟลนแล้วพอก
ไจ๋ยต้อตง+เห็ดหลินจือ+เย้าเต่อไจ้ย	แก้โรคไต ไตไม่ดี ไตรั่ว มีอาการหน้าซีด หน้าตาบวม มือเท้าบวม	ใช้ยา 2 ตัว ปริมาณ 1 มัด ต่อ 1 หม้อ ต้มได้ 3 ครั้ง ต้มกับน้ำให้ดื่มแทนน้ำ และนำมาอาบ เพื่อให้เส้นเลือดข้างหลังหมุนเวียนดี
ชั่วเมาะเชี๊ยะ	แก้โรคตับ	ยอด ตุ่นไข่ กิน
ชั้วะปานเต๊า	แก้ปวดท้องรักษาไวรัสตับอักเสบ ตับแข็ง	
ชั่วตัวเน้ง	เกาต์	ให้เอามากินในปริมาณเท่าเมล็ดข้าว และทาบริเวณที่เป็นเกาต์ ห้ามกินมาก

ชื่อสมุนไพร	อาการที่รักษา	วิธีใช้
ชั่วพ้อว่อ	แก้อาการบวมน้ำ โรคไต	ใช้แบบตากแห้งหรือสดก็ได้ ประมาณ 1 กำมือ ตุ๋นใส่ในท้องไก่ ลดอาการบวมน้ำจากโรคไต
ชั่วเอี๊ยะ (ดีปลาช่อน-กาแฟป่า)	ลดน้ำตาลในเลือด (เบาหวาน) ลดความดันโลหิตสูง และลดไข้ รวมถึงโควิด	รสขมจัด เคี้ยวใบสดหรือต้มกิน
ชั๊วะหม่อที/ว่านกีบแรด	แก้ตับอักเสบ ปอดอักเสบ โควิด ลดไข้	หัว ต้มกิน
ช่งซิ/จช่งซิ	แก้ตัวบวมจากโรคไต ไตติดเชื้อ เลือดเสีย ขับปัสสาวะ ตับอักเสบ เป็นยาระบายน้ำ	ต้มกินและต้มแช่ (นอนแช่ทั้งตัว) ใช้ครั้งละ 1 กำมือ(หนึ่งมัด) วันละ 2 ครั้ง เช้า-เย็น
ซะกุ๊จ๊ะ	แก้โรคไต	ต้มกิน
เดาจี(ไม้หอม)	รักษาความดันโลหิตสูง เบาหวาน	บดเป็นผง ชงดื่ม ซองละสองครั้ง เช้าเย็น
เด้าจี่(ไม้หอม)	แก้ตัวบวม ตัวเหลือง ตาเหลือง	ต้ม กินและอาบ
ตั๊งเลี๊ยะ/หมากแดง	รักษาโรคไต	
ต้นห่อฝิ่น	โรคตับ	ต้มกิน
บอระเพ็ด	เบาหวาน อัมพฤกษ์อัมพาต	ต้มกินรักษาโรคเบาหวาน ต้มอาบแก้อัมพาต
ปอนฉาเด้อ	แก้เบาหวาน	ลำต้นผ่าซีก ตากแห้ง ต้มกิน
ป้อนเจ่ฉี	แก้ตับแข็ง	
ป้อนเจ่ฉี(ใบหูแพะ) และสมุนไพรอื่นอีก 2 ชนิด	แก้ตับอักเสบ ดีซ่าน	ต้มกิน
ป่าช้าเหงา	แก้มะเร็ง รักษาโรคกระเพาะ	ใบ เข้ายาอบสมุนไพร
เป้อไก๊เม	แก้เส้นเลือดอุดตัน	ต้มกิน แช่น้ำร้อนดื่ม
เป้อไก๊ เต้าไก๊(ตะไคร้) และเย่ชวนตัว	แก้เส้นเลือดตีบตัน	ต้มน้ำให้กิน
เป้อเอี๋ย/เป้ออา	ลดความดัน ลดไขมัน	ใบ ต้มกิน
เปาะเกอจั่ว/เปาะเต๊จั่ว	แก้เบาหวาน	
มะดุ๊	แก้โรคไต รักษาตับอักเสบ	

ชื่อสมุนไพร	อาการที่รักษา	วิธีใช้
ม้าฉาไก้ +ชั่วฉายง	ลดความดันโลหิต	ต้มน้ำ รับประทานให้หมดในครั้งเดียว ใส่น้ำเพิ่มได้อีก 2 ครั้ง 1 วันกิน 3 ครั้ง
ม้าป่อกู้หย้ะ	ความดันโลหินสูง	ต้มกิน
มังสิกูนู้น	ช่วยล้างไต	เถา เข้าตำรับยาอบสมุนไพร
มัวที่	โรคเกาต์	ต้มกิน
เย้าเต่อไจ้ย	แก้โรคไต	
เย้าเจ่	แก้โรคไต	ต้มกิน หรือกินร่วมกับผักเป็ดแดง
เย้าเต่อไจ้ย	ล้างไต ลดตัวบวม ขาบวม ขับปัสสาวะ	แช่น้ำร้อนกิน
หม่อนป่า	มะเร็ง	ใช้ร่วมในตำรับยา
หนานเฉาเหว่ย	ลดความดันโลหิตสูง	ต้มกิน
หญ้าชูตับ	บำรุงตับ แก้ตับอักเสบ	ต้มกิน
หลั่วเลอ(ผักแพวบ้าน)	ละลายไขมันในเลือด	ต้มกินหรือรับประทานกับอาหาร
เห็ดหลินจือ เย้าเต่อไจ้ย (ใบแตกลาย) และไจ้ยต้อตง (ลักษณะคล้ายไม้ม่วงมงคลออกดอกคล้ายมะม่วง	แก้โรคไต ไตไม่ดี ไตรั่ว มีอาการหน้าซีด หน้าตาบวม มือเท้าบวม	ปริมาณ 1 มัด ต่อ 1 หม้อ ต้มได้ 3 ครั้ง ต้มกับน้ำให้ดื่มแทนน้ำ และนำมาอาบ ให้เส้นเลือดข้างหลังหมุนเวียนดี เวลาตัดให้ตัดกิ่ง ห้ามตัดต้น
อบเชยป่า	ลดน้ำตาลในเลือด และลดไขมันในเลือด	

4.2. บำรุงเลือด

ชื่อสมุนไพร	อาการที่รักษา	วิธีใช้
กัญชา	บำรุงเลือด	ช่อดอก เข้าตำรับยาอบสมุนไพร
เครือตดหมา	บำรุงเลือด ช่วยให้เลือดไหลเวียนดี	ต้มกิน หรือผสมในตำรับยา
จื๋อปอกลั้ง/จื๋อเค้าเจ๊ง	ช่วยให้เลือดลมไหวเวียนดี	ราก ต้มกิน
ชั่วกลั้ง (แปลว่า ยาเหลือง)	เป็นยาขับเลือด แก้โรคกระเพาะ บำรุงเลือด	
ชั่วจอเลี๊ยะ	บำรุงเลือด	ต้มไก่ หรือทอดในน้ำมันน้อยๆ ใส่น้ำ ทำเป็นกับข้าว

ชื่อสมุนไพร	อาการที่รักษา	วิธีใช้
ชั่วฉายง (ยา-เลือด-ดี)	บำรุงเลือด ช่วยปรับให้เลือดดีขึ้น เลือดจาง จะทำให้เลือดฝาดดี รวมถึงโรคธาลัสซีเมีย	นำใบและกิ่งก้าน ต้มรับประทาน หรือต้มรวมกันกับยาอื่นก็ได้ กรณีผ่าตัดคลอดต้มให้กินเป็นยาเดี่ยว(หรือต้มกับด้งเก้า[13]) ช่วยทำให้แผลหายไว มีรสชาติจืด
ชั่วฉาเด๊อ	บำรุงเม็ดเลือดขาว	ใส่ในตำรับยาต้ม กิน
ชั่วปั้งเต๊า	ยาบำรุงเลือด	ก้านสีชมพู ต้มกินแบบชา หรือใส่ในอาหารกินแบบผัก
ชั่วส่งฉา (ฝาง)	ช่วยให้เลือดลมสูบฉีด	ใช้ร่วมกับ ชั่วฉายง เป็นยาบำรุงเลือด (ภาษาม้ง - คอนฉา)
ฉั่วคอเปรอะ(ข้อยนางรำใบไม้ร้องเพลง)	เลือดไปเลี้ยงหัวใจไม่ดี	ต้มกิน
เต้าดุ๊(ตะไคร้)	บำรุงเลือด ทำให้เลือดไหลเวียนดี เพิ่มความอบอุ่น	ต้มกิน
ปัวไจ (สาบเสือ?)	กระจายเลือดลม ช่วยไม่ให้เลือดข้นเกินไป	ใบ ต้มรับประทาน หรือต้มรวมกับชั่วฉายง
เถาแดง	บำรุงเลือด ขับเลือดเสีย แก้ประจำเดือนมาไม่ปกติ	ต้มกิน แบ่งเป็นสี่ส่วน ต้มกินสี่ครั้งในหนึ่งส่วนต่อน้ำสองแก้ว คำเตือน สตรีมีครรภ์ ไม่ควรรับประทาน เหมาะกับคนที่ต้องกินยาละลายลิ่มเลือด
เลือดมังกร	บำรุงเลือด แก้โลหิตจาง	ต้มกิน หรือต้มกับไก่
โสมเกาหลี+โสมไทย	บำรุงเลือด สร้างเลือด	ขูดเป็นผงเล็กน้อย ใส่ในต้มไก่
หม่อน	บำรุงเลือดและลมในร่างกาย	ต้มกิน

4.3. บำรุงหัวใจ

ชื่อสมุนไพร	อาการที่รักษา	วิธีใช้
ช้วนตง/ช้วนด้ง[14]	แก้โรคหัวใจโต	ใช้ส่วนรากและโคนต้น และเป็นยาเสริมใส่ร่วมกับ เด๊าะไห่กื๋อเซี๊ยะ จะมีสรรพคุณดีขึ้น
ชั่วเปล๊า(ช้อยนางรำ)	รักษาโรคหัวใจ	ต้มกิน

[13] แปลว่า ไม้-กวาง ใบกลมใหญ่เท่าฝามือ ใต้ใบเหมือนเอาเข็มจิ้ม มองใต้ใบเห็นเป็นรูๆ แต่ไม่ทะลุ มีเรื่องเล่าว่ากวางโดนยิงแล้วมีเลือดหยดมากินต้นนี้แล้วเลือดหยุดไหล พรานตามรอยเลือดมาจนถึงตรงนี้แล้วตามต่อไม่ได้เพราะไม่มีรอยเลือด

[14] เหมือน หมอยสาวแก่ (*Lygodium* sp.)

ชื่อสมุนไพร	อาการที่รักษา	วิธีใช้
เด๊าะไห่กื๋อเชี้ยะ/บล้งกื๋อเชี๊ยะ[15]	รักษาโรคหัวใจ แก้เลือดไปเลี้ยงหัวใจไม่ดี หัวใจเต้นไม่ปกติ	ใช้ใบสด/แก่น ต้มกิน
ตั๊วเกา	แก้โรคหัวใจ	แบบใหญ่หรือเล็ก ตุ๋นไข่ กิน
พนมสวรรค์ดอกชมพู	โรคหัวใจ เดินแล้วเหนื่อยง่าย ไม่แข็งแรง	ดอกสีแดงๆ เอาไปตุ๋นกับหัวใจหมู กิน ให้
เย้าเต่อเลี๊ยะ/เย้าเต่อล๊ะ+เย้าเต่อไจ้ย+เย้าเต่อล๊ะลู่	แก้อาการเกี่ยวกับหัวใจและไต	ต้มน้ำ รับประทาน หรือใช้ส่วนยอดสับละเอียดตุ๋นกับไข่ รับประทาน
เย้าเต่อไจ้ย	รักษาโรคหัวใจ	สับละเอียดใส่ในหัวใจหมูทั้ง 4 ห้อง เอาหัวใจไปต้มให้สุก กินให้หมด
ผักเป็ดแดง	แก้อาการแน่นหน้าอก	

4.4. บำรุงประสาท

ชื่อสมุนไพร	อาการที่รักษา	วิธีใช้
ม้าเยีย (เถาวัลย์ เหนียว)	บำรุงเส้นประสาท ผ่อนคลาย แก้เครียด บำรุงสมอง เหมาะกับเด็กตอนเรียนหนังสือ	

4.5. บำรุงกล้ามเนื้อและเส้นเอ็น

ชื่อสมุนไพร	อาการที่รักษา	วิธีใช้
ขนุน	เพิ่มเลือด เพิ่มเนื้อ	ใบ เข้าตำรับยาอบสมุนไพร
มะม่วงบ้าน	เพิ่มเนื้อ เพิ่มเลือด	ใบและกิ่ง เข้าตำรับยาอบสมุนไพร
ม้าญู่กุ๊(เถา เขา วัว)	บำรุงเส้นเอ็น	

4.6. บำรุงไขข้อ

ชื่อสมุนไพร	อาการที่รักษา	วิธีใช้
ชะฉิเด๊อ (กระชายขาวม้ง)	แก้ข้อต่อแห้ง น้ำเลี้ยงข้อกระดูกไม่มี มีอาการปวดตามข้อหัวเข่า ข้อนิ้ว ปวดเอว ช้ำใน	กินสด 1 หัว หรือบดผงกินครั้งละ 1 ช้อนชา ชงเป็นชาก็ได้

[15] เหมือน ช้อยนางรำ (*Desmodium* sp.)

4.7. บำรุงกำลัง บำรุงร่างกาย

ชื่อสมุนไพร	อาการที่รักษา	วิธีใช้
กระชายดำ	บำรุงร่างกาย บำรุงกำลัง	ใช้ส่วนหัว นำมาทุบกิน หรือ ต้มกินหรือคั่วกรองน้ำดื่ม
กาฝากไม้สัก ฟรือ กาฝากไม้ประดู่ กระแตไต่ไม้(กู่ช่วยปู) ชั่วตั่ว และม้าฉาไก๊	บำรุงร่างกาย	สับและตากให้แห้ง ต้มใส่ไก่ รับประทาน
จิงจูฉ่าย+ชั่วจอจั๊วะ+โสมใหญ่	บำรุงกำลัง เรียกกำลัง แก้อ่อนเพลีย ทำงานเหนื่อย	สับ ตุ๋นไข่ ใส่เกลือเล็กน้อย กิน
เจ่อเต๊า	ตัวเหลือง กินข้าวไม่ได้ กระเพาะอักเสบ	ใบ ต้มกิน
ซะฉิฉัว (ยาสมุนไพรจีน)	บำรุงกำลัง บำรุงร่างกาย ผู้ชายไม่มีแรง และผู้ป่วยอัมพฤกษ์อัมพาต	ต้มน้ำกิน ตุ๋นไข่ หรือใส่ในต้มไก่สมุนไพร
ซะฉิฉัว+ ซะฉิม้า+ ซะฉิดำ/ชะฉิฉา	บำรุงผู้ป่วยอัมพฤกษ์อัมพาต	ต้มไก่สมุนไพร ต้มกับไก่ หรือต้มกับหมู หรือตุ๋นไข่ ถ้าใช้ต้มจะใช้สมุนไพรอย่างละ 1 กำมือ ถ้าใช้ตุ๋นไข่จะใช้น้อยกว่า
ชั่วจอจั๊วะ +จิงจูฉ่าย +โสมใหญ่	อ่อนเพลียไม่มีแรง	ใช้ใบ สับละเอียด ตุ๋นไข่ 2 ฟอง ใส่เกลือเล็กน้อย
ชั่วฉา(ยา แข็ง)/ชั่วหยะ(ยาข้อ)	แก้แขนขาอ่อนแรง	ต้มแช่หรือต้มอาบ
ชั่วฉายง+ ชั่วฉาเด๊อ+ ม้าญู่กุ๊ + ม้าเยีย	ยาบำรุงกำลัง	ต้มรวมกัน ตัวยาบำรุงเลือด(ชั่วฉายง) บำรุงเม็ดเลือดขาว(ชั่วฉาเด๊อ) บำรุงเส้นเอ็น(ม้าญู่กุ๊) บำรุงประสาท(ม้าเยีย)
เดาจี	รักษาอาการปวดเมื่อยตามตัว ภาวะเลือด ป่วยบ่อย ป่วยง่าย เจ็บออดๆแอดๆ	ต้มกิน ชงน้ำร้อนดื่ม
ปล๋าไจ๋/ปล๋านไจ๋+ม้าเยีย+ชั่วหม่อที่+ ฉั่วอ่อหย่า+ มอหา+ม้าต้านจา+หย่ะดุ๊/ดุ๊หยะ(ข้อดำ)	แขนขาอ่อนแรง แขนขาลีบ	ต้มรับประทาน

ชื่อสมุนไพร	อาการที่รักษา	วิธีใช้
ปล๋าไจ๋/ปล๋านไจ๋+ม้าเยีย+ชั่วหม่อที่+ ฉั่วอ่อหย่า+ มอหา+ม้าต้านจา+หย่ะดุ๊/ดุ๊หยะ(ข้อดำ) +ชั๊วะ+ชั๊วะอ๋อหย่า	แขนขาอ่อนแรง แขนขาลีบ	จำแนกตามส่วนที่เก็บมา นำส่วนลำต้นมาต้มกิน ส่วนโคน-รากมาต้มกับไก่ ส่วนยอดมาต้มอาบ ใช้ทีละ 1 กอบมือ(มือสองข้าง) เอากากยาห่อแขนข้างที่เจ็บหรือที่เป็น
เย่ชวนตัว และเลือดมังกร	อ่อนเพลีย ไม่มีแรง อ่อนแรง บำรุงเลือดแม่หลังคลอด	สด แห้ง ชงเป็นชา

4.8. ยาอายุวัฒนะ

ชื่อสมุนไพร	อาการที่รักษา	วิธีใช้
กั๊วะมั่วจั่ว	ยาอายุวัฒนะ	ถ้ามีน้อยใช้ใบ ตุ๋นไข่ ถ้ามีเยอะ ใช้หัว ตุ๋นไก่
จ่าเด๊อ ชั่วหลอชา และม้าจ่าเลี๊ยะ (เถาที่ไส้กลวงและรากสีแดง)	ให้เลือดฝาด ดูอ่อนเยาว์	ต้ม รับประทาน
ชั่วตุ๊ต่อ	ช่วยชะลอความแก่	กินดิบๆ
มหาหงส์	ยาอายุวัฒนะ แก้ปวดเมื่อย	ราก ใส่ต้มไก่ กิน
ม้าก๋าเกอะ	ชะลอความแก่	ต้มกินหรือสูดดมควัน

4.9. ตำรับต้มไก่และตุ๋นไข่ สำหรับผู้ป่วยระยะฟื้นฟู

4.9.1. สรรพคุณของสมุนไพรที่ใส่ในต้มไก่

ชื่อท้องถิ่น	ชื่อสามัญ	สรรพคุณ
กอเตออ่อ(ทุกชนิด)	จิงจูฉ่าย ทุกชนิด	บำรุงร่างกาย แก้ปวดตึงเส้น บำรุงธาตุไฟ?
ก้อเล้งเซ้ง	โสมไทย	บำรุงเลือด สร้างเม็ดเลือด แก้ไอ ประจำเดือนไม่ปกติ
กั้งลี๊ะ ก้าเลี๊ยะ ก้างละ	ผักแพวแดง	บำรุงเลือด แก้ประจำเดือนไม่ปกติ บำรุงร่างกาย บำรุงสตรี ทำให้อุ่น ละลายลิ่มเลือด ขับเลือดค้าง ช่วยให้ตั้งครรภ์ง่ายขึ้น
กัวต้อ	กระชายหอม	ดับคาว มีสรรพคุณ ขับปัสสาวะ แก้ปัสสาวะขัด และขับนิ่ว

ชื่อท้องถิ่น	ชื่อสามัญ	สรรพคุณ
กู่ช่วยปู	กระแตไต่ไม้	แก้ปวดหลังปวดเอว แก้ปวดเมื่อย
เก๊าหย่า/จี๋กั๋วเย้ง		แก้โรคเกาต์ แก้ท้องอืด
เครือตดหมา	เครือตดหมูตดหมา	บำรุงเลือด
จ่าเด๊อ(รากขาว)		บำรุงกำลัง
ซะฉิฉัว (ยาสมุนไพรจีน)	กระชายจีน/โสมจีน	บำรุงกำลัง บำรุงร่างกาย
ชะฉิเด๊อ	กระชายขาวม้ง	แก้ปวดท้อง แก้ฟกช้ำ
ชั่วเมาะชะ		แก้อาการไข้ หวัด ไม่สบายตัว บำรุงธาตุไฟ?
ชั่วเมาะปล๊ะ		แก้ปวดท้อง-ลำไส้
ชั่วกะเหลาช่ง	ว่านตะขาบ	แก้ปวดหลัง
ชั่วจอเลี๊ยะ ชั่วจอล๊ะ	ว่านท้องใบม่วง	บำรุงกำลัง
ชั่วจอจั๊วะ		บำรุงกล้ามเนื้อเส้นเอ็น บำรุงร่างกาย
ชั่วฉานจย้าง	เลือดมังกร	บำรุงเลือด
ชั่วปลังก๋า	พญาลอ	แก้ปวดหัว ใช้ 3 หัวบดละเอียดผสมเนื้อไก่/หมู นึ่งรับประทานรักษาโรคกระเพาะ
ชั่วปังเด๊า / ชั่วปันเต๊า		บำรุงเลือด
ชั่วพ้อว่อ		แก้บวมน้ำ โรคไต
ชั่วเหมาญ่า		แก้ปวดเอว เอวเคล็ด กล้ามเนื้ออักเสบ (ห้ามใช้ยอะ ใช้ประมาณ 1 กำมือ)
ดี๋ดุ๊	ต้อยติ่งฝรั่ง	แก้กระเพาะ ปวดกระเพาะ
ดุ๊หยะ		บำรุงกระดูกและข้อ แก้ปวดข้อขา ปวดหลัง ปวดเอว ขับเลือด
ต่อฟ้างลู่		บำรุงร่างกาย รักษามะเร็ง (รายที่เป็นมากๆ)
ตั้งกี๊	จิงจูฉ่ายก้านแดง/กิมจูฉ่าย	บำรุงร่างกาย แก้ปวดตึงเส้น
ตื่อส่าง	พลับพลึง	บำรุงร่างกาย
เต้าไก๊ เต้าดุ๊	ตะไคร้	บำรุงเลือด ช่วยเลือดลมไหลเวียนดี เพิ่มความอบอุ่น
ใบลาย		ช่วยเรื่องกระดูกลูก (ซึ่งกินนมแม่) ช่วยให้เด็กกระดูกแข็งแรง โตมาขาไม่แป
ป้าจี๊/ป้าเยี๊ย		บำรุงเส้นเอ็น แก้ปวดเมื่อย
ป้านุ่งจั๊วล้อ		แก้แพ้ท้อง แก้ลมวิงเวียน

ชื่อท้องถิ่น	ชื่อสามัญ	สรรพคุณ
ปู่ชี		ขับปัสสาวะ
เป้อไก๊	ว่านน้ำเล็ก	บำรุงเลือดลม ให้เลือดลมไหลเวียนดี แก้ปวดท้อง ปวดหัว ไมเกรน เวียนหัว คลื่นไส้ อาเจียน
เป้อเด		แก้ท้องอืด
เป้อเอี๋ย/เป้ออา	ว่านน้ำใหญ่	ลดความดัน ลดไขมัน เจริญอาหาร
แป๊ะอะ	ว่านน้ำน้อย	บำรุงร่างกาย แก้ปวดหัว (ชงน้ำร้อน) ลดไขมัน
มะชาเลี๊ยะ	ผักปลังแดง	บำรุงเลือด
ม้าฉาไก๊		บำรุงเลือด
ยู่ว		บำรุงผิว แก้อาการทางผิวหนัง
เย่ชวนตัว, เย่ชัวตัว		ดับคาวเนื้อไก่ ลดน้ำตาลในเลือด บำรุงร่างกาย บำรุงกำลัง ขับลม เพิ่มน้ำนมสตรีหลังคลอด
เย้าจื่อบัว	หญ้าเอ็นยืด	บำรุงกระดูก บำรุงเส้นเอ็น แก้ปวดหลังปวดเอว ขับปัสสาวะ
เย้าเจ่	ว่านกาบหอยเล็ก	แก้โรคไต แม่หลังคลอด
เย้าเต่อเลี๊ยะ เย้าเต่อลี๊ะ	ว่านกาบหอยชนิดหนึ่ง	รักษาไต บำรุงหัวใจ
เย้าเต่อไจ้ย	ว่านกาบหอยชนิดหนึ่ง	บำรุงหัวใจ
เย้าเต่อลี๊ะลู่	ว่านกาบหอยชนิดหนึ่ง	บำรุงหัวใจ
	ขาไก่ดำ	แก้ปวดข้อขา ปวดหลัง ปวดเอว กระดูก
	ช้าพลู	ช่วยให้เลือดลมไหลเวียนดี
	ผักเป็ดแดง	แก้อาการแน่นหน้าอก
	ผักแพว	บำรุงร่างกาย
	พลูคาว	บำรุงร่างกาย
	พญาไร้ใบ	เร่งน้ำนม
	เลือดมังกร	บำรุงเลือด แก้โลหิตจาง
	สะระแหน่	บำรุงร่างกาย
	โสมเกาหลี	บำรุงเลือด สร้างเลือด
	โสมไทย	บำรุงเลือด สร้างเลือด
ชั่วปอ	อังกาบหนู	แก้ปวดลำไส้ มะเร็งลำไส้

4.9.2. ตำรับต้มไก่สมุนไพร

4.9.2.1. ต้มไก่สมุนไพร นางไม้ แซ่หว้า (กรณีฟื้นฟูหลังผ่าตัด)

ใส่น้ำพอท่วมยา ประมาณพอให้กินได้ทั้งวัน ต้มจนเดือดสักพัก กิน ทำกินซ้ำได้สามสี่ครั้ง ครั้งละวัน (สามวัน) แล้วยาจะจืด(ฤทธิ์ยาไปหมดแล้วแต่สียังเหมือนเดิม) ทำยานี้กินต่างน้ำ แล้วต้องไม่กินยาหมอ ถ้ากินยาหมอแผนปัจจุบันต้องหยุดกินยานี้ ตัวยา ประกอบด้วย

- ด้งด้า (ไม้ เหลือง) สรรพคุณแก้ฝีอักเสบ ตับอักเสบ ใช้ 5 สลึง (ต้องไปเอาจากพบพระหรือดอยอินทนนท์)
- เก๋าเลี๊ยะ บำรุงผิวหนัง ใช้ 5 สลึง
- ชั่วฉายง บำรุงเลือด ใช้ 1 ตำลึง
- ม้าญู่กุ๊ แก้อับเสบ ใช้ 5 สลึง
- ม้าเยีย บำรุงประสาท ใช้ 5 สลึง

4.9.2.2. ต้มไก่สมุนไพร นางไม้ แซ่หว้า (กรณีเกิดอุบัติเหตุ แก้อักเสบ แก้ช้ำใน)

ทำเป็นยาต้มกับน้ำ หรือตุ๋นเป็ด ไก่ (ยัดใส่ตัว) หรือต้มกระดูกสันหลังหมู(เล้ง) กิน

- เด๊าะซะ ยารักษาช้ำใน
- ชั่วเอี๊ยะ
- สีเป้อเก่า (โป๊ยกั๊ก)
- พริกไทย
- ม้าญู่กุ๊
- ม้าเยีย
- เฮอ (ลูกกระวาน)

สรรพคุณ**แก้อักเสบได้ดี** ถ้า**ช้ำใน** ใช้สูตรนี้ต้มใส่ไก่ เป็ด หรือหมู จะดีกว่า ถ้าเป็น**การอักเสบที่ตับ กระเพาะ ไต** ต้มใส่น้ำจะดีกว่า

วิธีการทำกรณีใช้เป็ด นำเป็ดมาทั้งตัวไม่ต้องถอนขนออก เอาซันไลท์ล้างให้สะอาด แล้วฆ่าเป็ดโดยการเจาะตรงรอยต่อที่ท้ายทอยเพื่อทำลายสมองส่วนล่าง โดยพยายามไม่ให้เลือดออก แล้วล้างซันไลท์ให้สะอาด เอาเป็ดทั้งตัวไม่ถนขนลงไปต้มกับยาสูตรนี้(ใส่ยาลงไปในหม้อ) จนเนื้อนิ่ม แล้วนำมากิน โดยให้แหวกขนกินตรงส่วนที่มีอาการก่อนเป็นคำแรก หลังจากนั้นค่อยกินเนื้อทั้งตัวให้หมด ส่วนเครื่องใน ขี้ อื่นๆ ไม่กิน ให้ทิ้งไป ทำกินวันละตัว สามตัว (ไม่ต้องกินต่อกันทุกวัน ให้เว้นระยะ) จะหาย

4.9.2.3. ยาตุ๋นไข่สมุนไพร นางไม้ แซ่หว้า (กรณีอักเสบ ช้ำในมาก)

กรณีอักเสบช้ำในมากๆ กระเพาะไม่ทำงาน หัวใจไม่ผลิตเลือด ตับไม่ทำงาน ตัวยาจะบดเป็นผงไว้ประกอบด้วย

- ชั่วเอี๊ยะ (=ยา-ขม)
- สีเป้อเก่า (โป๊ยกั๊ก)
- เฮอ (ลูกกระวาน)
- พริกไทย

1. ตั้งกระทะเผาจนร้อนแดง ใส่น้ำลงไปหนึ่งแก้ว รอจนน้ำระเหยหมด ทำซ้ำสามครั้ง ครั้งที่สาม ให้มีน้ำเหลือประมาณ1-3 ช้อนโต๊ะ
2. ใส่ยาผงลงไปหนึ่งช้อนโต๊ะ คนให้เข้ากัน ใส่ไข่หนึ่งฟอง คนๆ จนสุกพอนุ่มๆ น้ำแห้งเสมอไข่
3. เอาให้คนไข้กินตอนตีหนึ่งตีสอง มีเหตุผลว่า โรคมันจะหิวเวลานี้ แล้วจะมากินยา พอโรคกินยาก็จะอ่อนแรง และเป็นการปลุกหัวใจให้ตื่นมาผลิตเลือด แล้วอาการจะดีขึ้นเร็ว ใช้ได้กับทุกโรค ให้กินยาแล้ว เอาผ้าคลุมโปงให้เหงื่อออก
4. ทำซ้ำสามครั้ง ทำวันละครั้งเวลาเดิม จะทำให้ตับทำงาน หัวใจผลิตเลือด
5. หลังจากนั้น ให้กินยารักษาตามโรคที่เป็น วิธีการนี้จะช่วยให้รักษาโรคหายได้เร็วขึ้น อาการจะดีขึ้นเร็ว

4.9.2.4. ต้มไก่สมุนไพร นางเบ้อ แซ่ซ้ง (แก้อาการเจ็บหน้าอก ปวดลำไส้ ปวดทั้งตัว ปวดเมื่อยโรคชรา)

ตัวยาสมุนไพรเป็นกิ่งไม้หั่น ตากแห้ง ใช้ครั้งละ 1 กำมือหรือ 1 อุ้งมือ นำมาตุ๋นไก่ หรือต้มกับน้ำเดือด หรือตุ๋นกับขาหมูก็ได้ ตุ๋นกับขาหมูจะดีกว่าสำหรับคนที่เป็นเกาต์ ต้มน้ำ รับประทาน ไม่จำเป็นต้องหมาดในมื้อเดียว กินหลายมือก็ได้ แต่ถ้าตุ่นไก่(ต้มไก่สมุนไพร) ให้ใช้ไก่ใหญ่กว่ากำปั้นเล็กน้อย เพื่อให้กินมื้อเดียวหมด แล้วจะขับลม จะผายลม ตัวยาประกอบด้วยสมุนไพร 4-5 อย่าง ได้แก่ ต้นรากแดง จอเนื๊ยนอ ม้าชัวเคล้า จานตงตั๊วะป่อ[16] เป็นต้น

4.9.2.5. ตุ๋นไก่สมุนไพร นางเจียะ พิมานครองคีรี (รักษาอาการอัมพาต ตัวเหลือง กินข้าวไม่อร่อย)

นำเหง้าของกล้วยป่า มาขูดเป็นโพรงแบบหม้อ เก็บฝาไว้ เอาสมุนไพร(สมุนไพรทั้งหมด 6-7 ชนิด ขึ้นตามป่า เป็นไม้เป็นเถา/เครือทั้งหมด) ยัดใส่ในตัวไก่ แล้วเอาไก่ใส่ในเหง้ากล้วย ปิดฝา แล้วนำไปย่างจนสุก โดยเอาไปตั้งไฟเผา(ย่าง)ประมาณ 3 ชั่วโมง ห้ามไม่ให้มีคนมาทักว่าไม่ไหม้เหรอเพราะว่าจะไหม้เลย เมื่อสุก ให้กินทั้งไก่ เหง้ากล้วย และสมุนไพร ให้หมด ทำกินทั้งหมด 3 ครั้ง

4.9.2.6. ต้มไก่สมุนไพร นางสาวบุณย์จิรา คงอัศวพันธ์

ใช้ไก่ดำ หรือไก่บ้าน โดยมีสมุนไพรที่ต้องใส่คือ เป้อไก๊ และเย่ชวนตัว และปรับเพิ่มลดสมุนไพรอื่นๆ โดยมีแนวทางในการเพิ่มสมุนไพรดังนี้

[16] ต้นรากหนาม รากเป็นสีดำ เป็นหนามๆ

- กรณีอ่อนแรง: ตั๊งกิ๊(จิงจูฉ่ายก้านแดง) กอเตออ่อซัง(จิงจูฉ่ายก้านขาว) ชั่วจอละ/ชั่วจอเลี๊ยะ(สีแดง) ชั่วจอจั๊วะ(สีเขียว) ชั่วบล้งล๊ะ ชะเช้ง เป๊อก๊ะ/เป้อไก๊ เย่ชวนตัว
- กรณีปวดเมื่อยตัว: ตะไคร้ ชั่วละ (ใบแดง ไม่มีชื่อม้งเลยเรียกยาแดง แก้ปวดหลัง มีคนเข้าฝันว่าดี เลยใช้ต่อมา) ตั๊งกิ๊ กั้งละ(จะขับพิษที่ทำให้ปวดออกมา) เป๊อก๊ะ/เป้อไก๊ เย่ชวนตัว
- กรณีปวดหัวมากๆ: ใส่เป้อไก๊เยอะๆ หรือถ้าเร่งด่วน ทำเป็นชาก็ได้
- กรณีนอนไม่หลับ: เจ๊งจ๊ะ ขิง ตะไคร้ ต้มไก่ หรือนำไปตุ๋นไข่กินก็ได้
- กรณีผดผื่น อาการทางผิวหนัง: เก๊าเป เป้อไก๊ เย่ชวนตัว
- กรณีบำรุงร่างกายผู้ป่วยที่ไม่มีแรง ปวดเมื่อยเนื้อตัว: จะต้องมีตะไคร้ และใบแดง

4.9.2.7. ต้มไก่สมุนไพร นางซี ลีชานนท์ (รักษาอาการปวดเมื่อย บำรุงกำลัง)

ตัวยาในตำรับยาต้มไก่รักษาอาการปวดเมื่อย บำรุงกำลัง เป็นสมุนไพร สับ ตากแห้ง เก็บไว้ได้นาน เวลาใช้ให้นำไปใส่หม้อต้มกับไก่ดำ หากไม่มีไก่ดำให้ใช้ไก่บ้าน ประกอบด้วยสมุนไพรหลายชนิด ตัวอย่างเช่น กำลังเสือโคร่ง ม้ากระทืบโรง ดีงูเห่า ชั่วเมาะเปล๊อะ จวนเจ๋เย่ ม้าก๊ั๊วซอเลี้ยะ ชั่วฉายง ขั่วเมาะเล่ง กระชายดำ กระชายขาวม้ง และผงยาจีน(ส่วนใต้ดินของ ชะซ้ง+ม่อจัว+กั้วอี๊ ตากแห้ง บดผง, หาซื้อได้ที่ร้านยาจีน) เป็นต้น และใส่ผักสมุนไพรต้มไก่ม้งที่เป็นสมุนไพรสดร่วมด้วย เช่น ชั่วจอจั๊วะ ชั่วจอเลี๊ยะ ชั่วจอละลู่ เป็นต้น

4.9.2.8. ต้มไก่สมุนไพร นางไม้ วงศ์วิรุฬโรจน์

ชุดสมุนไพรต้มไก่ครบสูตร สรรพคุณละลายลิ่มเลือด ช่วยให้เลือดไหลเวียนดี บำรุงร่างกาย แก้ปวดหลังปวดเอว ป้องกันอาการปวดศีรษะ ประกอบด้วย เป้อไก๊ ก้าเลี๊ยะ เย่ชวนตัว เต๊าดุ๊(ตะไคร้) เย้าจื่อบัว เป้อเดดี๋ดุ๊ (ใช้ 3 ยอด หรือ 5-7 ใบ) เย้าเจ้บัว/เย้าเจ่บัว จี๋กั๋วเย้ง/เก๊าหย่า เครือตดหมา ซะฉิเด๊อ ซะฉิม้า และ ป้าจี๊/ป้าเยี๊ย และตัวยาอื่นๆ

5. การรักษาอาการอื่นๆ

5.1. กลุ่มอาการไข้และทางเดินหายใจ

5.1.1. สมุนไพรลดไข้

ชื่อสมุนไพร	อาการที่รักษา	วิธีใช้
ก่อจ๊อ (มันเสือ)	แก้ไข้มาลาเรีย	
ก๊ะเจ่า (พลูคาว)	แก้หวัด	ลวกน้ำร้อนกิน
โกฐจุฬาลัมภา+กระเทียม+เครือตดหมา+ไพล	แก้ไข้หนาวสั่น	ตำ โปะที่ข้อมือ

ชื่อสมุนไพร	อาการที่รักษา	วิธีใช้
กั้ง/กือก้าง/ฮ่อม	แก้เด็กเป็นไข้ หรือปวด ซ้ำ	ทุบมาห่อมือ หรือ เท้า 1 ข้าง มีพัฒนามาแปรรูปเป็นยาย้อมผม
จอเก้	แก้ไข้ตัวร้อน กันชัก	
คาวตอง/พลูคาว	แก้อาการไข้ หนาวสั่น ปวดหัว	- ตุ๋นกับไข่ - ใช้ในการสั่วเจ๊ง เพื่อแก้ไข้หนาวสั่น โดยการทุบกับกระเทียมคัดเส้นที่ข้อมือ แล้วแบ่งโปะไว้ที่ข้อมือทั้งสอง ข้อเท้าทั้งสอง และ หน้าผาก ที่ละเล็กน้อยขนาดเมล็ดข้าวสาร ห้ามใช้เยอะเพราะเป็นยาร้อน หลังแปะไว้จะมีตุ่มน้ำพองขึ้นมา จากนั้นมันจะหายไปเอง
ชั่วเอี๊ยะ	ถอนพิษไข้ ถอนพิษโควิด-19	เคี้ยวใบสดหรือต้มกิน
ด้งเก๊า	แก้หวัด ปวดเมื่อยตัว แก้ร้อนใน	ต้มกิน
ปอกู๊หย่ะ	แก้ปวดกระเพาะอาหาร แก้ปวดท้องหลังคลอด	ต้มกิน
เป้อไก๊เด	ลดไข้	ต้มกิน
เป้อไก๊ล่อ	แก้อาการตัวร้อน	ต้มกิน
ม้าก่ำเกอะ	แก้ไข้มาลาเรีย แก้โควิด-19	ต้มกินหรือสูดดมควัน แก้ไข้ มาลาเรีย, ต้มอาบและต้มรม แก้โควิด-19
เย่ชวนตัว + เป้อไก๊ + เต้าไก๊(ตะไคร้)	รักษาโควิด(Long COVID-19)	ต้มน้ำให้กิน
หน่อไม้ที่แมลงเจาะแล้วและพลูคาว	ลดไข้ รวมถึงมาลาเรีย(ไข้จับสั่น)	นำมาทุบพอแหลก พอกแปะไว้ตามเส้นบริเวณข้อมือข้อเท้าตรงที่มีชีพจร

5.1.2. สมุนไพรแก้ไข้หวัด แก้ไอ เจ็บคอ

ชื่อสมุนไพร	อาการที่รักษา	วิธีใช้
ก๊ะเจ่า (พลูคาว)	แก้เจ็บคอ	สับ ตุ๋นไข่กิน
ไชก่ำ+ก๊ะเจ่า(พลูคาว)	แก้ไอ	สับ ตุ๋นไข่กิน
กัญชง	แก้ไอที่มีเสมหะเยอะ	ชงเป็นชา

ชื่อสมุนไพร	อาการที่รักษา	วิธีใช้
กอเตออ่อต่างๆ (จิงจูฉ่าย)	เด็กไม่สบาย มีอาการไอ หอบหืด	ชงเป็นชาให้กิน
กั๊วะเหล่าชะ	แก้ไอ	เก็บตอนเช้า 3 ใบมาสับให้ละเอียด ตุ่นไข่กิน
เค้าเต๋เปล่อ	แก้เจ็บคอ คออักเสบ	ยอดอ่อน ห่อใบ กินกับพริกป่นและเกลือ
จั่วะเจ๊ะ	แก้ไอ	
เจี๊ยเก๊า	แก้ไอเรื้อรัง	ยอด ตุ๋นไข่
เฉอะก๊ะ/เชอก๊า	แก้ไอและเจ็บคอ ในเด็กที่เป็นทอนซิลอักเสบ	ต้มกิน
ชั่วเมาะชะ	แก้อาการไม่สบาย เป็นไข้หวัดที่มีอาการเจ็บคอไม่มาก	กินเป็นชา
ชั่วเอี๊ยะ (แปลว่า ยาขม- ใบหยักๆ) และจ่วนเจ๋ตง	แก้ไอ	ตุ๋นไข่
ชั่วขื่อเย้ง+ต้นแก้อักเสบ + เย้าจั๊วะกู่	แก้เจ็บคอ ปอด	ต้ม รับประทาน
ชั่วปังเด๊า(ยาผ้าปัก)	แก้ไอเรื้อรัง	ตุ๋นไข่กิน
ต้นแก้อักเสบ	แก้เจ็บคอ ปอด	นำมาคั่วให้หอม ตากแดดให้แห้ง กินเป็นชา
บล้งไจ้ย	แก้ไอ	
บล้งเหม่ะ	เด็กไอ	แช่น้ำร้อน ดื่ม
ผักชีฝรั่ง+ผักแพว(หลั่วเลอ) +พลูคาว	แก้ไอ	สับ ตุ๋นไข่กิน
ยู่ว	ป้องกันไข้หวัดจากอากาศเปลี่ยนแปลง	ต้มน้ำรับประทาน
เย้าจื่อบัว/เย้าเจ้บัว	แก้ไอ แก้หอบหืด หวัด ไอ	ต้มกิน ลวกน้ำร้อนดื่ม
เย้าเจ่าเหน่ง/พลูคาว	หายใจไม่ออกเสลดเยอะ	ใช้ผักคาวตองตุ๋นกับไข่ใส่พริกไทเล็กน้อย รับประทานเพื่อให้ชุ่มคอ
สี๊ะเล่งจ๋า	แก้ไอกรม	เอาหนามออก หั่นตากแดด ต้มกินตอนอากาศเย็น(เวลาเช้า และก่อนนอน)
ส่าหยู่ชั่ว+อั๊วะนองชั่ว	แก้ไอ	
หญ้าเอ็นยืด+เย้าเจ่าเหน่ง (พลูคาว)	แก้ไอ ไอไม่หยุด ไอแห้ง เจ็บคอ มีเสลดเยอะ (เสลดเยอะจะแห้งไว)	ใช้ หญ้าเอ็นยืด 3 ต้น กับ เย้าเจ่าเหน่ง/พลูคาว 3 กิ่ง ตุ๋นไข่ เสลดจะแห้งไว

ชื่อสมุนไพร	อาการที่รักษา	วิธีใช้
หนาเลี๊ยะ	แก้ไข้หวัดจากอากาศเปลี่ยน เจ็บคอ มีน้ำมูก	ต้มกิน
หนานเฉาเหว่ย	แก้หวัด แก้ไอ แก้แพ้อากาศ	เคี้ยวใบสด
โสมไทย	แก้ไอ	ส่วนยอด สับละเอียด ตุ๋นไข่สมุนไพร
อั๊วน่งสั่ว	แก้ไอ	แช่น้ำร้อนกิน

5.1.3. สมุนไพรแก้หอบหืด

ชื่อสมุนไพร	อาการที่รักษา	วิธีใช้
กอเตออ่อต่างๆ (จิงจูฉ่าย)	เด็กไม่สบาย มีอาการไอ หอบหืด	ชงเป็นชาให้กิน
จ่วนเจ๋ (ดอกสีเหลือง) กับพลูคาว	แก้ไอ แก้หอบหืด	ตุ๋นไข่กิน
ต้นนาฬิกา(?ช้อยนางรำ Desmodium sp.)	แก้หอบหืด ที่มีอาการหอบเหนื่อย	
เย้าจื่อบัว/เย้าเจ้บัว	แก้ไอ แก้หอบหืด หวัด ไอ	ต้มกิน ลวกน้ำร้อนดื่ม
เย้าเต่อไจ้ย	แก้หอบหืด	ต้มกิน

5.2. กลุ่มอาการทางเลือดและลม

5.2.1. สมุนไพรห้ามเลือด

ชื่อสมุนไพร	อาการที่รักษา	วิธีใช้
ก้าเลี๊ยะ (ต้นแดงๆ ใบเขียว)	ห้ามเลือดกำเดา	
ชะฉิเด๊อ	สมานแผลสด ช่วยให้เนื้อเยื่อประสานกันเร็ว ห้ามเลือด	รสเผ็ดร้อน เป็นยาสมานแผล ทุบพอกหรือบดผงโรยแผล
ชั่วกุ๊หย่อ(หูเสือป่า)	ห้ามเลือด	ขยี้โปะแผลสด/แผลมีดบาด ช่วยห้ามเลือด
ชั่วเก๊า	ล้างแผล สมานแผล แก้แผลติดเชื้อ ฝี หนอง	ตำพอกสมานแผลสด ต้มน้ำ ล้างแผลติดเชื้อ หนอง
ชั่วตุ๊ต่อ	ห้ามเลือด แก้ปวดแผล หรือโดนลูกปืน	ต้มกิน
ด้งเก๊า = ต้นเขากวาง	ยาหยุด/ห้ามเลือด	ขูดเปลือกเป็นผงทาแผลสด
เต๊งญู่	มีดบาด ห้ามเลือด	ทาที่แผล
ปู่ชี	ห้ามเลือด	ขยี้โปะแผล

ชื่อสมุนไพร	อาการที่รักษา	วิธีใช้
ป่อกุ๊หย่า	ห้ามเลือด	เด็ดมาขยี้โปะ
ยูคาลิปตัส	สมานแผล	(ใบ/ก้าน)ใช้น้ำต้มล้างแผลเปื่อย แผลผ่าตัด ช่วยให้แผลแห้งและสมานเร็ว

5.2.2. ช่วยการไหลเวียนเลือด

ชื่อสมุนไพร	อาการที่รักษา	วิธีใช้
หลั่วเลอ(ผักแพวบ้าน)	ช่วยให้เลือดไหลเวียนดี	ต้มอาบหรือต้มกิน

5.2.3. ยาแก้ลมวิงเวียน คลื่นไส้ อาเจียน

ชื่อสมุนไพร	อาการที่รักษา	วิธีใช้
ก๋านหยู่/ต้นตูน(ใบเขียว) + ก๊ะบลั่งกี๊/ก๊ะไบล่กี๊ (ใบสีแดงๆ) + เป๊อก๊ะ/เป้อไก๊	แก้ผู้หญิงแพ้ท้องอาเจียนเยอะ ตอนท้องใหม่ๆ สรรพคุณต่อชีวิตให้กับเด็กที่ไม่แข็งแรง)	ก๋านหยู่/ต้นตูน(ใบเขียว) แกะเอายอดอ่อนที่ยังม้วนอยู่ 2) ก๊ะบลั่งกี๊/ก๊ะไบล่กี๊ (ใบสีแดงๆ ราวๆ 10 ใบ 3) เป๊อก๊ะ/เป้อไก๊ 1 ยอด ตุ๋นไข่กิน โดยตั้งกะทะใส่น้ำราว 2 แก้ว ต้มให้เดือด ใส่ไข่ 1 ฟอง ใส่สมุนไพรที่สับแล้ว หรือใส่สมุนไพรก่อนไข่ก้ได้ ใส่พริกไทยดำ 9 เม็ด กินเท่าที่ไหว
เก๊ากั่วเย้ง	แก้เมาเหล้า เมารถ เมาเรือ	ต้มกิน
ไก้ยจัว+ช้อยนางรำ	อ้วก หัวใจสั่น ปวดหัว และแก้อาการบ้านหมุน	ใช้สดหรือแห้งก็ได้ ต้มด้วยกัน รับประทานจะบำรุงระบบประสาท และต้มไก่สมุนไพรกินบำรุงโดยใส่โสมเกาหลีและโสมไทยด้วย
จ้า	ยาแก้แพ้ลม แก้เป็นลม คล้ายยาแก้วิงเวียน คลื่นไส้ อาเจียน	ใช้ทั้ง 5 ต้ม กรอกปากให้กิน
เจ๊อดู่เลี้ยะ	แก้แพ้ท้อง ที่อาเจียนมาก	ใช้ราก ให้ตุ๋นไข่กิน
ป้านุ้งจัวล้อ	แก้ลมวิงเวียน เมาเหล้า แพ้ท้อง แพ้ลม(เป็นลม) เมารถ เมาเรือ คาดว่าลดไขมันในเลือดได้ด้วย	ต้มใส่ไก่
หลั่วเลอ(ผักแพวแดง)	รักษาลมบ้าหมู	ใช้สด เอาทั้งต้น คั้นเอาน้ำ หยอดใส่จมูกและปาก ทาใส่หน้า และนวดวนๆ ที่ฝ่ามือเป็นการไล่สิ่งไม่ดีที่ทำให้มีอาการ

5.3. กลุ่มอาการทางเดินปัสสาวะ

ชื่อสมุนไพร	อาการที่รักษา	วิธีใช้
กระชายดำ	ขับปัสสาวะ และขับนิ่ว	ใช้ส่วนหัว นำมาทุบกิน หรือ ต้มกินหรือคั่วกรองน้ำดื่ม
กัวต้อ	ขับปัสสาวะ แก้ปัสสาวะขัด และขับนิ่ว	ใส่ต้มไก่
ขัดมอญตัวผู้	แก้นิ่ว	
ข่าวลั๊ะ/ข่าวเลี๊ยะ	แก้ปัสสาวะขัด	เหง้าใต้ดิน ต้มกิน
จ่าเด้ (หญ้าถอดปล้อง Equisetum)	ล้างไต ขับปัสสาวะ	ต้มกิน
ชั้วะสอต้ง+ป้อนเจ่ฉี+ชั๊วะตือญ่า/ตีนตุ๊กแก	แก้ปัสสาวะขัด ไตอักเสบ กระเพาะปัสสาวะอักเสบ และล้างไต	ต้มกินแทนน้ำ
ปู่ชี	ขับปัสสาวะ	
พืชวงศ์เตยชนิดหนึ่ง	ขับนิ่วในไตและถุงน้ำดี	ใช้ลำต้นยาว 1 คืบคนไข้ ต้มในกระบอกไม้ไผ่ให้ดื่ม
ม้ากั่วซ๊อ	ขับนิ่วในไต หรือขับปัสสาวะ และแก้อาการกระเพาะปัสสาวะอักเสบในสตรี	ต้มกิน
ม้าห้วยหย่ะ/ม้าฮั่วหยะ/ม้าห้วยหยั่น	ขับนิ่วในไตและถุงน้ำดี	ต้ม กินแทนน้ำ
เย้าจื่อบัว/เย้าเจ้บัว	ขับนิ่ว ขับปัสสาวะ รักษาโรคไต	ต้มกิน
เหม่ายัวเจ๊ด้ง + ชั๊วะ1[17]	ล้างไต ขับนิ่ว	เหม่ายัวเจ๊ด้ง (ใช้ใบ) + ชั๊วะ (ขุดเอาโคนต้นใช้ส่วนโคนและราก) ต้มรวมกัน ดื่มแทนน้ำ

5.4. กลุ่มอาการทางเดินอาหาร

ชื่อสมุนไพร	อาการที่รักษา	วิธีใช้
เก๊าไจ้	เด็กท้องเสีย	ใบ ลวกน้ำร้อน กินใบ

[17] ใบเหมือนผักกูด ไต่ไปตามต้นไม้ เจอตามป่า ตามโคกก็มี โคนต้นอยู่ที่ดิน ไต่ขึ้นต้นไม้ไป ฟังดูคล้ายกับต้นหมอยสาวแก่

ชื่อสมุนไพร	อาการที่รักษา	วิธีใช้
เครือตดเหม็น	เป็นยาระบาย แก้ท้องผูก ขี้แข็ง	ต้มกิน 2 แก้ว
จี่เต่าเญี๊ยะ	แก้ปวดท้องบิด ปวดท้องมากๆ แก้ปวดท้อง ปวดบีบท้องเสีย ท้องร่วง	นำมาฝานโดยเอามีดขูดแค่ 3 ครั้ง หรือบดเป็นผงไว้ ใช้เพียงนิดเดียวเท่าหัวไม้ขีด แช่น้ำดื่มแบบชา
จื๋อฟื่อเชี๊ยง+สะระแหน่ญี่ปุ่น	แก้ท้องเสีย	ในเด็กใช้ 3 ยอด ต้มกิน ในผู้ใหญ่ ใช้ 1 กำมือ ต้มกับไก่ หรือต้มกิน
จ๊ะนุ่กุ๊	รักษาอาการอักเสบถุงน้ำดี	ตุ๋นไข่(สับใส่ถ้วยใส่ไข่ คนให้เข้ากัน นึ่งให้สุก) หรือชงชา (ลวกน้ำดื่ม)
ฉีหลา	ขี้ไม่ออก ขี้แข็งเหมือนขี้แพะ	ต้มกินเป็นยาระบาย
ฉูต๋าเจ่ โป๊ชานเจ่	แก้เหงือกอักเสบ	ใบสด เคี้ยวให้สัมผัสบริเวณที่อักเสบ
ซะฉิเด้อ	แก้ท้องร่วง	แช่น้ำร้อน/กินสด
ชั่วขื่อเย้ง และเย้าจั๊วะกู่	ริดสีดวงทวาร	ชั่วขื่อเย้ง (ยา-เก็บ-บุหรี่, ใช้ห่อยาสูบ)เป็นตัวยาหลัก และเย้าจั๊วะกู่ (ผัก-เขียว-ป่า) เป็นตัวยารองเอาใบหรือหัว สับ ตุ๋นกับไข่ ใส่พริกไทยด้วย
ชั่วตัวเน้ง	ริดสีดวงทวาร	ให้แช่น้ำใช้สำลีชุบทา
ใบละหุ่งดำ	ริดสีดวงทวาร	เตรียมโดยนำไปลนไฟให้ร้อน แล้วให้ผู้ป่วยนุ่งผ้าบางๆ นั่งทับ ในอดีตที่หญิงในหมู่บ้านปักผ้ากันเอง ก็จะนั่งทับไปด้วยและปักผ้าไปด้วย
ม้ายัวเก๊า	แก้ท้องเสีย ถ่ายไม่หยุด	
หนาเลี๊ยะ (โพธิ์แดง)	แก้ตับอักเสบ ตับแข็ง	เอาใบสดปริมาณประมาณหนึ่งอุ้งมือ ทุบโปะห่อไว้ตรงบริเวณตับที่แข็งๆ จะทำให้นิ่มลงเรื่อยๆ

5.5. กลุ่มอาการทางระบบสืบพันธุ์

5.5.1. สมุนไพรขับประจำเดือน

ชื่อสมุนไพร	อาการที่รักษา	วิธีใช้
ก๊ะบล้งเลี๊ยะ	แก้แม่ตกเลือด ประจำเดือนไม่ปกติ	

ชื่อสมุนไพร	อาการที่รักษา	วิธีใช้
ก้าเลี๊ยะ/กั้งล๊ะ	แก้อาการประจำเดือนไม่ปรกติ	ต้มกับน้ำเปล่า กินเป็นชา
ก๊าหลั่วฉ้อ	แก้ประจำเดือนมาไม่ปกติ	ต้มกิน
จี่เซ๊ะ	แก้ประจำเดือนตกค้าง	
เจตมูลเพลิงขาว	ขับประจำเดือน ใช้ในหญิงตั้งครรภ์ที่ท้องแล้วกินข้าวไม่ได้ แก้เมารถเมาเรือ ดื่มก่อนไปงานต่างๆจะชช่วยให้กินเหล้าไม่เมา	ต้มกิน
ชั่วกลั้ง(ยาเหลือง)	ขับเลือดประจำเดือน บำรุงเลือด เข้ายาตำรับให้ได้ลูกชาย	-
ชั่วดองฉา	ใช้ขับเลือดประจำเดือน	(ไม่ทราบวิธีใช้)
ต่อมอกู	ทำให้แท้งบุตร (ใช้ทำลายครรภ์ที่ไม่ต้องการ)	นำส่วนสมุนไพรมาหุ้มนิ้วนางสองข้าง
ป้าจอดี๋/ป้าจอนดี	แก้ประจำเดือนมาไม่ปกติ เลือดไม่ออก ขับเลือดเสีย และแก้ตกขาว	เอารากต้มกิน ต้มกินตอนมีประจำเดือน (ใช้ราก) ช่วยให้เลือดมาดี
ป้านชัวไบล่	แก้ปวดท้องประจำเดือน ขับประจำเดือน	ดอก ต้มกิน
ป๊านู่กุ๊	แก้ประจำเดือนมาไม่ปกติ ปวดท้อง	ใช้ 3-4 หัว ต้มกิน
ปู่ชี	แก้ประจำเดือนกระปิดกระปรอย	ใช้ทั้ง 5 ประมาณ 1 กำมือ ต้มน้ำรับประทาน
ดี๋ตุ๊	ขับประจำเดือน	ต้ม กิน ถ้าตั้งครรภ์จะแท้งลูก ต้องระวัง
ดุ๊หยะ/หยะดุ๊	ขับประจำเดือน ทำให้เลือดลมไหลเวียนดี ทำให้ท้อง และแก้ไอ	ใส่ต้มไก่

ชื่อสมุนไพร	อาการที่รักษา	วิธีใช้
เถาแดง	บำรุงเลือด ขับเลือดเสีย แก้ประจำเดือนมาไม่ปกติ	หั่นท่อนตากแห้งสำหรับต้ม วิธีใช้ ต้มกิน แบ่งเป็นสี่ส่วน ต้มกินสี่ครั้งในหนึ่งส่วนต่อน้ำสองแก้ว คำเตือน สตรีมีครรภ์ ไม่ควรรับประทาน เหมาะกับคนที่ต้องกินยาละลายลิ่มเลือด
มะค่าโมง	แก้ปวดประจำเดือน ประจำเดือนมาไม่ปกติ ปวดท้องประจำเดือน ขับเลือดเสีย ช่วยให้ตั้งครรภ์ง่ายขึ้น	เมล็ด ชอยฝานบางๆ 3-4 ชิ้น ชงเป็นชา (แช่น้ำร้อน ประมาณ 10-20 นาที)
มาจั๊วะเก๋า คล้ายกุหลาบหนู	แก้ปวดท้อง ประจำเดือนไม่ปกติ	ใช้ทั้งต้นและใบ นำไปต้มกิน
เย้าเต่อม้า	แก้ประจำเดือนมาไม่ปกติ	ต้มกิน

5.5.2. สมุนไพรแก้มดลูกหย่อน

ชื่อสมุนไพร	อาการที่รักษา	วิธีใช้
กั้งละ, ก้าเลี๊ยะ	บำรุงสตรี	ใส่ต้มไก่กิน
ข่าวลี๊ะ/ข่าวเลี๊ยะ	แก้มดลูกหย่อน	เมล็ด ต้มกิน
ชั่วเกา	บำรุงมดลูก	เหง้า นำมาตากแห้ง บดเป็นผง ชงน้ำร้อนรับประทาน
ชั่วขื่อเย้ง +เย้าจั๊วะกู่	แก้ ลำไส้ ไทรอยด์ ปวดมดลูก แก้มดลูกหย่อน	ต้ม รับประทาน ชั่วขื่อเย้ง (ยา-เก็บ-บุหรี่, ใช้ห่อยาสูบ)เป็นตัวยาหลัก และเย้าจั๊วะกู่ (ผัก-เขียว-ป่า) เป็นตัวยารอง
ชั่วต่อปงจั๊วะ	แก้มดลูกอักเสบ	ราก ต้มกิน
ชั่วอี๊ก๊ (ยาหงอนไก่)	แก้มดลูกตก	เอาลำต้นต้มกิน เอาราก(อวบเหมือนหัวมัน) ต้มกิน
เถากระเทียม (ไม่ใช่กระเทียมเถา)	รักษาปวดท้องน้อยหลังคลอดที่ปวดเหมือนหนังจะขาด	ใช้ยอดอ่อนตุ๋นไข่กิน
พนมสวรรค์ดอกชมพู	แก้มดลูกทะลักหลังคลอดลูก	ใบ ปูนั่ง ราก ต้มกิน

ชื่อสมุนไพร	อาการที่รักษา	วิธีใช้
เย้าจื่อ+จี๋ด้งไก๊	แก้มดลูกหย่อน	ใช้ใบ ต้มน้ำ แช่ หรือห่อตรงมดลูกหย่อน หรือห่อที่หน้าผาก มดลูกก็ขึ้น
ว่านชักมดลูก	บำรุงมดลูก	ทุบ ต้มกับน้ำ กิน
ส่ากี (หูเสือแบบตัวเมีย)	แก้มดลูกหย่อน แก้ผู้หญิงท้องแล้วตกเลือด	
หม่อนป่า	แก้มดลูกหย่อน	ใช้ร่วมในตำรับยา
หอยทากบก + กิ้งกือกระสุนพระอินทร์+ตัวกล้วยตาก+ อ้นใหญ่+เต่าหกเหลือง	แก้มดลูกหย่อน ที่มีอาการมดลูกหลุดออกมาทางช่องคลอด	หอยทากบก(หอายทากบกขนาดใหญ่พบในป่า(ทั้งตัว) + กิ้งกือกระสุนพระอินทร์(ทั้วตัว)+ ตัวกล้วยตาก(ทากเปลือยชนิดหนึ่ง-ทั้งตัว)+ อ้นใหญ่(ใช้ส่วนจมูก)+ เต่าหกเหลือง(ใช้ส่วนจมูกและลิ้น) วิธีทำ นำมาย่างไฟให้แห้งเก็บไว้ เวลาใช้นำมาสับ แล้วชงแบบชา (ต้มน้ำให้เดือด ใส่แก้ว แล้วนำมาแช่) กองเอาแต่น้ำกิน

การรักษามดลูกหย่อนด้วยวิธีผสมผสาน

นวดโดยการโกยท้องจากล่างขึ้นบน และรัดหน้าท้องด้วยผ้าขาวม้าเพื่อยกมดลูกขึ้น กินยาแก้มดลูกหย่อนหนึ่งอาทิตย์ การเก็บยาต้องดูข้างขึ้นข้างแรม จะให้เก็บได้เฉพาะข้างแรม ถ้าไปเก็บในข้างขึ้น เค้าจะไม่ให้จะนำมารักษาไม่ได้ผล และนั่งทับใบ จี๋ตงไก๊เลี๊ยะ (คือต้นละหุ่งแดง) เอาใบมาอังไฟให้อุ่นๆ แล้วเอามารองนั่งโดยไม่ต้องถอดผ้า นั่งทับไปทั้งเสื้อผ้าเลย ทำทุกวันก่อนจะนอน เป็นเวลาหนึ่งอาทิตย์ คล้ายๆ การรมยา

5.5.3. การติดเชื้อทางเพศสัมพันธ์ และอาการป่วยที่เกี่ยวข้องกับการมีเพศสัมพันธ์

ชื่อสมุนไพร	อาการที่รักษา	วิธีใช้
กั้งละ, ก้าเลี๊ยะ	รักษาตกขาว	ปั่น ต้ม ล้างอวัยวะเพศ ช่วยให้อมชมพู ปัจจุบันทำสบู่
ก้อเหนี่ย/ก้านจั๊วะ+ไม้สน	แก้มีเพศสัมพันธ์แล้วท้องแข็ง	ไม้สนผ่าสามซีก +ใบจ้อก้านจั๊วะ มัดรวมกันต้ม รับประทาน
เก๊าเย่งก๊ะ+จิเต่อเหน่ง+เย้าเจ่อตง	รักษาตกขาวที่มีอาการคัน	ใช้ทั้งต้น ต้มกิน ล้างช่องคลอด

ชื่อสมุนไพร	อาการที่รักษา	วิธีใช้
จ่าเลี๊ยะ + หยิ่งเกว็ง	รักษาอาการ"เก่เจ๋[18]"	ต้มกิน
จ่าเลี๊ยะ+ หยิ่งเก๊ง + อีกหนึ่งชนิด)	รักษาอาการ"เก่เจ๋"	ต้มกิน
เจ๋ (ปอกระสา) พืชที่แต่เดิมใช้ทำกระสอบป่าน	รักษาผู้ชายที่มีอาการอวัยวะเพศแข็งตัวแล้วไม่คลาย "ใช้รักษาผู้ชายที่กำลังมีเซ็กส์แล้วต้องหยุด ทำให้ไปไม่สุด"	ในการเก็บตัวยาสมุนไพร จะต้องเลือกต้นที่อยู่บนที่ลาดชัน แล้วขุดเอารากจากส่วนที่อยู่ต่ำกว่าลำต้น มาใช้ในการรักษา ทำเป็นยาให้ดื่ม เพื่อให้มัน "ออกไปคลายไป"
ชั่วขื่อเย้ง	แก้หนองใน	เอามาต้มกินและล้าง หรือเอาใบหรือหัวไปสับใส่พริกไทย ตุ๋นใส่ไข่ กิน
ชั่วตัวเน้ง	รักษาโรคหนองใน	ใช้เล็กน้อย แช่น้ำร้อน กิน
จิเต่อเหน่ง	ตกขาวคันมีเชื้อ	ให้เอามาต้มล้าง
ด้งด้า	ฉี่เป็นเลือด โรคติดเชื้อทางเพศสัมพันธ์ เช่น แก้หนองใน	กรณีเป็นมากให้ต้มแล้วใช้ไซลิงค์ดูดน้ำยาต้มฉีดเข้าไปในอวัยวะเพศ และต้มกินด้วย
ด๋อเลี๊ยะ (หญ้า-แดง)	คันช่องคลอด	ต้มล้าง
ม้าต้านยา/ม้าต้านจา	ตกขาว	ล้างช่องคลอด
ม้าป่อกู้หย้ะ	แก้ตกขาวคัน	ต้มให้เดือด ล้าง/แช่
ใบละหุ่งดำ	ตกขาวคัน	เตรียมโดยนำไปลนไฟให้ร้อน แล้วให้ผู้ป่วยนุ่งผ้าบางๆ นั่งทับ ในอดีตที่หญิงในหมู่บ้านปักผ้ากันเอง ก็จะนั่งทับไปด้วยและปักผ้าไปด้วย
ม้ากั่วซ้อ	หนองในซิฟิลิส	ต้ม กิน
มาจั๊วะเก๋า(คล้ายกุหลาบหนู)	แก้ตกขาว มดลูกอักเสบ ปวดเมื่อยกล้ามเนื้อ	ใช้ทั้งต้นและใบ นำไปต้มกิน
ม้าต้านจา[19] (เครือยางมัดผม พบในป่าร่องกล้า)	ตกขาวติดเชื้อ	ล้างช่องคลอดเวลาเป็น

[18] กรณีสตรีนอนกับผู้ชายแล้วปวดท้องจนเหมือนจะตาย สาเหตุเกิดจากทำงานมาเหนื่อยๆ แล้วมานอนด้วยกัน เรียกอาการนี้ว่า "เก่เฉ" มีอาการปวดท้อง ปากค้างหุบไม่ได้ มือองอขด ขางอขด ถ้าไม่ได้กินยาจะตาย

[19] ใช้เข้ายารักษาอัมพฤกษ์ อัมพาต ด้วย

ชื่อสมุนไพร	อาการที่รักษา	วิธีใช้
ม้าหลงตู้+ปั่วชีเญ่/ปู่ชีเญ่+จ่าเลี๊ยะ+หยิ่งเก๊ง	รักษาอาการ"เก่เจ๋[20]"	ต้มกิน

5.5.4. ยาบำรุงบุรุษ เสริมสรรถภาพทางเพศ

ชื่อสมุนไพร	อาการที่รักษา	วิธีใช้
กัญชง	บำรุงบุรุษ	ราก ตัดไปนึ่ง ตากแห้ง แล้วดองด้วยหัวเหล้า[21] ให้ผู้ชายดื่ม เป็นยาชูกำลัง หรือเข้ายากับสมุนไพรอื่นอีกสองตัว(เป็นสมุนไพรจากป่า) ดองเหล้าให้ผู้ชายกินสำหรับบุรุษที่มีปัญหาเกี่ยวกับสมรรถภาพทางเพศ โดยจะปรับสูตรตามอาการ เป็นยาที่ต้องระวังในการใช้ จึงไม่บอกสูตร "ใช้เยอะก็ตาย ใช้น้อยรักษาโรค"
กระดุมทอง	ยาสำหรับผู้ชาย โดยเฉพาะผู้ชายไม่มีกำลัง	ทั้งต้น ไม่ทราบวิธีใช้
กระชายดำ+ ไพลดำ(วงศ์กระทือ) +ว่านมหาเมฆ(เขียดุ๊) +ว่านนางคำ	แก้บุรุษนกเขาไม่ขัน	ให้กินและอบ และใช้สมุนไพรป่าอีก 1 ชนิดที่ไม่รู้ชื่อ ตุ๋นปลาช่อนให้กิน
เก้าเต้อไก๊	บำรุงบุรุษไม่มีแรง และไม่มีลูก	ใช้ 3 ใบ ชงน้ำร้อนให้กิน(ชงแบบชา) หรือดองเหล้า หรือต้มเปล่าๆ กินน้ำ หรือต้มใส่ไก่(ใช้แก่นหรือใบ)
ชั่วดูจา(ยารากโต)	แก้อาการเสื่อมสมรรถภาพ	ราก ต้มกิน
ซะฉิฉัว+ ซะฉิม้า+ ซะฉิดำ/ซะฉิฉา	บำรุงกำลัง บำรุงบุรุษที่ไม่มีแรง	ต้มไก่สมุนไพร ต้มกับไก่ หรือต้มกับหมู หรือตุ๋นไข่ ถ้าใช้ต้มจะใช้สมุนไพรอย่างละ 1 กำมือ ถ้าใช้ตุ๋นไข่จะใช้น้อยกว่า
เต่ากู+Unknown1	แก้อัณฑะโตข้างเดียว	เอาใบมาตำพอก เอากิ่งมาต้มกิน เป็นสมุนไพรเดี่ยว
ไมยราบ	ยาของผู้ชาย รักษาโรคหัวใจ	ทั้งต้น ไม่ทราบวิธีใช้

[20] กรณีสตรีนอนกับผู้ชายแล้วปวดท้องจนเหมือนจะตาย สาเหตุเกิดจากทำงานมาเหนื่อยๆ แล้วมานอนด้วยกัน เรียกอาการนี้ว่า "เก่เฉ" มีอาการปวดท้อง ปากค้างหุบไม่ได้ มือองอขด ขางอขด ถ้าไม่ได้กินยาจะตาย

[21] หัวเหล้าคือส่วนที่กลั่นออกมาแกลลอนแรกของเหล้าต้มพื้นบ้าน

5.5.5. ยาบำรุงให้มีบุตร ยาเลือกเพศเด็ก

ชื่อสมุนไพร	อาการที่รักษา	วิธีใช้
กัวตือ+ ต้งยง+ หยี่เก้ง	ใช้สำหรับเลือกเพศลูก	ต้งยง(ใบ)+กัวตือ(หัว)+ หยี่เก้ง(ว่าน หอมแดง-หัว) ถ้าต้องการลูกชาย ให้ใช้อย่างละ 9 ใบ/หัว ถ้าต้องการลูกสาว ให้ใช้อย่างละ 7 ใบ/หัว นำมานึ่งให้สุก แล้วไปตากแดดให้แห้ง บดละเอียด บรรจุใส่ซองชา ชงเป็นชา รับประทาน ครั้งละ 1 แก้ว ก่อนนอน เริ่มกินวันแรกของการมีประจำเดือนจนถึงวันที่มีประจำเดือนครั้งถัดไป แล้วหยุดกิน (รวมประมาณ 28 วัน) ห้ามกินต่อเพราะจะทำให้แท้งลูก ในการยกชาดื่มให้ใช้มือซ้ายสำหรับลูกชาย และใช้มือขวาสำหรับลูกสาว เมื่อตั้งครรภ์แล้วต้องมาบอกหมอ เพื่อให้หมอบอกกล่าวเจ้าที่ให้
ฉำเด๋เลี๊ยะ+ม้าป่อกู๊หย่า	ยาให้ได้ลูกชาย	เอาฉำเด๋เลี๊ยะ สับแล้วใส่น้ำต้มพอให้เดือดๆ ให้หญิงรับประทานช่วงมีรอบเดือน กิน 2 วัน พอหมดประจำเดือนรอบนั้น 2 วัน ให้กินม้าป่อกู๊หย่า โดยเอาส่วนเถามาสับตากแห้ง ต้มพอเดือด ต้มกินน้ำหมด ใส่น้ำใหม่ต้มกินได้อีกหนึ่งครั้ง โดยถ้าเป็นหญิงสาวให้กินสองวัน ถ้าเป็นคนมีลูกมาแล้วให้กิน 3-5 วัน จะช่วย ขับปัสสาวะ ขับเลือดมดลูก ช่วยให้ตั้งครรภ์ และเป็นตำรับปรับเพศให้ได้ลูกชาย ถ้าตั้งครรภ์แล้วห้ามใช้เพราะจะทำให้เด็กในท้องเป็นอัมพาต ถ้าได้ลูกชาย จะต้องมาเสียตังค์ให้หมอ 5000 บาท
ชั่วเปล๊า(ช้อยนางรำ)	บำรุงช่องคลอดให้ชุ่มชื้น	ต้มกิน
ชั่วเปล๊าบง (ต้นสี่ใบ)	ขับเลือดในมดลูก ล้างมดลูก ทำให้รังไข่เติบโตดี ช่วยให้ตั้งครรภ์ หรือให้ได้ลูกสาว และขับปัสสาวะ	ใช้ราก

ชื่อสมุนไพร	อาการที่รักษา	วิธีใช้
จิเต่อเหน่ง	ขับตกขาว ช่วยให้มีลูกง่าย	ต้มให้รับประทาน
ดุ๊หยะ/หยะดุ๊	ให้ได้ลูกชาย	ใช้ 6เหง้า โดย 3 เหง้าแรกต้มกิน 3 เวลา อีก 3 เหง้ายัดไส้ท้องไก่ตัวเล็กๆ ต้มกินให้หมด ทำครั้งเดียว ถ้าได้ผู้ชายตามใจปรารถนา จะต้องมาบอกหมอ และจ่ายมีค่าครู 7,000 บาท หมอต้องไปรับขวัญเด็กโดยการซื้อชุดใหม่ให้เด็ก และผูกข้อมือ อวยพรให้เด็ก เพื่อซื้อชีวิตให้ ถือว่าเป็นผู้ให้ชีวิต
บัวดิน	ใช้สำหรับเลือกเพศลูก	(ให้กินก่อนการตั้งครรภ์) ถ้าอยากได้ลูกชายให้กินหัว 3 หัวถ้าอยากได้ลูกสาวให้กินดอก 3 ดอก

5.5.6. บำรุงครรภ์ แก้แพ้ท้อง

ชื่อสมุนไพร	อาการที่รักษา	วิธีใช้
ก๋านหยู่/ต้นตูน+ ก๊ะบลั่งกี๊/ก๊ะไบล่กี๊+ เป้อก๊ะ/เป้อไก๊	แก้ผู้หญิงแพ้ท้องอาเจียนเยอะ ตอนท้องใหม่ๆ	1) ก๋านหยู่/ต้นตูน(ใบเขียว) แกะเอายอดอ่อนที่ยังม้วนอยู่ 2) ก๊ะบลั่งกี๊/ก๊ะไบล่กี๊ (ใบสีแดงๆ สรรพคุณต่อชีวิตให้กับเด็กที่ไม่แข็งแรง) ราวๆ 10 ใบ 3) เป้อก๊ะ/เป้อไก๊ 1 ยอด ตุ๋นไข่กิน โดยตั้งกะทะใส่น้ำราว 2 แก้ว ต้มให้เดือด ใส่ไข่ 1 ฟอง ใส่สมุนไพรที่สับแล้ว หรือใส่สมุนไพรก่อนไข่ก็ได้ ใส่พริกไทยดำ 9 เม็ด กินเท่าที่ไหว
ขัดมอนเล็ก+ ขัดมอนใหญ่ +Unknown2+รังหมาร่า	แก้แพ้ท้องรุนแรง	ใช้ทั้งสามตัว เอารังหมาร่ามาละลายน้ำจนแตกหมดแล้วกรองเอาแต่น้ำมาตุ๋นไข่ ใส่สมุนไพรทั้ง 3 ตัว ทำครั้งละ 1 ฟอง ทำสามมื้อ กินเช้าเย็นก็ได้ ทำทั้งหมด 3 ฟอง
เจตมูลเพลิงขาว	ช่วยเจริญอาหาร หญิงตั้งครรภ์ที่ท้องแล้วกินข้าวไม่ได้	ต้มกิน
เจ๊อดู่เลี๊ยะ	แพ้ท้อง อาเจียนมาก	เอาหัวมาต้ม เอาน้ำแช่น้ำร้อนกิน
ชั่วจอล๊ะ(ชั่วจอเลี๊ยะ)+ ชั่วจอจั๊วะ+ กั๊วเล่งเซ้ง(โสม	บำรุงครรภ์ แก้แพ้ท้อง และช่วยเจริญอาหาร	เป็น**ต้มไก่สมุนไพร** โดยให้ใส่ โดยให้ใส่สมุนไพรเหล่านี้

ชื่อสมุนไพร	อาการที่รักษา	วิธีใช้
ไทย) +เป้อไก๊/เป้อก๊ะ(ว่านน้ำเล็ก) +ว่านสี่ทิศ+ ฉง + เก๊าเป+ ชะฉิ้ง(โกฐสอ?) + พริกไทยดำ		ใช้ไก่ตัวเล็ก อายุประมาณ 3 เดือน น้ำหนักประมาณ ½ กก. เอาเครื่องในออก แล้วยัดไส้ด้วยสมุนไพรทุกชนิดไปในท้องไก่ เอาไปนึ่ง โดยมีจานรองน้ำยาสมุนไพร เวลารับประทาน ให้เริ่มจาก น้ำตุ๋นไก่ 3 ช้อน แล้วจึงกินส่วนที่เหลือ (เนื้อไก่ สมุนไพร และน้ำต้มไก่) ให้หมดใน 1 มื้อ กระดูกไก่ที่เหลือให้นำไปไว้ที่สูงที่สัตว์อื่นจะเข้าไม่ถึง ทำกินวันละครั้ง ต่อเนื่องกัน 3 วัน
ส่ากี (หูเสือแบบตัวเมีย)	แก้มดลูกหย่อน แก้ผู้หญิงท้องแล้วตกเลือด	

5.5.7. ยาบำรุงน้ำนม ยาสำหรับแม่และเด็ก

ชื่อสมุนไพร	อาการที่รักษา	วิธีใช้
ก่อเลี๊ยะ(มันแดง)/มันเทศแดง	เพิ่มน้ำนม	ใบ ยอด ต้มใส่ไก่
ก๊ะบล้งเลี๊ยะ	แก้แม่ตกเลือด ประจำเดือนไม่ปกติ	
เก้กู่	เด็กสำลักน้ำคร่ำ	
จางเก๊ง(กาบินหนี)+สุเปาจ้าง(รากหญ้าคา)+สั่วเปาเปล๊า(มะอึ)	เด็กคลอดใหม่ตัวเหลือง	ต้มให้แม่ดื่ม
จี๋เหล่าก๊า/จี๋เหล่าก๊ะ	ยาอยู่ไฟ	ใช้ต้มกินแทนกันอยู่ไฟ ต้มกินประมาณหนึ่งสัปดาห์เลือดเสีย น้ำคาวปลาจะ ถูกขับออกมา
ชั่วจอเลี๊ยะ	กระจายเลือดที่ติดในหญิงหลังคลอด	ใส่ในต้มไก่ ให้หญิงกินหลังคลอดลูกเพื่อกระจายเลือดที่ติด ถ้าไม่ต้มกินจะปวดเอวตอนแก่ แล้วเดินหลังไม่ตรง
ซิเต่อเหน่ง	เด็กสำลักน้ำคร่ำ	ต้มให้รับประทาน
ใบละหุ่งดำ	ขับน้ำคาวปลา	ในกรณีที่มารดาน้ำคร่ำเยอะ คลอดแล้วออกไม่หมด ให้นำใบละหุ่งดำมาทุบๆ ลนไฟประคบหน้าท้อง เพื่อขับน้ำคาวปลา

ชื่อสมุนไพร	อาการที่รักษา	วิธีใช้
พญาไร้ใบ(คำแปลชื่อม้ง)	ยาบำรุงน้ำนม ยาเร่งน้ำนม	เป็นสมุนไพรเดี่ยว มีนำยางสีขาว ขมนิดๆ ใช้แต่ใบ ต้มใส่ไก่เพิ่มเข้าไปในต้มไก่ที่กิน ในช่วงที่เราอยู่ไฟ หรือต้มกิน
มะชาเลี๊ยะ (ผักปลังแดง)	เด็กที่มือเท้าเย็น ตัวเหลือง	ต้ม แช่หรืออาบ
หญ้าหวานม้ง	เด็ก มีอาการร้อนใน มีแผลในปาก	เคี้ยวหรือขยี้ ทาที่ปาก

ต้มไก่สมุนไพรสำหรับมารดาหลังคลอด

ใบมะละกอ(บำรุงน้ำนม และแก้มดลูกหย่อน) เถามันเทศ ไพลดำ(ไพลม่วง) ว่านหอมแดง (บำรุงร่างกายและแก้มดลูกหย่อน) ผักเป็ดแดง ผักปลังเขียวและผักปลังแดง(บำรุงเลือด) ต้นกับไก่ให้มารดาหลังคลอดกิน มีสรรพคุณ บำรุงร่างกาย บำรุงน้ำนม และแก้มดลูกหย่อน

5.6. กลุ่มอาการอื่นๆ

5.6.1. สมุนไพรแก้แผลกดทับ แผลเปื่อย

ชื่อสมุนไพร	อาการที่รักษา	วิธีใช้
เก๋าเลี๊ยะ	แก้แผลกดทับ	ส่วนเนื้อไม้ขูดเป็นผง เอามาทาบริเวณแผล เปลือกไม้ต้มทำเป็นยาดื่ม
ฉูต๋าเจ่ โป๊ชานเจ่	แก้แผลเน่า	ทั้ง 5 ทุบ พอก

5.6.2. สมุนไพรแก้อักเสบ ติดเชื้อ

ชื่อสมุนไพร	อาการที่รักษา	วิธีใช้
เก๊าเด่(แปลว่า ต้นเปรี้ยว)	แก้ไข่ดัน ต่อมน้ำเหลืองโต	ตำพอก
ชั้วไบล์ไช (ชายผ้าสีดา)	แก้ต่อมน้ำเหลืองโต ที่คอ รักแร้ หรืออื่นๆ	ใช้หัว เอามาลนไฟให้อุ่น แล้วทุบ พอก
ป้อนเจ่ฉี๋ (ใบหูแพะ)	เป็นยาแก้อักเสบ (ชั่วตั้วเปล๊า) ตับแข็ง ตับอักเสบ ปอดอักเสบ แก้อักเสบ ในร่างกาย (ตับ,ปอด)	ต้มกิน
ม้ากั่วซ้อ	แผลอักเสบเป็นหนอง	ต้ม กิน กรณีวัวมีหนอง ต้มให้กินและใบสดสับให้วัวกิน

ชื่อสมุนไพร	อาการที่รักษา	วิธีใช้
รังหมาร่า	คางทูม	ใช้รังหมาร่า ผสมน้ำ ทาบริเวณที่เป็น จะยุบ
หนาเน็ง	แก้แผลในปาก	เอาใบทุบๆ เอาน้ำทาแผล
หูเสือ	แก้อักเสบที่รูเข็มฉีดยา	ทุบโปะ

5.6.3. ยาแก้กล้ามเนื้ออ่อนแรง กรณีต่างๆ

ชื่อสมุนไพร	อาการที่รักษา	วิธีใช้
ชั๊วะ1 ชั๊วะอ๊อหย่า ชั๊วะหม่อที่ ม้าเยีย หยะดุ๊/ดุ๊หยะ จี๋กั๋วเย้ง ม้าต้านจา ปล๋านไจ๋ มอหา	แก้แขนขาอ่อนแรง แขนขาลีบ	นำส่วนลำต้นมาต้มกิน ส่วนโคน-รากมาต้มกับไก่ นำส่วนยอดมาต้มอาบ ใช้ทีละ 1 กอบมือ(สองข้าง) เอากากยาห่อแขนข้างที่เจ็บหรือที่เป็น
ม้าเยีย	แก้โปลิโอ ระยะแรก	ส่วนโคนต้น ต้มกิน และต้มใส่ไก่ กินวันละหนึ่งตัว 3 วันติดต่อกัน และ ส่วนยอดใช้ต้มอาบ ไม่นวด
ไม้ไก่	แก้อัมพฤกษ์ อัมพาต	กิ่งและใบ เข้าตำรับยาอบสมุนไพร

5.6.4. อาการทางหู

ชื่อสมุนไพร	อาการที่รักษา	วิธีใช้
จ่าเด้(หญ้าถอดปล้อง)	แก้หูน้ำหนวก ปวดหู	ดึงออกมา 1 ข้อ ท่องคาถาแล้วเป่าให้น้ำในหญ้าถอดปล้องเข้าไปในหู
พืชปลูก ไม่ทราบชนิด	หูน้ำหนวก	เอาใบมาทุบ เอาน้ำร้อนใส่เล็กน้อย ใส่ผ้าบีบน้ำให้ไหลเข้ารูหู
ป้ากุ๊กู่	แก้หูหนวก	ใบ ล้างให้สะอาด ขยี้ หยอดหู

5.6.5. อาการทางตา

ชื่อสมุนไพร	อาการที่รักษา	วิธีใช้
ข่อบัวเย (กลิ้งกลางดง)	กันภูติผีปีศาจ	ฝน ทา
ใบคล้ายบัวบก	ตาอักเสบ ตาระคายเคืองจนแดง	ใช้ใบ ล้างให้สะอวด แล้วลวกน้ำต้มสุก(น้ำร้อน) แช่น้ำร้อนแล้วบีบให้น้ำยาออก กรองด้วยผ้า แล้วเอาสำลีชุบมาหยอดตา
ใบคล้ายบัวบก	แก้แผลตาอักเสบ	เก็บใบคล้ายบัวบกมาลวกน้ำให้สะอาด ล้างแล้วต้มให้สุก แช่น้ำร้อน บีบให้น้ำยาออก กรองด้วยผ้า แล้วเอาสำลีชุบมาหยอดตา

ชื่อสมุนไพร	อาการที่รักษา	วิธีใช้
ข่อบัวเย (กลิ้งกลางดง)	กันภูติผีปีศาจ	ฝน ทา
เจ๊อดู่จั๊วะ	ตาไม่ดี มองไม่ชัด	ใส่ในต้มไก่ หรือแช่น้ำร้อน ดื่ม
ปอฉา	บำรุงสายตา	ต้มกิน
ป้อฉ่า	บำรุงสายตา	ต้มกิน
มั้งกี	หยอดตา	ใส่ถุง ทุบ ตั้งทิ้งไว้ รอให้มีน้ำ เอาน้ำมาหยอดตา
มะค่าโมง	แก้ตาอักเสบ	เมล็ด แก้ตาอักเสบแบบที่โดนอะไรทำให้อักเสบมีสีเขียวๆ ขาวๆ ในตา ใช้ถ้วยที่สะอาด ซอยเมล็ดมะค่าโมงใส่ กับน้ำ 2 ช้อน เอาไปนึ่งโดยใส่ในหม้อที่มีน้ำ เอาผ้ามากรองเอาน้ำ นำมาหยอดตา ดีที่สุดคือทำตอนกลางคืนก่อนนอน
ม้าก้านดุ	รักษาตาฝ้าฟาง	ต้มกิน
รางจืดดอกม่วง	แก้ตาแดง	ใช้หยอดตา
สะมะก๊ะ	แก้ตาเจ็บ	เตรียมโดยเด็ดใบใส่ถุง รัดปากถุงให้แน่น ตั้งทิ้งไว้ข้ามคืน จะมีไอน้ำระเหยออกมาเป็นน้ำใสๆ ให้เจาะถุงเป็นรูเล็กๆ ใช้หยดน้ำหยอดตา แก้ตาเจ็บ
สะมะก๊ะดี๋	หยอดตา	ใส่ถุง ทุบให้นิ่มๆ ตั้งทิ้งไว้ พอมีน้ำ ใช้เข็มเจาะถุงให้น้ำหยดได้ หยอดตา
สะมะก๊ะเด๊อ/สะมะก๊ะเกลือ	ฝุ่นเข้าตา หรือยาเคมีเกษตร	ใช้หยอดตา ทำโดยทุบๆ ใส่ถุงทิ้งไว้จนมีน้ำใส่ๆ ออกมา เจาะรูที่ถุงเพื่อเอาน้ำใสๆ หยอดตา
เส้นผม	พริกเข้าตา	ผู้หญิงเอาผมผู้ชายมาขยี้ ผู้ชายให้เอาผมผู้หญิงมาขยี้
หม่อนเลี้ยงไหม	แก้ตาพร่ามัว มองไม่ชัด บำรุงร่างกาย	ใบหม่อนเลี้ยงไหม เอาใบมาตากแห้ง แล้วคั่วให้หอม ใช้เป็นชาชง

5.6.6. อาการทางจิตใจ

ชื่อสมุนไพร	อาการที่รักษา	วิธีใช้
กัญชง	แก้อาการนอนไม่หลับ	เปลือก นำมาม้วนเป็นวงๆ ทำ 3 วง แช่ในน้ำร้อน ให้ดื่ม
กัญชง	แก้เครียด	ใบ ผึ่งลมให้แห้ง ทำชากัญชงดื่ม ถ้าเมากัญชาใช้ชากัญชงดื่มแก้ได้ “กัญชงคือพี่ กัญชาคือน้อง” ดอก แช่น้ำร้อน ชงเป็นชา
ซันอูกุย+ม้าเจ่อ+โสมขาว (เป็นสมุนไพรป่า)	แก้ปวดหัวจากความเครียด ซึมเศร้า รวมถึงเด็กปัญญาอ่อน	
ป่อกุ๊หยะ	โรคประสาท เครียด นอนไม่หลับ	ต้มกิน
ดงกอเตอด๋ำ (ต้นตีนเหยี่ยว)	แก้พิษสุนัขบ้า คนบ้า (อะไรบ้าก็ได้)	ต้มกิน ใบทุบพอก
เต่าเด๋เย่(ถั่วหมา)/หมามุ่ยบ้าน	แก้อาการนอนไม่หลับ ละลายลิ่มเลือด	
ม้าป่อกู้หย้ะ	ลดความดัน เครียด นอนไม่หลับ	ใช้ใบหรือเครือ ต้มกิน
ละหุ่ง 3 ชนิด	รักษาพิษสุนัขบ้า หรือคนบ้า	มี 3 ชนิด ต่างกันที่สีของยอดอ่อน เป็นสีขาว สีเหลือง และสีแดง ใช้ทั้งสามแบบร่วมกัน

5.6.7. ยาอื่นๆ

ชื่อสมุนไพร	อาการที่รักษา	วิธีใช้
กัญชง	แก้อาการนอนไม่หลับ	เปลือก นำมาม้วนเป็นวงๆ ทำ 3 วง แช่ในน้ำร้อน ให้ดื่ม
กัญชง	แก้เครียด	ใบ ผึ่งลมให้แห้ง ทำชากัญชงดื่ม ถ้าเมากัญชาใช้ชากัญชงดื่มแก้ได้ “กัญชงคือพี่ กัญชาคือน้อง” ดอก แช่น้ำร้อน ชงเป็นชา
กัวต้อ	ดับกลิ่นตัว	นำมาทุบๆ แล้วทาที่รักแร้ดับกลิ่นตัวได้

ชื่อสมุนไพร	อาการที่รักษา	วิธีใช้
ฉูต๋าเจ่ โป๊ชานเจ่	แก้ก้างปลาติดคอ	ใบ ขยี้ แช่น้ำร้อน ดื่ม
ชั่วกั่วะฟะ+ปอฉ้า(เพกา ลิ้นฟ้า)+อีกหนึ่งชนิด	กันผี ฝันไม่ดี เห็นผีมาเกาะ ทำให้เสียขวัญ หรือขวัญไม่ดี	เอาใบใส่ใต้หมอน
ชั๊วะตั่ว	รักษาวัณโรค	เอามาตำเป็นผงกินครั้งละครึ่งช้อนแกง หรือตุ๋นใส่ไข่กิน หรือผสมในตำรับยาอื่น
ซะกุ๊จ๊ะ	แก้คุณไสย	ใช้ใบ ใส่กับขี้แพะ
บล้งเหม่ะ	ป้องกันป่วยไข้	ปลูกไว้กับต้นหูเสือในบริเวณบ้าน จะไม่ค่อยป่วยไข้
เปราะหอม หรือไพลดำ	เด็กร้องไห้งอแง	แบ่งมาเล็กน้อยใส่ถุงหอม กลัดไว้ที่เสื้อ
เม็ดเฉาก๊วย	เด็กร้องไห้งอแง	เวลาเด็กร้องไห้งอแงจะเอามาชุบน้ำแล้วก็พรมให้เด็ก เด็กก็จะไม่ร้อง
หูเสือ	เด็กร้องไห้	ใบ เอามาเหน็บไว้รักแร้แม่ แล้วลูกจะหยุดร้อง

ภาคผนวก 1
ภาพสมุนไพรชาติพันธุ์ม้ง

กล้วยป่า
กล้วยแดง
(ตำรับนึ่งไก่สมุนไพร)

กอเตออ่อกู
(ตีนเป็ดป่า)

กอเตออ่อจั๊วะ

จิงจูฉ่ายก้านเขียว

กอเตออ่อเม

จิงจูฉ่ายเล็ก

กอเตออ่อลู่
จิงจูฉ่ายใหญ่

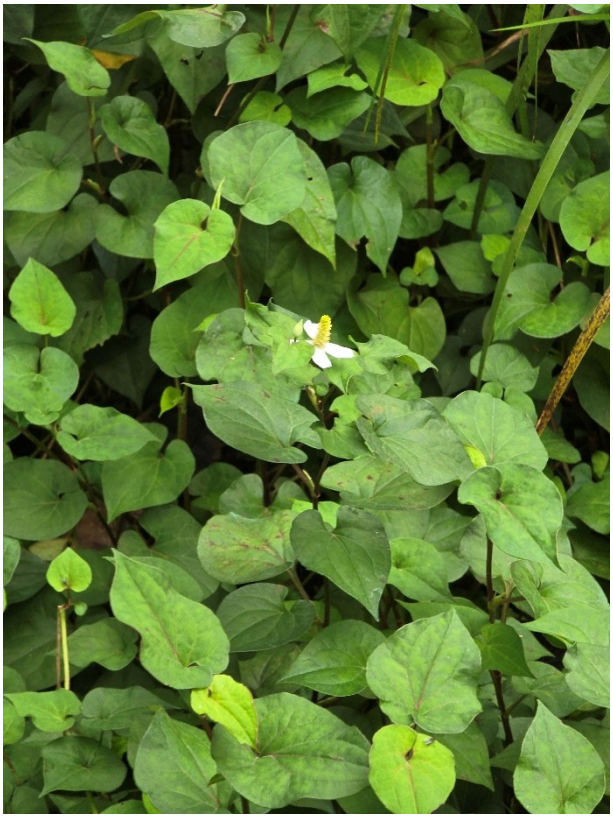
ก่อจ๊อ

กังชี่

ก๊ะเจ่า / พลูคาว

ก๊ะบล้งเลี๊ยะ

ก๊ะหลุเหลาะ

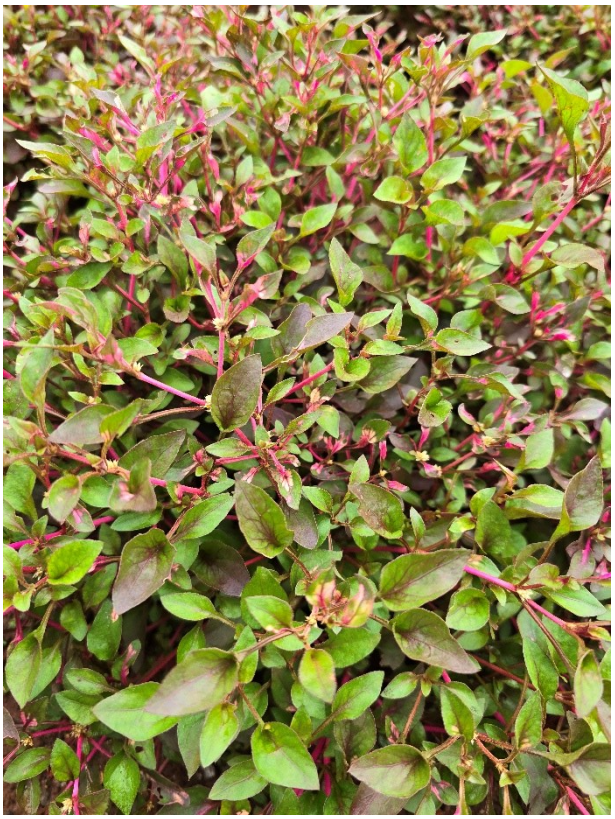

ก๊าเล้งชั่วล่อ

ก้าเลี๊ยะ

ก้าเลี๊ยะซ้ง

ก๊าหลั่วฉ้อ

ก๊ัวะเล่งเซ้ง

โสมเกาหลี

กั๊วะเล่อเช้ง

โสมไทยเล็ก

เก้กู่

เก๊าไจ้

เก๊าเด่

เก๊าเป

ไก่

กระเพาะไก่

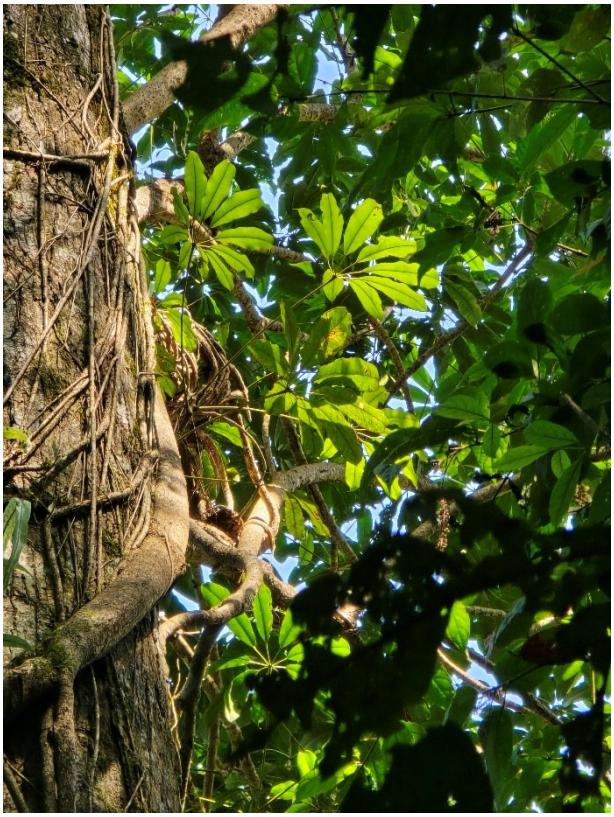
หรือถุงอาหารไก่

เก่าเตอไก๊

ม้าเก่าเตอไก๊

โก่วเตอไก๊

(เถาเดือยไก่)

ขมิ้นตั้ง

ขัดมอนเล็ก

ขัดมอนใหญ่

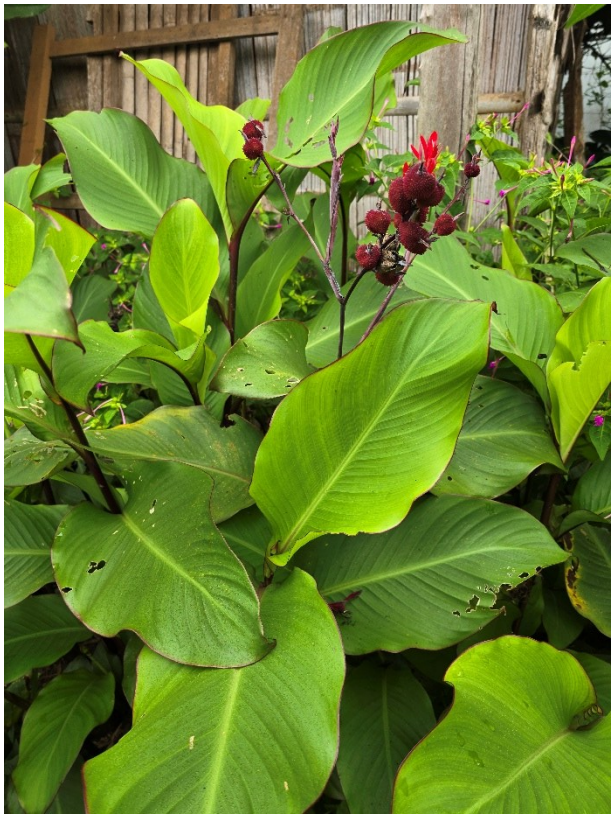

ข่อบัวเย

กลิ้งกลางดง

ข่าวลิ้ะ
ข่าวเลี๊ยะ

เขียปันซง
มื่อผี
ม้าฮ่อ

เค้าเต่เปล๋อ

จ่วนเจ๋ตง

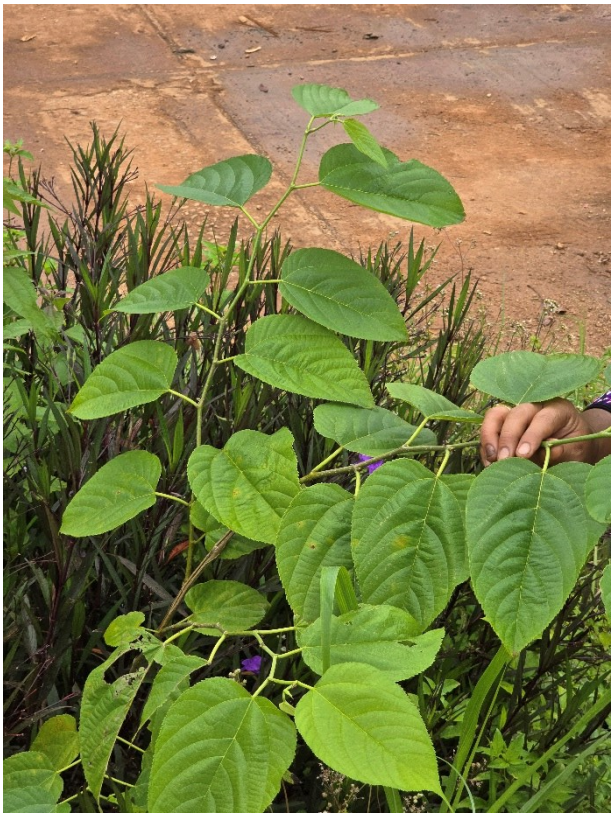
จ่อเก๋

จ้อก้อเหนี่ย/จ้อก้านจั๊วะ

จ้อย๊ะ

จ๊ะ

ดฺจ๊ะ

จั่วเจ๊ะ

จ่าเด๊อ

จ่าเลี๊ยะ

จี๋กั๋วเย้ง

เก๊าหย่า

จี๋จานจัว

(องุ่นป่า)

จี๋ด้งไก๊

จี๋เต่าด้าง

จี๋อปอกลั้ง

จี๋อเค้าเจ๊ง

หนามไข่ปู

จื่อฟื่อเชี๊ยง

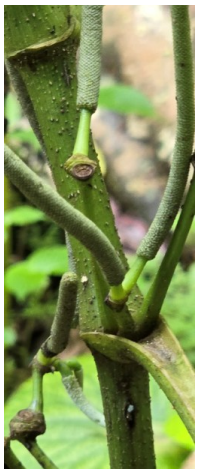
เจ๊งจ๊ะ

เจ่อเต๊า

เยอเต๊า

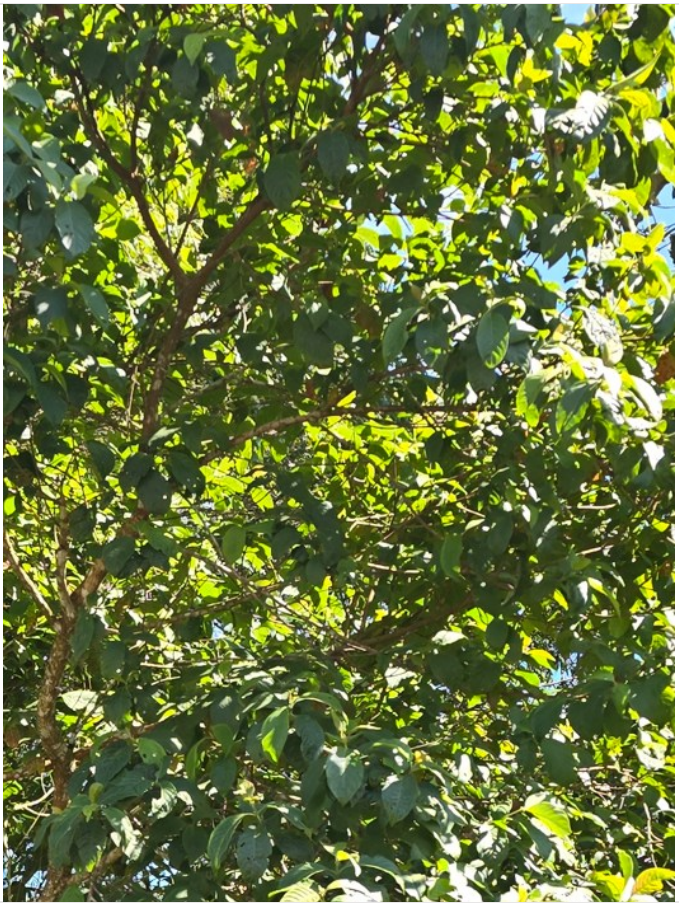
เจ๊อดู่จั๊วะ

เจ๊อดู่เลี๊ยะ

ไจ้ยต้อตง

ไหย่ต้อตง

ฉี่เหน่งเลี๊ยะ

ฉูต๋ำเจ่

โป๊ชานเจ่

ฉูต๋ำเจ่(แบบใหญ่)	
เฉ่อเญี่ย	

ช้อยนางรำ
เด๊าะไห่กื๋อเซี้ยะ
ต้นนาฬิกา
ชั่วเมาะเปล่อ
ชั่วเปล๊า

ชะฉิฉา
กระชายดำ

ชะฉิฉัว

ชะฉิเด๊อ

ชะฉิเด้อ

กระชายขาวม้ง

ชะซ้าง

ชั่วกลั้ง

(ยาเหลือง)

ชั่วจอจั๊วะ

ชั่วจอเลี๊ยะ

ชั่วฉางจย้าง
เลือดมังกร

ชั่วฉางจย้าง
เลือดมังกรตัวเมีย

ชั่วฉายง

ชั่วดูจา
(ยารากโต)

ชั่วตัวเน้ง
(ยางที่แห้งแล้ว)

ชั่วน่งหลอเตอ
(ยานกขาหัก)

ชั่วป้อนุง

ชั่วบล้งหม่อ

ชั่วม้า

ชั่วเมาะกะพุ

ชั่วเมาะเชี๊ยะ

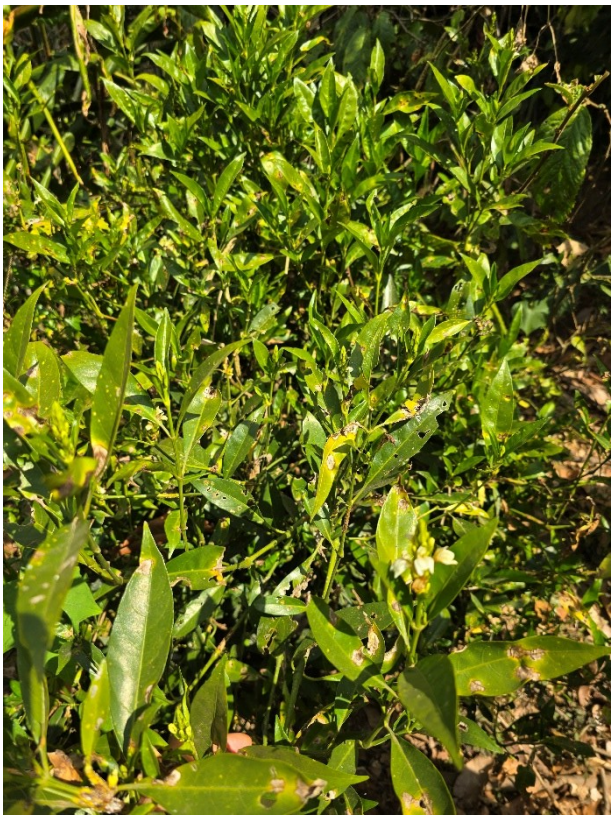

ชั่วเมาะเล่า

ส้มโอเล็ก

กระดูกไก่ขาว

ชั่วต่อปงจั๊วะ

ชั่วตั่วฝ้า

ชั่วเบล่า1

ชั่วเบล่า2

ชั่วป๊อกือ

ชั่วปังเด๊า

ชั่วอี๊ไก้

(ยาหงอนไก่)

ชั่วเอี๊ยะ1

ชั่วเอี๊ยะ2

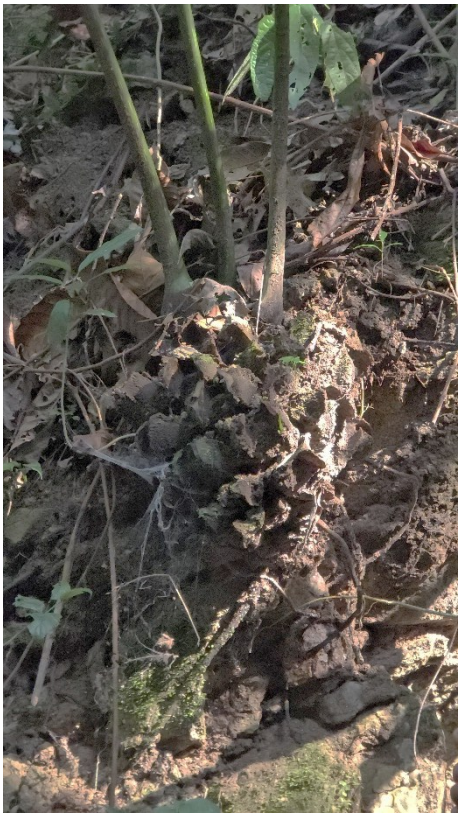

ชั่วเอี๊ยะ3

ชั๊วะหม่อที

ว่านกีบแรด

ช้าก๊ง

ไชก๋า

ชั่วเฉี่ย

ชัวเชีย

ตะพิดกาบยาว

ซะฉิ

(ชนิดหัวอยู่ตามเถา)

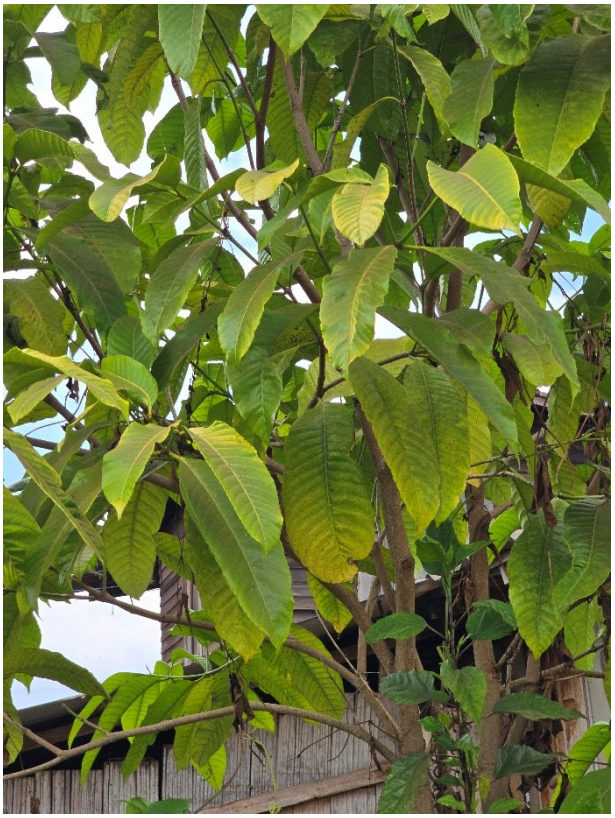
ญู่

ยู่ว

ดงกอเตอด่ำ

ด้งเก๊า

ด้งด้า

ด้งด๊ะ

ขมิ้นต้น

ด้อจิ

ด้อกั่วเย้ง

ดีดุ๊

ดีดุ๊

ดีเลี๊ยะ

ดุ๊หยะ (ชนิดพืชป่า)

ดุ๊หยะ แบบข้อเขียว

ตั๊งเลี๊ยะ

หมากแดง

เด้าจี่

(ไม้หอม)

ต่อมอกู

ถั่วลันเตาป่า

เต๊งญู่

เต่ป้อนจง

เต่ากู

ตั๊วเกา(แบบใหญ่)

ตั๊วเกาซ้ง

เต่าเด๋เย่

ถั่วหมา

หมามุ่ยบ้าน

เถากระเทียม

ท้อ

น้าไจ้ย

บล้งเจ

บล้งตั้วเกา

บล้งเหม่ะ

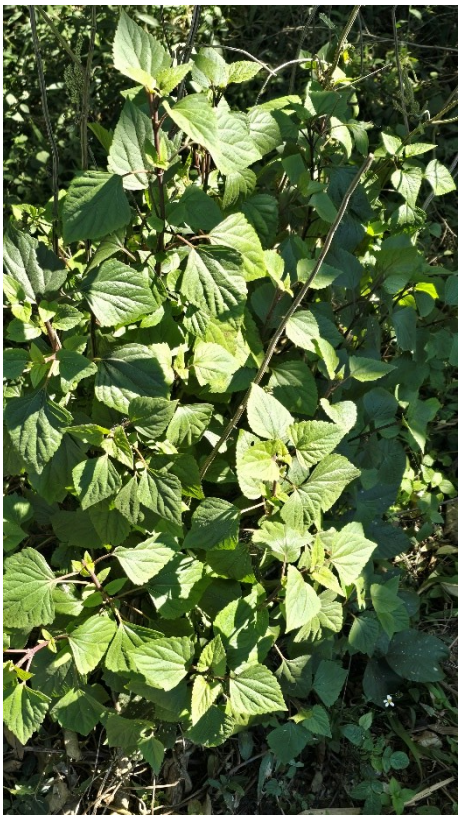

บัวดิน (ดอกเหมือนบัว สีแดงๆ)	
ปอนฉาเด้อ	

ปอฉา

ป่อไจฉา

ป้อนเจ่ฉี๋

ป่าช้าเหงา

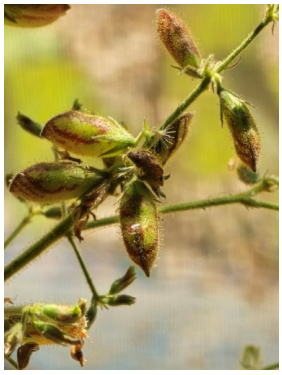
ป้าจอนดี

ป้าชั่วไบล่

ป้านุ้งจัวล้อ

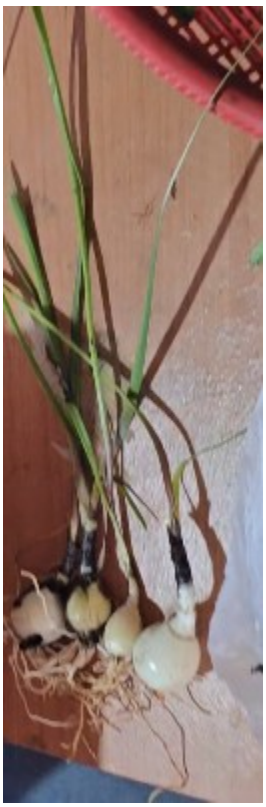
ดอกนกอ้าปาก

ป๊ากุ๊กู่

ป๊านู่กุ๊

ปู่ชี

เป้อไก๊เม

เป้อเด

เป๋าจาย

โป๊ะเต่อ

พนมสวรรค์ดอกชมพู

ไพลม่วง
ไพลดำ
เขียดุ๊

มหาหงส์

มอหา

มอเกล้

มะดุ้

ม้าก้านดุ

ม้าก่ำเกอะ

ม้ากั๊วะหยะ

ม้าจ่าเลี๊ยะ

ม้าเจ่อ

ม้าญู่กุ๊

ม้าป่อกู้หย้ะ
ม้ากู้หยะ

ยาสูบ

เย่ชวนตัว

เย้าจั๊วะกู่1

ผักเขียวป่า

เย้าจั๊วะกู่2

เย้าจี่เด๋เลี๊ยะ

เย้าจื่อบัว

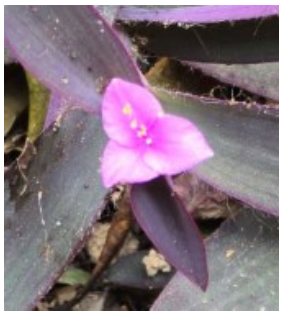
หญ้าเอ็นยืด

เย้าเต่อไจ้ย

เย้าเต่อเลี๊ยะ

เย้าเต่อลี๊ะลู่

เย้าเต่อเลี๊ยะ

เย้าเต่อละ

เย้าเต่อม้า

รางจืดดอกแดง

ว่านมหาเมฆ

ว่านมรกต
เขียจั๊วะ

สะมะก๊ะเด๊อ
สะมะก๊ะเกล๊อ

สะมะก๊ะ สะมะก๊ะจั๊วะ

สะมะก๊ะดี๋

สะระแหน่ญี่ปุ่น

สั๊ะเล่งจ๋า

ส่ากี (หูเสือตัวเมีย)

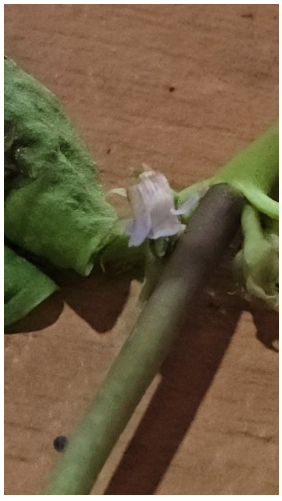

ส่าหยู่ชั่ว

สีเก่าด๊ง

สั่วเปาเกล๊า

มะอึ

สูนจิ

หญ้าหวานม้ง

หนาเน็ง

หลั่วเย้งปู่เดิ๊ง

ยาสูบป่า

หลั่วเลอ

หลั่วเลอตง

หยี่งเก๊ง

หยั่วเก๊า

หูกระต่าย

หูเสือ

ชั่วปอ

อังกาบหนู

อั๊วะนองชั่ว

อั๊วะน่งสั่ว

Unknown1

Unknown2

ภาคผนวก 2
ตารางเปรียบเทียบชื่อสมุนไพรม้งและชื่อวิทยาศาสตร์

1. ตารางชื่อสมุนไพร และชื่อวิทยาศาสตร์ที่ได้จากการตรวจระบุชื่อตัวอย่าง

ชื่อท้องถิ่น	ชื่อสามัญ	ชื่อวิทยาศาสตร์	ชื่อวงศ์
เจ่อเต๊า, เยอเต๊า, เฉ่อเต๊า	พลูตีนช้าง	*Piper umbellatum* L.	Piperaceae
เย้าเต่อเลี๊ยะ	หัวใจม่วง	*Tradescantia pallida* (Rose) D. R. Hunt	Commelinaceae
เจ๊งจ๊ะ, เจ๊งไจ้ย์, เย้าจิเด๋, เย้าจี่เถ่งเด๋, กระเพราหมา	พิมเสนป่า	*Agastache rugosa* (Fisch. & C. A. Mey.) Kuntze	Lamiaceae
โป๊ะเต่อ	โลดทะนงเหลือง	*Trigonostemon philippinensis* Stapf	Euphorbiaceae
ไชก๋า	นางจอย	*Aster ageratoides* Turcz.	Asteraceae
กอเตออ่อจั๊วะ, จิงจูฉ่ายใบใหญ่	จิงจูฉ้าย	*Artemisia lactiflora* Wall. ex DC.	Asteraceae
ก๊ะเลี๊ยะซ้ง	ผักเป็ดแดง	*Alternanthera bettzickiana* (Regel) G. Nicholson	Amaranthaceae
กังชี่	เจตมูลเพลิงขาว	*Plumbago zeylanica* L.	Plumbaginaceae
กั๊วะเจ่า, ก๊ะเจ่า, เย้าเจ่าเหน่ง	ผักคาวตอง พลูคาว	*Houttuynia cordata* Thunb.	Saururaceae
กั๊วะเล่งเซ้ง	โสมเกาหลี	*Talinum fruticosum* (L.) Juss.	Talinaceae
กั๊วะดี๋ดุ๊	ต้อยติ่งเทศ	*Ruellia simplex* C. Wright	Acanthaceae
ข่าวลั๊ะ, ข่าวเลี๊ยะ	พุทธรักษา	*Canna indica* L.	Cannaceae
จ่อเก๋	ผักชีดอย	*Dichrocephala integrifolia* (L. f.) Kuntze	Asteraceae

ชื่อท้องถิ่น	ชื่อสามัญ	ชื่อวิทยาศาสตร์	ชื่อวงศ์
จ่อเก๋	กำลังทศกัณฐ์	*Agrimonia pilosa* Ledeb. var. *nepalensis* (D. Don) Nakai	Rosaceae
จั่วะเจ๋	ผีเสื้อราตรี	*Oxalis triangularis* A. St.-Hil.	Oxalidaceae
จ่าเด้	หญ้าถอดบ้อง, หญ้าถอดปล้อง	*Equisetum ramosissimum* var. *huegelii* (Milde) Christenh. & Husby	Equisetaceae
จ่าเลี๊ยะ	พันงูน้อย	*Achyranthes bidentata* Blume	Amaranthaceae
จี๋เต่าด้าง	ถั่วพร้า	*Canavalia gladiata* (Jacq.) DC.	Fabaceae
จี๋จานจัว	ผักหนอก	*Hydrocotyle javanica* Thunb.	Araliaceae
ฉูต๋าเจ่ โป๊ชานเจ่	ยาร์โรว์	*Achillea millefolium* L.	Asteraceae
ชั่วเมาะปล๊ะ (แปลว่า แก้ปวดท้อง)	พลูน้ำ	*Saururus chinensis* (Lour.) Baill.	Saururaceae
ชั่วฉางจย้าง, เลือดมังกร	สายน้ำผึ้งเม็กซิกัน	*Justicia spicigera* Schltdl.	Acanthaceae
ชั่วน่งหล่อเตอ แปลว่า ยานกขาหัก	เอื้องทอง	*Sanchezia oblonga* Ruiz & Pav.	Acanthaceae
ชั่วปังเด๊า	เกล็ดหอย	*Hydrocotyle sibthorpioides* Lam.	Araliaceae
ซะกุ๊จ๊ะ	ดับยาง	*Solanum erianthum* D. Don	Solanaceae
ชั่วเฉี่ย	ตะพิดกาบยาว	*Typhonium flagelliforme* (G. Lodd.) Blume	Araceae
ด้งด๊ะ,ด้งด้า, ขมิ้นต้น		*Mahonia* sp.	Berberidaceae
ดี๋เลี๊ยะ	เทียนดอก	*Impatiens balsamina* L.	Balsaminaceae

ชื่อท้องถิ่น	ชื่อสามัญ	ชื่อวิทยาศาสตร์	ชื่อวงศ์
ต่อมอกู	หญ้าเกล็ดหอย	*Drymaria diandra* Blume	Caryophyllaceae
ปู่ชี	สาบแร้งสาบกา	*Ageratum conyzoides* L.	Asteraceae
พนมสวรรค์ดอกชมพู	นางแย้มจีน	*Clerodendrum bungei* Steud.	Lamiaceae
สะมะก๊ะจั๊วะ	สโตนครอป	*Hylotelephium erythrostictum* (Miq.) H. Ohba	Crassulaceae
เย้าจื่อบัว	หญ้าเอ็นยืด	*Plantago major* L.	Plantaginaceae
หมามุ่ยบ้าน	หมามุ่ยขนอ่อน	*Mucuna pruriens var. utilis* (Wall. ex Wight) Baker ex Burck	Fabaceae

2. ตารางแสดงข้อมูลสมุนไพรที่ยังไม่สามารถระบุชนิดตามหลักอนุกรมวิธานได้

ชื่อท้องถิ่น	คำแปล	ชื่ออื่น	สรรพคุณ	คำอธิบายลักษณะ
กอเตออ่อซ้ง	จิงจูฉ่ายก้านขาว		บำรุงร่างกาย	
กอเตออ่อเม	จิงจูฉ่ายใบเล็ก		บำรุงร่างกาย	
กอเตออ่อลู่	จิงจูฉ่ายใบใหญ่		บำรุงร่างกาย	
กือก้าง		ฮ่อม?	แก้ฟกช้ำ	ใบตรงข้ามสลับตั้งฉาก ชาวม้งดำใช้ในการย้อมผ้า
ก้อเหนี่ย/ก้านจั๊วะ/จ้อก้อเหนี่ย	ก้อนเหงือก(เหงือกปลา)		แก้เก่เจ๋	ใบคล้ายสตรอเบอรี่
ก้าเลี๊ยะ	ต้นสีแดง		ห้ามเลือดกำเดา	ต้นแดงๆ ใบเขียว
กู่ช่วยปู่		กระแตไต่ไม้	รักษาปวดหลังปวดเอว	(เป็นยาจีน)
เก้กู่	กระเทียมป่า		แก้เด็กสำลักน้ำครั่ำ	
เก๊าเด่	ต้นเปรี้ยว น้ำ		แก้ไข่ดัน ต่อม น้ำเหลืองโต	ชอบอยู่ตามที่ชุ่มน้ำ อากาศเย็น
ก๊ั๊วะเหล่าชะ			แก้ไอ แก้กรดไหลย้อน	คล้ายคว่ำตายหงายเป็น ตอนเช้ามีรถเปรี้ยว ตอนเย็นรสขมมาก
เก่าเตอไก๊/ม้าเก่าเตอไก๊	เถาตีนไก่		แก้กระดูกหัก แก้เบาหวาน แก้โรคลำไส้(ตำรับ 6 ตัวยา)	รากคือส่วนที่เห็นเป็นเถาขึ้นตามต้นไม้ ใบอยู่สูง ใบแผ่ออกเหมือนตีนไก่
เก๋าเลี๊ยะ			แก้แผลกดทับ	เป็นพืชที่พบได้ที่ อ.พบพระ จ.ตาก ติดเขตประเทศพม่า (พบเยอะ) และบ้านป่าหวาย (อ.นครไทย จ.พิษณุโลก, หมู่บ้านเก่า ปัจจุบันเป็นพื้นที่รกร้าง)

ชื่อท้องถิ่น	คำแปล	ชื่ออื่น	สรรพคุณ	คำอธิบายลักษณะ
เก๊าหย่า/จี๋ก๋ัวเย้ง	ต้นเปรี้ยว/เม็ดเหมือนฝิ่น		แก้โรคเกาต์ แก้ท้องอืด	ผลเหมือนฝิ่น สีดำ
ไก้ยจัว		ลำเจียก?	บำรุงไต	ต้นใหญ่ สูง ใบบานออก ลักษณะใบเหมือนกระเทียม แก่นสีขาวๆ หั่นตากแห้งแล้วจะมีกลิ่นหอม ใช้แก่นเท่านั้น เพราะเปลือกมันกัด จะทำให้คัน
โก่วเตอไก๊	เถาตีนไก่		แก้เจ็บหลัง เจ็บเอว ปวดเมื่อยเรื้อรัง และเหน็บชา	
เขียด๊ะ		ไพล		
เขียด้า		ขมิ้นชัน		
เขียดุ๊	ขิงดำ	ไพลดำ ไพลม่วง	บำรุงบุรุษ บำรุงกำลัง	
ไค้ชะเลี๊ยะ	ว่านหอมแดง		แก้ปวดท้อง ท้องอืด ท้องเฟ้อ ไล่ลมในกระเพาะ-ลำไส้	
จยือหยั่ว	ต้นอักเสบ		แก้อักเสบ	
จอเก้			แก้ไข้ตัวร้อน กันชัก	วงศ์ Asteraceae ใบสากขอบหยัก ต้นเล็ก
จ่าเด้		หญ้าถอดปล้อง	ล้างไต ขับปัสสาวะ	*Equisetum* sp.
จี่เช๊ะ			แก้ประจำเดือนตกค้าง	มีกลีบดอก 5 แฉก
จี๋เต่าเญี๊ยะ			แก้ปวดท้องบิด	เป็นต้นไม้ในป่า ใช้เมล็ด(สีแดง)

ชื่อท้องถิ่น	คำแปล	ชื่ออื่น	สรรพคุณ	คำอธิบายลักษณะ
จี๋เลอจี่		กาแฟป่า	แก้โรคกระเพาะ แก้ปวดท้อง	บอกเป็นภาษาไทย ว่า กาแฟป่า
จี๋เหลอจี้ซ้ง		กาแฟป่า	สมานแผลในกระเพาะ	บอกเป็นภาษาไทย ว่า กาแฟป่า
ไจ๋ยต้อตง			แก้โรคไต ให้เส้นเลือดข้างหลังหมุนเวียนดี	ลักษณะคล้ายไม้ม่วงมงคล ออกดอกคล้ายมะม่วง เจอริมทางตามถนนเยอะแยะ เวลาตัดให้ตัดกิ่ง ห้ามตัดต้น
ฉ๋าเด๋เลี๊ยะ	หญ้าหมาแดง/หญ้าหมาน้ำ		เลือกเพศเด็กก่อนตั้งครรภ์ ให้ได้ลูกชาย	เวลาออกดอกจะติดตามกางเกง คล้ายฝักบัวที่เป็นเม็ดๆ
ช้วนตง	สาหร่าย-ไม้	หมอยสาวแก่	แก้โรคหัวใจโต	(Lygodium sp.)
ช่งซิ/จช่งซิ		ตีนตุ๊กแกชนิดหนึ่ง	แก้ตัวบวมจากโรคไตไตติดเชื้อ เลือดเสีย ขับปัสสาวะ ตับอักเสบ เป็นยาระบายน้ำ	selaginella sp.
ชะสี/เป๊ยฮัว/ชะฉิ			แก้ปวดท้อง ปวดกระเพาะ	คล้ายว่านนกคุ้ม แต่ใบยาวกว่า
ชะฉิฉัว	กระชายเขียว		แก้ปวดท้อง ท้องเสีย ลำไส้อักเสบ กินข้าวผิด	เป็นสมุนไพรจีน
ชะฉิฉา/ชะฉิดำ	กระชายดำ	กระชายดำ	บำรุงกำลัง	

ชื่อท้องถิ่น	คำแปล	ชื่ออื่น	สรรพคุณ	คำอธิบายลักษณะ
ชะฉิเด๊อ/ชะฉิเด้อ	กระชายขาว	กระชายขาวม้ง / ว่านเพชรกลับ?	สมานแผลสด ช่วยให้เนื้อเยื่อประสานกันเร็ว ห้ามเลือด	
ชะฉิม้า	กระชายเครือ		กัดฝีหนองให้หลุดออก	เป็นไม้เถา
ซะฉิ(ชนิดหัวอยู่ตามเถา)			แก้ฝี	เถาวัลย์ ที่ไม่เคยเห็นดอก/ผล แต่มีหัวบนเถา ออกตามโคนก้านใบ เป็นส่วนขยายพันธุ์
ชั่วกลั้ง	ยาเหลือง		บำรุงเลือด แก้เลือดจาง(ทาลัสซีเมีย) ขับประจำเดือน แก้กรดไหลย้อน แก้กระเพาะ	ยอดไม่ค่อยแดง ไม่มีรสขม
ชั่วขือเย้ง/ชั่วขื่อเย้ง	ยา-เก็บ-บุหรี่		เข้ายาแก้ริดสีดวงทวาร ลำไส้ ไทรอยด์ มดลูก	ใช้ห่อยาสูบ
ชั่วจอจั๊วะ	ยาบำรุง-เขียว	จักรนารายณ์	บำรุงกำลัง	เป็นผัก ใบมีกลิ่นฉุน ลำต้นอวบน้ำ ขึ้นตามที่ชื้นเย็น
ชั่วจอเลี๊ยะ	ยาบำรุง-แดง	ใต้ใบแดง/ว่านท้องใบม่วง	บำรุงเลือด	
ชั่วฉายง	ยาเลือดดี		บำรุงเลือด รักษาโรคธาลัสซีเมีย	เป็นไม้เถา นำมาปลูก ปลูกด้วยเมล็ด
ชั่วฉาเด๊อ	ยา เลือด ขาว		บำรุงเม็ดเลือดขาว	

ชื่อท้องถิ่น	คำแปล	ชื่ออื่น	สรรพคุณ	คำอธิบายลักษณะ
ชั่วตัวเน้ง/ชั่วตัวเหนง/จ้งตัวเน้ง[22]		ต้นเซรุ่ม	รักษาโรคผิวหนัง ริดสีดวงทวาร พิษแมลงสัตว์กัดต่อย เกาต์	เป็นยาอาบลูกดอก คนมั่งแก่ๆ จะรู้จักดี เป็นต้นไม้ใหญ่ ขนาดใบประมาณ 3 นิ้ว ตามใบมีขนเล็กๆ ต้นสีขาวๆ เปลือกแตกนิดๆ คล้ายต้นยาง พบที่กาญจนบุรี บ้านร่มเกล้า อ.ชาติตระการ และบ้านน้ำแจ้ง อ.นครไทย จ.พิษณุโลก และ บ้านน้ำโสก อ.ปัว จ.น่าน ยางจากต้นไม้ใหญ่สีขาว/เหลือง เมื่อแห้งสีดำแดง เมื่อละลายน้ำสีเหลืองแดง ในการอาบลูกดอกสำหรับหน้าไม้ล่าสัตว์จะชุบกับน้ำยางสด แล้วทิ้งไว้ให้แห้ง สัตว์ที่โดนยิงจะเป็นอัมพาต แต่คนโดนยิง เชื่อว่าจะไม่เป็นอะไรเพราะคนกินเกลือ ส่วนที่ใช้คือยางขาว เก็บโดยใช้มีดบากลำต้นให้ยางไหล รองน้ำยางด้วยกระบอกไม้ไผ่ขนาดเล็ก แล้วทิ้งไว้ให้แห้งในกระบอกไม้ไผ่ เมื่อแห้งแล้วให้ผ่ากระบอกไม้ไผ่ออก จะได้ตัวยาเป็นแท่งเล็กๆ หรืออาจแกะจากปลายลูกดอกหน้าไม้มาใช้ก็ได้ ให้ใช้ในปริมาณน้อย ขนาดประมาณ 1-2 มม. เวลาทาจะแสบหน่อยๆ ถ้ากินมากเกินไป/โดนยิงด้วยลูกดอกจะเป็นพิษ แก้โดยการกินเกลือ (เกลือหนึ่งช้อนน้ำหนึ่งเป๊ก)

[22] มีนิทานเรื่องเล่า เล่าว่า พรานป่าพ่อลูกออกไปล่าสัตว์ แล้วพ่อโดนต่อหลุมกัด ปวดทรมานมาก ทนไม่ไหว เลยบอกให้ลูกเอาหน้าไม้มายิงพ่อให้ตาย ลูกก็ยิง แล้วไปตามญาติพี่น้องจะมาทำศพ ปรากฏว่ากลับมาเจอพ่อนั่งอยู่ พ่อบอกว่าพอโดนยิงแล้วไม่เจ็บ

ชื่อท้องถิ่น	คำแปล	ชื่ออื่น	สรรพคุณ	คำอธิบายลักษณะ
ชั่วน่งหลอเตอ	ยานกขาหัก		สมานกระดูกและเส้นเอ็น รักษากระดูกหัก	
ชั่วบล้งล๊ะ	ยาใบแดง		สมุนไพรต้มไก่	คล้ายผักเป็ดแดง
ชั่วป๊อกือ	ยาต้นข้าวโพด		แก้ฟกช้ำ	
ชั่วเปล๊า		ช้อยนางรำ?	รักษาโรคหัวใจ ปรับช่องคลอดให้ชุ่มชื้น	
ชั่วเปล๊าบง/ต้นสี่ใบ			ล้างมดลูก ช่วยให้ตั้งครรภ์ เลือกเพศให้ได้ลูกสาว	ใบยาวๆ คล้ายหญ้า มีใบแค่ 4 ใบ เมื่อใบล่างสุดเริ่มเหี่ยวจะแตกใบอ่อน
ชั่วพ้อว่อ	ยาแก้-บวมน้ำ		แก้บวมน้ำ โรคไต	คล้ายๆ บอน
ชั่วม้า		รากแดง	แก้ปวดเมื่อย	รากมีสีแดง
ชั่วเมาะกะพุ	ยาแก้ปวดกะเพาะ		แก้ปวดท้อง ปวดบีบ ปวดกระเพาะอาหาร	เป็นต้นไม้ใหญ่ รากมีลักษณะเหมือนลำไส้ มีกลิ่นหอม เป็นไม้ในป่า ต้นสูง คล้ายต้นสัก ใบใหญ่คล้ายใบสัก/ตองตึง ไม่มีหนาม รากอ่อน มีเปลือกรากหนานุ่มๆ มีรสขม
ชั่วเมาะปล๊ะ	ยาแก้ปวดท้อง	คาดว่าหลายชนิด	แก้ปวดท้อง	เป็นชื่อเรียกที่ทำให้สับสน เนื่องจากหมายถึงตัวยาได้หลายชนิด แตกต่างกันตามแต่ละพื้นที่
ชั่วเมาะเล่า		ส้มโอเล็ก-กระดูกไก่ขาว	แก้ปวดเมื่อยคลายเส้น	

ชื่อท้องถิ่น	คำแปล	ชื่ออื่น	สรรพคุณ	คำอธิบายลักษณะ
ชั่วเหม่าญ่า	ยาแก้เอวเคล็ด		แก้เอวเคล็ด ปวดเอว อักเสบแก้ปวด กล้ามเนื้อ	
ชั่วอี๊ไก๊	ยาหงอนไก่		แก้มดลูกตก	
ชั่วเอี๊ยะ	ยาขม	เรียกชื่อนี้มากกว่า 1 ชนิด	ถอนพิษไข้	- ได้รับการบอกเล่าชื่อเป้นภาษาไทยหลายชื่อ เช่น ดีหมี ดีปลาช่อน กาแฟป่า (ซึ่งกาแฟป่าน่าจะมีหลายชนิดเช่นกัน) - ลักษณะร่วม คือ เป็นไม้พุ่ม รสขมจัด
ชั๊วะ1			ล้างไต ขับนิ่ว	พืชกลุ่มเฟิร์น ใบเหมือนผักกูด ไต่ไปตามต้นไม้ เจอตามป่า ตามโคกก็มี โคนต้นอยู่ที่ดิน ไต่ขึ้นต้นไม้ไป ฟังดูคล้ายกับต้นหมอยสาวแก่
ชั๊วะตั่ว			รักษาวัณโรค	พืชกลุ่มเฟิร์น ต้นสูงประมาณ 50 ซม.
ชั้วะปานเต๊า	ยาผ้าปัก		แก้ปวดท้องรักษาไวรัส ตับอักเสบ ตับแข็ง	พืชกลุ่มเฟิร์น? คล้ายๆ ลายปักของม้ง (หายาก อยู่ในอุทยาน) ต้นเตี้ย 5-8 ซม. ใบเล็กกว่าหนึ่งเซ็นต์ ตากแดดไว้จะแห้ง พอเอาใส่น้ำก็สด
ชั้วะสอต้ง		ย่านลิเภา/หมอยแม่ม่าย/หมอยสาวแก่	แก้ปัสสาวะขัด ไต อักเสบ กระเพาะปัสสาวะอักเสบ และล้างไต	
ชะเช้ง		โสมไทย	บำรุงกำลัง	
ช้าจัวเลี๊ย			แก้ผื่นคัน	ใบเหมือนตีนหมา เป็นขนๆ

ชื่อท้องถิ่น	คำแปล	ชื่ออื่น	สรรพคุณ	คำอธิบายลักษณะ
ชู้เลี่ย		ตุ่น	ใส่ในถุงหอม กันผี	สัตว์ ปากแหลม คล้ายหนู ขาหน้าแปออกมีเล็บยาว อยู่ในดิน
ญู่/ยู่ว			บำรุงผิว แก้อาการทางผิวหนัง แก้แพ้อากาศ	ต้นยู่ว อยู่ตามดินทราย ลักษณะคล้ายตนตลิงปลิง ใบคล้ายมะยมมีรสชาติมันๆ ไม่ขม คล้ายมะกอก ถ้าไม่เคยกินจะไม่ชอบกลิ่น(อาจทำให้อาเจียนได้) ไม่ทราบลักษณะผล ยอดอ่อนจิ้มน้ำพริกได้ ขยายพันธุ์โดยการแตกหน่อจากรากได้
ด้งเก๊า	ไม้กวาง		ห้ามเลือด ลดไข้ แก้หวัด แก้ร้อนใน แก้คัน แก้ปวดเมื่อย	ขึ้นตามธรรมชาติที่จังหวัดตาก มีเรื่องเล่าว่า พรานยิงกวางเลือดไหล ตามรอยเลือดมาหยุดที่ต้นนี้ จึงเชื่อว่ากวางโดนยิงแล้วกินต้นนี้ทำให้เลือดหยุดไหล ได้มาจากจังหวัดตาก
ด้งด้า	ไม้-เหลือง	ขมิ้นต้น	ใช้รักษาได้หลายโรค โดยเฉพาะโรคติดเชื้อ ฉี่เป็นเลือด โรคติดเชื้อทางเพศสัมพันธ์ เป็นยาสตรี	ไม้ต้นขนาดเล็ก เปลือกต้นหนา แตกเป็นร่อง แก่นสีเหลืองสด ขอบใบหยักเป็นหนามแหลมคม ปลายใบแหลม พบที่ อ.พบพระ จ.ตาก และที่ภูแว (ใกล้ภูชี้ฟ้า) **ข้อควรระวัง ผู้ชายกินจะเสื่อมสรรถภาพ
ดงกอเตอด๋ำ	ไม้ตีนเหยี่ยว		แก้พิษสุนัขบ้า คนบ้า (อะไรบ้าก็ได้)	
ดาบเรา		อ้อยดำ	เข้ายาอบสมุนไพร	

ชื่อท้องถิ่น	คำแปล	ชื่ออื่น	สรรพคุณ	คำอธิบายลักษณะ
เต้าดุ๊ เต้าไก๊		ตะไคร้	บำรุงเลือด ช่วยเลือดลมไหลเวียนดี เพิ่มความอบอุ่น	
ดุ๊หยะ หยะดุ๊	ดำข้อ ข้อดำ		ขับเลือด บำรุงเลือด บำรุงกำลัง	ไม้พุ่ม ใบสีเขียวแก่เป็นมัน ไม่มีย่าง สูง 1.5 ม. **ดุ๊หยะ มี 2 แบบ ดอกสีไม่เหมือนกัน ดอกสีขาวเป็นไม้ป่า ดอกอีกสีเป็นไม้ปลูก
ตั๋งกี๊ ตั้งกี๋	จิงจูฉ่ายก้านแดง		บำรุงร่างกาย	
เดาจี	ไม้หอม	โปร่งฟ้า	รักษาความดันโลหิตสูง เบาหวาน	
เด้าจี่	ไม้หอม	อบเชยป่า?	แก้ตัวบวม ตัวเหลือง ตาเหลือง	คล้ายอบเชย ต้นมีกลิ่นหอม
เด๊าะไห่กื๋อเชี้ยะ/ บล้งกื๋อเชี๊ยะ	หญ้า-ร้อง-เพลง	ช้อยนางรำ	บำรุงหัวใจ	(Desmodium sp.)
ต่อมอกู	ถั่วลันเตาป่า		ทำให้แท้งบุตร	
ต้นห้าใบ	-		แก้กินผิด ปวดท้อง	เป็นไม้รอเลื้อย คือ แรกๆ ต้นตั้ง พอโตขึ้นๆ จะล้มลงเลื้อย มีใบ 5 ใบ ถ้าแตกใบที่6 ใบแก่จะยอบลงและหลุดไป ใบคล้ายใบอุ่น รากโต แต่ไม่ใหญ่เท่าไหร่ มีรสขม
น้าไจ้ย	งูลาย	ลิ้นมังกร	แก้งูกัด	

ชื่อท้องถิ่น	คำแปล	ชื่ออื่น	สรรพคุณ	คำอธิบายลักษณะ
บล้งไจ้ย	ใบลาย		แก้ไอ	
บ่อกลั๊งบล้ง		ตั๊กแตนใบไม้	กันผี	แมลง ตั๊กแตน ตัวสีเขียวใบตอง รูปร่างแบนๆ อยู่ตามใบไม้
ปอต้งซัว	หญ้ามีข้อต่อ		สมานข้อกระดูกแตก/กระดูกหักให้ประสานเร็ว	เป็นหญ้ามีข้อต่อเป็นข้อๆ สูงท่วมหัว ขึ้นบนลานหินตามห้วยและหน้าผา เจอตามป่าที่มีอากาศเย็น
ป่อจี๊บัว	หนามดีหมู		บำรุงไต	เป็นเถา มีรสขมเล็กน้อย หนามงอเหมือนเล็บเหยี่ยว เม็ดมีรูปร่างเหมือนไต ถ้าบีบเม็ดกินในจะมีกลิ่นเฝื่อนๆหน่อย ดอกสีขาวอมม่วงนิดๆ
ป้อนเจ่ฉี๋	ใบหูแพะ		แก้อักเสบ	ใบและก้านมีขน (เหมือนหูแพะ) ดอกสีเหลือง (Asteracae [Compositae] sp)
ป้านุ้งจัวล้อ	ดอกนกอ้าปาก		แก้ลมวิงเวียน เมาเหล้า แพ้ท้อง แพ้ลม	ลักษณะต้นเตี้ยๆ เป็นวัชพืช ขึ้นตามท้องไร่นาสวนทั่วไป ดอกสีเขียว เจอในช่วงนี้ หน้าแล้งตายหมด พอฝนก็เกิดใหม่
ป๊านู่กุ๊	ดอกดาว		แก้ประจำเดือนมาไม่ปกติ	ให้ข้อมูลว่าคล้ายบัวดินสีชมพู
เปาะเกอจั่ว/เปาะเต๊จั่ว			แก้เบาหวาน	ยางสีแดงๆ ต้นคล้ายมันแกว
โป๊ะเต่อ เป๊าะเตื่อ			ผลเป็นพิษ ทำให้ถ่ายท้อง กินแล้วระบาย	ไม้ต้นขนาดใหญ่
เป้อไก๊		ว่านน้ำเล็ก	บำรุงเลือดลม	

ชื่อท้องถิ่น	คำแปล	ชื่ออื่น	สรรพคุณ	คำอธิบายลักษณะ
เป้อไก๊เด		ว่านน้ำกลาง	ลดไข้	ขนาดกลาง อยู่ตามคลอง
เป้อไก๊เม		ว่านน้ำน้อย	แก้เส้นเลือดอุดตัน	ต้นเล็ก
เป้อไก๊ล่อ		ว่านน้ำใหญ่	แก้อาการตัวร้อน	ต้นใหญ่
เป้อเอี๋ย/เป้ออา		ว่านน้ำใหญ่	ลดความดัน ไขมัน	
เป้อกั๋วบัว			ไม่ทราบสรรพคุณ	กลุ่มว่านน้ำ
เป๋าจาย			รักษาแผลไฟไหม้	ใบคล้ายชะพลู มีกลิ่นหอม
มังสิกูนู้น			ล้างไต	เป็นเถาออกลูกเป็นเขาวัว
มัวที่			โรคเกาต์	เป็นไม้ในป่าลึก หายาก ใบกลมใหญ่ประมาณ 1 เมตร แบบใบค้อ/ปาล์ม ก้านใหญ่ประมาณ 3 นิ้ว ก้านยาวเป็นวา
มะดุ๊	เถา-ดำ		รักษาโรคไต	เป็นเถาสีดำ เก็บมาจากป่าดงดิบ
ม้าก่าเกอ/ม้าก๋าเกอะ	เครือหนังคางคก	บอระเพ็ด	แก้ปวดเมื่อย	ไม้เถา
ม้าจือกั่วะ		เครือตดหมา	ใช้แทนชะเอม, บำรุงเลือด	ไม่แน่ใจว่ามีชื่อซ้ำซ้อนกันหรือไม่ โดยมีข้อมูลชื่อสมุนไพร 1 แห่งให้ข้อมูลว่า ม้าจือกั่วะ คือ เครือตดหมา ใช้แทนชะเอมได้ ส่วนข้อมูลด้านสมุนไพรที่มีสรรพคุณบำรุงเลือดทั้งหมด ให้ชื่อ เครือตดหมา เพียงอย่างเดียว
ม้าจื่อยู่	เถาสายพาย	ฮ่อสะพายควาย	แก้ปวดเส้น กระดูกทับเส้น	

ชื่อท้องถิ่น	คำแปล	ชื่ออื่น	สรรพคุณ	คำอธิบายลักษณะ
ม้าเจ่อ/มะด้า	- /เถาเหลือง		แก้ปวดขา ขาบวม เส้นตึง ล้างสารพิษ และแก้ผิวหนังอักเสบ	โคลงเคลงป่าชนิดหนึ่ง ดอกสีขาว ต้นแก่สีเหลือง
ม้าเซอตัว			รักษาโรคไต	ไม้เถา
ม้าญู่กุ๊	เถาเขาวัว		บำรุงเส้นเอ็น	
ม้าป่อกู้หย้ะ	เถามีหนาม		แก้ปวดต่างๆ ลดความดัน เครียด นอนไม่หลับ แก้ตกขาวคัน	เป็นเครือมีหูใบงอๆ อยู่ตามกิ่ง เครือขนาดใหญ่สุดประมาณขา
ม้ายัวเก๊า	เถา-เปรี้ยว-ต้น		แก้ท้องเสีย ถ่ายไม่หยุด	เป็นไม้เถา รสเปรี้ยว
ม้าเยีย	เถาวัลย์ เหนียว		บำรุงเส้นประสาท ผ่อนคลาย แก้เครียด บำรุงสมอง	มีรากสีขาวมากอยู่ตามเขา เป็นรากตามดิน ใบยาวๆ เรียว ประมาณ 1 คืบ ดึงขึ้นมาจะขาวๆ
ม้าห้วยหย่ะ/ม้าฮั่วหยะ/ม้าห้วยหยั่น	(ห้วยหยั่นเป็นภาษาจีน)		ขับนิ่ว	ไม้เถา ท้องใบขาว เป็นเถาไต่ตามต้นไม้ ใต้ใบสีขาว ใบกลมๆ เล็กประมาณ 5 ซม.(2-3 นิ้วมือ) มีในป่าที่เชียงใหม่
เหม่ายัวเจ๊ด้ง			ล้างไต ขับนิ่ว	
เย่ชวนตัว	-		ดับคาว บำรุงเลือด	ไม้พุ่ม ใบมีกลิ่นหอมคล้ายอบเชย ไม่มียาง

ชื่อท้องถิ่น	คำแปล	ชื่ออื่น	สรรพคุณ	คำอธิบายลักษณะ
เย้าจั๊วะกู่	ผักเขียวป่า		รักษาเกี่ยวกับระบบทางเดินอาหาร และมดลูก	
เย้าจื่อบัว/เย้าเจ้บัว	ผักหูหมู	หญ้าเอ็นยืด	แก้ปวดหลังปวดเอว	
เย้าเจ่าเหน่ง		พลูคาว คาวตอง	แก้ปวดท้อง แก้ไอ บำรุงร่างกาย	
เย้าเต่อไจ้ย/เย้าเต่อเลี๊ยะไจ้ย	ผัก-....-แดง-ลาย	ต้นปีกแมลงทับ?	บำรุงกล้ามเนื้อเส้นเอ็น หัวใจ ไต ปอด	
รางจืดดอกแดง			ล้างพิษ	ไม้เถา ใบเหมือนรางจืด ดอกสีส้มแดง (*Thunbergia* sp.)
หลั่วเย้งปู่เดิ๊ง		ยาสูบป่า	แก้ผื่นคัน	
สีเจี่ยจ้อ			บำรุงผิวพรรณ ให้เปล่งปลั่ง	ไม้เถา ใบสามแฉก มียางใส่ เมือกเหนียว เมล็ดฝานบางๆ เผาไฟ รับประทานได้
หญ้าชูตับ			บำรุงตับ	มีลำต้นตรงสูงประมาณ 1 เมตร ถ้าไม่สมบูรณ์จะสูงประมาณ 1 ฟุต ลำต้นตรง ส่วนลำต้นจะกลม ตรงข้อจะเหลี่ยม ใบออกเป็นคู่ หลังใบสีเขียว ใต้ใบสีม่วง ช่อดอกออกสีเขียวอมม่วงมีสีม่วงครึ่งนึง รสหวาน ไม่แน่ใจว่าต้นเดียวกับจ่าเลี๊ยะ หรือไม่
หนาเลี๊ยะ	โพธิ์แดง		แก้ไข้หวัดจากอากาศเปลี่ยน เจ็บคอ มีน้ำมูก	

ชื่อท้องถิ่น	คำแปล	ชื่ออื่น	สรรพคุณ	คำอธิบายลักษณะ
เหนี่ยเกอ		ผักชีฝรั่ง ผักชีใบเลื่อย	แก้ไอ	
หลั่วเลอ	ผักแพว		ขับลม	
หลั่วเลอตง	ผักแพวป่า		รักษาแผลไฟไหม้ น้ำร้อนลวก ขับพิษ ล้างพิษ	
หล่อฮือจี		หูเสือ	แก้ปวด	
หวนจั่วเลี๊ยะ			แก้แพ้ ผื่นคัน เป็นตุ่มตามผิวหนัง	สมุนไพรต้นเดี่ยวสูง 4–5 เมตร ใบยาวเหมือนอ้อย แก่นมีรสหวานเหมือนอ้อย ลำต้นขนาดประมาณ 5-8 ซม.
	ต้นนาพิกา	ช้อยนางรำ	แก้หอบหืด ที่มีอาการหอบเหนื่อย	เป็นไม้พุ่ม ใบใหญ่ขนาดยาวประมาณหนึ่งนิ้วมือ มีใบเล็กข้างๆสองใบที่กระดิกไปมาได้ (*Desmodium* sp.)
	ต้นห่อฝิ่น		แก้โรคตับ	สมัยก่อนใช้ห่อยางฝิ่นเก็บไว้ มีต้นเขียว ต้นแดง
	พญาไร้ใบ		บำรุงน้ำนม	ใบยาวๆ ด้านบนสีเขียว ด้านล่างสีขาว เป็นเถาเนื้ออ่อน เหมือนต้นหญ้า
	สับประรดป่า	วาสนาป่า	ขับปัสสาวะ	ลักษณะคล้ายวาสนา ลำต้นเล็กประมาณ 1 นิ้ว สูงประมาณ 1 เมตร
		ผักฮาก	แก้มะเร็ง แก้ปวดเมื่อย บำรุงบุรุษ	ไม้เถา
Unknown2			แก้แพ้ท้อง	คล้ายขัดมอน ออกดอกสีชมพู

หมอพื้นบ้านผู้ให้ข้อมูล

1. นางชง ท้าวสันติชูชัย	อ.พบพระ จ.ตาก
2. นางหม่อ แซ่ว่าง	อ.พบพระ จ.ตาก
3. นางเบ้า ไตรรัตน์สกุล	อ.พบพระ จ.ตาก
4. นางเกี๊ยะ พิทักษ์ชาญชัย	อ.พบพระ จ.ตาก
5. นายเน้ง แซ่กือ	อ.พบพระ จ.ตาก
6. นางเพ็ญนภา จันทรมณฑล	อ.พบพระ จ.ตาก
7. นางสาวบุณย์จิรา คงอัศวพันธ์	อ.พบพระ จ.ตาก
8. นางเบ้อ แซ่ซ้ง	อ.พบพระ จ.ตาก
9. นางชง มั่นพัฒนาการ	อ.พบพระ จ.ตาก
10. นางสาวจือ เจริญรัตนประเสริฐ	อ.พบพระ จ.ตาก
11. นางเจียะ พิมานครองคีรี	อ.พบพระ จ.ตาก
12. นางไม้ แซ่หว้า	อ.นครไทย จ.พิษณุโลก
13. นางยัว หว้ารัตนะ	อ.นครไทย จ.พิษณุโลก
14. นางพายุ แซ่ซ้ง	อ.นครไทย จ.พิษณุโลก
15. นายบุญแสง ท้าวสุวรรณไพศาล	อ.นครไทย จ.พิษณุโลก
16. นางซี ลีชานนท์	อ.นครไทย จ.พิษณุโลก
17. นายโล้ง แซ่วื้อ	อ.นครไทย จ.พิษณุโลก
18. นายภิญโญ วงศ์วิริยชาติ	อ.นครไทย จ.พิษณุโลก
19. นายหย้าหรือ วงศ์วิริยชาติ	อ.นครไทย จ.พิษณุโลก
20. นายทราบ ทรงคงดวงดี	อ.ชาติตระการ จ.พิษณุโลก
21. นายประจวบ วงศ์วิรุฬโรจน์	อ.ชาติตระการ จ.พิษณุโลก
22. นางไม้ วงศ์วิรุฬโรจน์	อ.ชาติตระการ จ.พิษณุโลก
23. นายสมคิด แซ่ว่าง	อ.ชาติตระการ จ.พิษณุโลก
24. นายรัตนพงษ์ ร่มทองกุล	อ.เขาค้อ จ.เพชรบูรณ์
25. นายวิชัย ยังเรืองโรจน์	อ.เขาค้อ จ.เพชรบูรณ์
26. นางศิริพร แซ่สง	อ.เขาค้อ จ.เพชรบูรณ์
27. นางจันทร์จิต แซ่เฮ่อ	อ.เขาค้อ จ.เพชรบูรณ์
28. นางเกียะ ทรงสว่างวงศ์	อ.เขาค้อ จ.เพชรบูรณ์
29. นายกระแส ทิวพงษ์งาม	อ.เขาค้อ จ.เพชรบูรณ์
30. นางโม่ แซ่ลี	อ.เขาค้อ จ.เพชรบูรณ์

ดรรชนีสมุนไพร

Unknown1, 61, 158
Unknown2, 63, 159, 177
กระชาย, 34
กระชายขาวม้ง, 31, 32, 34, 43, 46, 50, 98, 166
กระชายดำ, 32, 34, 44, 50, 55, 61, 97, 166
กระดุมทอง, 28, 61
กระดูกไก่ดำ, 27
กระแตไต่ไม้, 44
กระเทียม, 50
กระเพราหมา, 161
กระวาน, 48, 49
กล้วย, 19, 29, 49, 71
กลิ้งกลางดง, 35, 66, 83
ก๊วนยั๊วะเลี๊ยะ, 28, 39
ก่อจ๊อ, 50, 73
กอเตออ่อ, 45, 52, 53
กอเตออ่อกู, 24, 71
กอเตออ่อจั๊วะ, 72, 161
กอเตออ่อซ้ง, 50, 163
กอเตออ่อเม, 30, 72, 163
กอเตออ่อลู่, 73, 163
ก่อบัว, 35
ก้อเล้งเซ้ง, 45
ก่อเลี๊ยะ, 64
ก้อเหนี่ย, 59, 163
ก๊ะเจ่า, 32, 35, 39, 50, 51, 74, 161
ก๊ะบล้งเลี๊ยะ, 56, 64, 75
ก๊ะบลั่งกี๊, 54, 63
ก๊ะไบล่กี๊, 54, 63
กะเพราควาย, 26
ก๊ะเลี๊ยะซ้ง, 161
ก๊ะหลุเหลาะ, 24, 75
กั้ง, 26, 51
กังชี่, 74, 161
กั้งละ, 50, 59
กั้งล๊ะ, 45, 57
กัญชง, 13, 23, 24, 26, 39, 51, 61, 68
กัญชา, 26, 27, 28, 41, 68
กั้นจั๊วะ, 35
กั๊วจือ, 32
กัวต้อ, 45, 55, 68
กัวตือ, 62
กั้วอี๊, 50
ก๊ั๊วะมั่วจัว, 45
ก๊ั๊วะเล่งเซ้ง, 77, 161
ก๊ั๊วะเล่อเซ้ง, 29, 78
ก๊ั๊วะเหล่าชะ, 32, 52, 164
ก้างละ, 45
ก้านจั๊วะ, 59, 163
ก่านหยู่, 54, 63
กาฝากไม้ประดู่, 28, 44
กาฝากไม้สัก, 28, 44
กาแฟป่า, 32, 40, 165, 169
ก๊าเล้งชั่วล่อ, 30, 76
ก้าเลี๊ยะ, 34, 45, 50, 53, 57, 58, 59, 76, 163
ก้าเลี๊ยะซ้ง, 76
ก๊าหลั่วฉ้อ, 57, 77
กำลังเสือโคร่ง, 50
กิ้งกือกระสุนพระอินทร์, 59
กือก้าง, 26, 28, 51, 163
กู่ช่วยปู, 28, 29, 30, 44, 46
กู่ช่วยปู่, 163
เก้กู่, 64, 78, 163
เกลือ, 14, 15, 18, 19, 36, 44, 52, 167
เก๊ากั่วเย้ง, 28, 36, 54
เก๊าไจ้, 55, 79
เก๊าเด่, 65, 79, 164
เก่าเตอไก๊, 28, 81, 164
เก้าเตอไก๊, 30
เก้าเต้อไก๊, 61
เก๊านังชั่ว, 23
เก๊าเป, 24, 50, 63, 80
เก๊าเย่งก๊ะ, 59
เก่าเลี๊ยะ, 48, 65, 164
เก๊าหย่า, 32, 39, 46, 50, 89, 164
โกฐจุฬาลัมภา, 23, 24, 27, 32, 34, 35, 50
โก่วเตอไก๊, 30, 81, 164
ไก่, 80
ไกย้จัว, 39
ไก้ยจัว, 54, 164
ขนุน, 28, 43
ขมิ้น, 27, 32, 33, 34

ขมิ้นขาว, 34
ขมิ้นชัน, 34, 39, 164
ขมิ้นด้วง, 23
ขมิ้นต้น, 116, 162, 170
ขมิ้นตั้ง, 32, 82
ขมิ้นอ้อย, 26
ข่อบัวเย, 35, 66, 83
ขัดมอญตัวผู้, 28, 55
ขัดมอนเล็ก, 63, 82
ขัดมอนใหญ่, 63, 83
ขั่วเมาะเล่ง, 50
ขาไก่ดำ, 30
ข่าวล๊ะ, 29, 161
ข่าวล๊ะ/ข่าวเลี๊ยะ, 55, 58, 84
ข่าวเลี้ยะ, 161
ข่าวเลี๊ยะ, 29
ขิง, 27, 50
ขิงดำ, 164
เขียจั๊วะ, 147
เขียด๊ะ, 39, 164
เขียด้า, 30, 39, 164
เขียดุ๊, 61, 135, 164
เขียปันชง, 34, 84
คางคก, 24
คาวตอง, 51, 161, 175
เครือตดหมา, 41, 46, 50, 174
เครือตดเหม็น, 56
เค้าเต่เปล๋อ, 85
เค้าเต๋เปล๋อ, 52
ไค้ชะเลี๊ยะ, 34, 165
จ้งตัวเน้ง, 167
จซ่งซิ, 40, 165
จยือหยั่ว, 39, 165
จ่วนเจ๋ตง, 52, 85
จวนเจ๋เย่, 50
จอก้อเหนี่ย, 163
จ้อก้อเหนี่ย, 86
จ้อก้านจั๊วะ, 86
จอเก้, 28, 51, 165
จ่อเก๋, 34, 86, 161, 162
จอเนี๊ยนอ, 49
จ้อย๊ะ, 29, 87
จ้ะ, 87
จ๊ะนุ่กุ๊, 56
จักรนารายณ์, 27
จั่วเจ๊ะ, 88
จั่วเยนตง, 39
จั่วะเจ๋, 162
จั่วะเจ๊ะ, 52
จ้า, 54
จางเก๊ง, 64
จ่าเด้, 55, 66, 162, 165
จ่าเด๊อ, 45, 46, 88
จานตงตั๊วะป่อ, 49
จ่าเลี๊ยะ, 36, 37, 60, 61, 89, 162, 176
จิงจูฉ่าย, 30, 44, 45, 46, 52, 53, 72, 73, 161, 163, 171
จิเต่อเหน่ง, 59, 60, 63
จี๋กั๋วเย้ง, 32, 39, 46, 50, 66, 89, 164
จี๋จานจัว, 26, 90, 162
จี่เช๊ะ, 57, 165
จี๋ด้งไก๊, 59, 90
จี๋เต่าเญี๊ยะ, 32, 56, 165
จี๋เต่าด้าง, 39, 91, 162
จี๋เลอจิ่, 32, 165
จี๋เสีย, 36
จี๋เหลอจี้ซ้ง, 32, 165
จี๋เหล่าก๊า/จี๋เหล่าก๊ะ, 64
จี๊ใหย่ต้อ, 28
จื๋อเค้าเจ๊ง, 91
จื๋อปอกลั้ง, 41, 91
จื๋อฟื่อเชี๊ยง, 56, 92
เจ๋, 60
เจ๊งจ๊ะ, 27, 32, 50, 92, 161
เจ๊งไจ้ย์, 161
เจตมูลเพลิงขาว, 35, 36, 57, 63, 161
เจ๊อดู่จั๊วะ, 36, 67, 93
เจ๊อดู่เลี้ยะ, 54
เจ๊อดู่เลี๊ยะ, 34, 63, 94
เจ่อเต๊า, 27, 36, 39, 44, 93, 161
เจี๊ยเก๊า, 24, 52
ไจ้ยต้อตง, 41, 94
ไจ๋ยต้อตง, 39, 165
ฉง, 63
ฉ้ง, 26
ฉ๊ะตั่วฝ้า, 35
ฉั่วคอเปรอะ, 42
ฉั่วอ่อหย่า, 44, 45
ฉ๋าเด๋เลี๊ยะ, 62, 165

ฉีล๋ะ, 23
ฉีหลา, 23, 56
ฉี่เหน่งเลี๊ยะ, 30, 95
ฉูต๋าเจ่, 56, 65, 69, 95, 96, 162
ฉู๋ตานเจ่, 29
เฉ่อเญี่ย, 24, 96
เฉ่อเต๊า, 161
เฉอะก๊ะ, 52
เฉาก๊วย, 27, 69
ช่งซิ, 40, 165
ช้วนด้ง, 42
ช้วนตง, 42, 165
ช้อยนางรำ, 42, 53, 54, 62, 97, 168, 172, 177
ชะฉ๊ง, 63
ชะฉิ, 32
ชะฉิ(ชนิดหัวอยู่ตามเถา), 166
ชะฉิฉัว, 34, 98, 166
ชะฉิฉา, 44, 61, 97, 166
ชะฉิเด้อ, 98, 166
ชะฉิเด๊อ, 26, 30, 32, 43, 46, 53, 98, 166
ชะฉิม้า, 25, 166
ชะซ้ง, 50, 99
ชะเซ้ง, 50, 170
ชะสี๊, 32, 33, 34, 166
ชั่วกลั้ง, 41, 57, 99, 166
ชั่วกะเหลาช่ง, 46
ชั่วกั่วะฟะ, 69
ชั่วกุ๊หย่อ, 53
ชั่วเกา, 58
ชั่วเก๊า, 25, 53
ชั่วขือเย้ง, 167
ชั่วขื่อเย้ง, 52, 56, 58, 60, 167
ชั่วจอจั๊วะ, 44, 46, 50, 63, 100, 167
ชั่วจอละ, 50
ชั่วจอล๊ะ, 46
ชั่วจอละลู่, 50
ชั่วจอเลี๊ยะ, 41, 46, 50, 63, 64, 100, 167
ชั่วจ้อหม่อลือ, 30
ชั่วฉา, 44
ชั่วฉางจย้าง, 162
ชั่วฉาเด๊อ, 42, 44, 167
ชั่วฉานจย้าง, 46
ชั่วฉายง, 16, 27, 28, 41, 42, 44, 48, 50, 102, 167
ชั่วเฉี่ย, 37, 113, 162
ชัวเชีย, 113
ชั่วดองฉา, 57
ชั่วดูจา, 61, 102
ชั่วต่อปงจั๊วะ, 35, 58, 107
ชั่วตั่ว, 44
ชั่วตัวเน้ง, 25, 33, 38, 39, 56, 60, 103, 167
ชั่วตั่วฝ้า, 35, 107
ชั่วตัวเหนง, 167
ชั่วตุ๊ต่อ, 45, 53
ชั่วน่งหลอเตอ, 29, 103, 168
ชั่วน่งหล่อเตอ, 162
ชั่วบล้งล๊ะ, 50, 168
ชั่วบล้งหม่อ, 31, 104
ชั่วเบล่า, 36, 108
ชั้วไบล์ไช, 65
ชั่วปลังก๋า, 33, 46
ชั่วปอ, 39, 47, 157
ชั่วป๊อกือ, 27, 109, 168
ชั่วป้อนุง, 29, 104
ชั่วปังเต๊า, 33, 46, 52, 109, 162
ชั่วปั้งเต๊า, 42
ชั่วปันเต๊า, 46
ชั่วเปล๊า, 42, 62, 97, 168
ชั่วเปล๊าบง, 62, 168
ชั่วพ้อว่อ, 20, 40, 46, 168
ชั่วพะอมบู๊, 23
ชั่วม้า, 30, 105, 168
ชั่วเมาะกะพุ, 33, 105, 169
ชั่วเมาะชะ, 46, 52
ชั่วเมาะเชี๊ยะ, 39, 106
ชั่วเมาะปล๊ะ, 33, 46, 162, 169
ชั่วเมาะเปล๊อะ, 50
ชั่วเมาะเล่า, 30, 106, 169
ชั่วละ, 50
ชั่วส่งฉา, 42
ชั่วหม่อที่, 44, 45
ชั่วหยะ, 44
ชั่วหลอชา, 29, 45

ชั่วเหมาญ่า, 46
ชั่วเหม่าญ่า, 30, 169
ชั่วอี๊ก๊, 58, 110, 169
ชั่วเอี๊ยะ, 25, 40, 48, 49, 51, 52, 110, 111, 169
ชั๊วะ, 45, 55, 66, 169
ชั้วะกัวเสาะเลี้ยะ, 34
ชั้วะตั่ว, 169
ชั๊วะตั่ว, 69
ชั๊วะตือญ่า, 55
ชั้วะปานเต๊า, 39, 170
ชั้วะสอต้ง, 55, 170
ชั๊วะหม่อที, 40, 112
ชั๊วะหม่อที่, 66
ชั๊วะอ๊อหย่า, 66
ชั๊วะอ๋อหย่า, 45
ช้าก๊ง, 30, 112
ช้าจัวเลี๊ย, 23, 170
ช้าพลู, 47
ชายผ้าสีดา, 65
เชอก๊า, 52
เชี่ยต้ง, 25
ไชก๋ำ, 34, 51, 113, 161
ซะกุ๊จ๊ะ, 40, 69, 162
ซะฉิ, 25, 32, 114, 166
ซะฉิ(ชนิดหัวอยู่ตามเถา), 114
ซะฉิฉัว, 25, 37, 44, 46, 61
ซะฉิดำ, 44, 61
ซะฉิเด้อ, 36, 37, 56
ซะฉิเด๊อ, 50
ซะฉิม้า, 44, 50, 61
ซันอูกุย, 68
ซิเต่อเหน่ง, 64
ญู่, 25, 114, 170
ดงกอเตอด๋ำ, 68, 115, 171
ด้งเก๊า, 23, 51, 53, 115, 170
ด้งด๊ะ, 116, 162
ด้งด้า, 48, 60, 116, 162, 170
ด้อกั่วเย้ง, 35, 116
ด้อจิ, 35, 116
ด้อเตาะ, 38
ด้อเถาะ, 38
ด๋อเลี๊ยะ, 60
ดาบเรา, 171
ดีงูเห่า, 50
ดี๋ดุ๊, 33, 46, 50, 117, 161
ดี๋ตุ๊, 57, 117
ดีปลาช่อน, 40
ดี๋เลี๊ยะ, 118, 162
ดุ๊หยะ, 29, 30, 38, 44, 45, 46, 57, 63, 66, 118, 119, 171
ดฺจ้ะ, 36, 87
เดาจี, 40, 44, 171
เด้าจี่, 40, 120, 171
เด๊าะซะ, 48
เด๊าะไห่กี๋อเชี้ยะ, 43, 97, 172
ต้งยง, 62
ตึงเลี๊ยะ, 40, 119
ต้นแก้อักเสบ, 52
ต้นเซรุ่ม, 33, 38
ต้นตะขาบ, 38
ต้นนาฬิกา, 97, 177
ต้นห่อฝิ่น, 40, 177
ต้นห้าใบ, 34, 172
ต้นอักเสบ, 39, 165
ต่อฟ้างลู่, 46
ต่อมอกู, 57, 120, 163, 172
ต้อยติ่งฝรั่ง, 46
ตะไคร้, 27, 40, 42, 50, 51
ตะไคร้บ้าน, 27
ตะพิดกาบยาว, 113, 162
ตั๋งกี๊, 30, 50, 171
ตั้งกี๊, 46
ตั้งกี๋, 171
ตัวกล้วยตาก, 59
ตั๋วเกา, 43, 122, 123
ตีนตุ๊กแก, 28, 30, 55, 165
ตื่อส่าง, 27, 46
เต๋งญู่, 23, 53, 121
เต่ป้อนจง, 38, 121
เตย, 55
เต่ากู, 61, 122
เต้าไก๊, 40, 46, 51, 171
เต้าดุ๊, 39, 42, 46, 171
เต๊าดุ๊, 50
เต่าเด๋เย่, 68
เต่าหกเหลือง, 59
เถากระเทียม, 58, 124
เถาแดง, 42, 58
ท้อ, 124
เทียนทอง, 27

โทงเทง, 28
น้าไจ้ย, 38, 125, 172
นานจั๊วะเยนตง, 29
บล้งกื๋อเซี๊ยะ, 43, 172
บล้งเจ, 36, 125
บล้งไจ้ย, 52, 172
บล้งตั้วเกา, 37, 126
บล้งเหม่ะ, 52, 69, 126
บ่อกลั๊งบล้ง, 172
บอระเพ็ด, 40, 174
บัวดิน, 33, 63
บัวหิมะ, 26
ใบเงินใบทอง, 27
ใบแดง, 50
ใบลาย, 46
ใบหม่อน, 24
ใบหูแพะ, 40, 65, 172
ปล๋าไจ๋/ปล๋านไจ๋, 44, 45
ปล๋านไจ๋, 66
ป่อกุ๊หยะ, 68
ป่อกุ๊หย่า, 54
ปอกู๊หย่ะ, 51
ป่อกู้หย่ะ, 36
ป่อจี๊บัว, 39, 172
ป่อไจฉา, 31, 128
ปอฉา, 67, 128
ปอฉ้า, 69
ป้อฉ่า, 67
ปอต้งซัว, 29, 30, 172
ป้อนเจ่ฉี, 40, 55
ป้อนเจ่ฉี๋, 65, 129, 172
ปอนฉาเด้อ, 40, 127
ปะเด๋, 27
ปัวไจ, 42
ปั่วชี, 37
ปั่วชีเญ่, 37, 61
ปัสสาวะ, 26
ป้ากุ๊กู่, 66
ป๊ากุ๊กู่, 131
ป้าจอดี๋, 57
ป้าจอนดี, 57, 130
ป้าจี๊, 31, 46, 50
ป้าชั่วไบล่, 130
ป่าช้าเหงา, 28, 40, 129
ป้านชัวไบล่, 57
ป้านุ่งจั้วล้อ, 46
ป้านุ้งจัวล้อ, 54, 131, 172
ป๊านู่กุ๊, 57, 132, 173
ป้าเยี๊ย, 31, 46, 50
ปื่อชี, 38
ปู่ชี, 37, 38, 47, 53, 55, 57, 132, 163
ปู่ชีเญ่, 61
ปู่ฮู้, 38
เปียฮัว, 32, 33, 166
เปราะหอม, 32, 33, 69
เป้อก๊ะ, 63
เป๊อก๊ะ, 50, 54
เป้อกั๋วบัว, 173
เป้อไก๊, 27, 28, 31, 37, 40, 47, 49, 50, 51, 54, 63, 173
เป้อไก๊เด, 51, 173
เป้อไก๊เม, 31, 40, 133, 173
เป้อไก๊ล่อ, 51, 173
เป้อเด, 34, 47, 50, 133
เป้อเดะ, 27, 28
เป้ออา, 40, 47, 173
เป้อเอี๋ย, 40, 47, 173
เป๋าจาย, 26, 134, 173
เปาะเกอจั่ว, 40, 173
เปาะเต๊จั่ว, 40, 173
เป๊าะเตื่อ, 173
แป๊ะอะ, 47
โป๊ชานเจ่, 56, 65, 69, 95, 162
โป๊ยกั๊ก, 48, 49
โป๊ะเต่อ, 134, 161, 173
ผักคราดหัวแหวน, 35
ผักชีฝรั่ง, 52, 176
ผักเป็ดแดง, 27, 41, 43, 47, 65, 161
ผักแพว, 33, 47, 52
ผักฮาก, 177
ฝาง, 42
พญาไร้ใบ, 47, 65, 177
พนมสวรรค์ดอกชมพู, 43, 58, 135, 163
พริก, 26, 38, 52
พริกไทย, 18, 19, 48, 49, 54, 56, 60, 63
พลับพลึง, 27, 28
พลูคาว, 27, 35, 39, 47, 50, 51, 52, 53, 74, 161, 175
พลูดอย, 27

เพกา, 38
ไพล, 14, 15, 21, 26, 27, 31, 32, 33, 34, 39, 50, 164
ไพลดำ, 61, 65, 69, 135, 164
ไพลม่วง, 135, 164
มหาหงส์, 45, 136
มอเกล้, 25, 136
ม่อจัว, 50
มอหา, 25, 44, 45, 66, 136
มะค่าโมง, 36, 58, 67
มะชาเลี๊ยะ, 47, 65
มะด้า, 25, 31, 37, 174
มะดุ๊, 27, 40, 137, 173
มะม่วงบ้าน, 28, 43
มั้งกี, 67
มังสิกูนู้น, 41, 173
มัวที่, 41, 173
ม้ากระทืบโรง, 50
ม้ากั่วซ้อ, 60, 65
ม้ากั่วซ๊อ, 55
ม้ากั๊วซอเลี้ยะ, 50
ม้ากั๊วะหยะ, 37, 138
ม้าก๋าเกอะ, 33, 45, 51, 138, 174
ม้าก้านดุ, 67, 137
ม้ากู้หยะ, 140
ม้าเก่าเตอไก๊, 28, 81
ม้าจั่วเก๊า, 28
มาจั๊วะเก๋า, 58, 60
ม้าจ่าเลี๊ยะ, 45, 139
ม้าจือกั่วะ, 174
ม้าจื่อยู่, 31, 174
ม้าเจ่อ, 25, 31, 37, 68, 139, 174
ม้าฉาไก๊, 28, 41, 44, 47
ม้าชัวเคล้า, 49
ม้าเซอตัว, 174
ม้าญู่กุ๊, 39, 43, 44, 48, 140, 174
ม้าต้านจา, 44, 45, 60, 66
ม้าต้านยา, 60
ม้าป่อกุ๊หยะ, 33, 41, 140
ม้าป่อกู้หย้ะ, 31, 36, 60, 68, 174
ม้าป่อกู๊หย่า, 62
ม้ายัวเก๊า, 56, 174
ม้าเยีย, 31, 43, 44, 45, 48, 66, 175
ม้าหลงตู้, 61
ม้าห้วยหย่ะ, 55, 175
ม้าห้วยหยั่น, 55, 175
ม้าฮ่อ, 34, 84
ม้าฮั่วหยะ, 55, 175
มื่อผี, 34, 84
ไม้ไก่, 28, 66
ไมยราบ, 28, 61
ไม้สน, 59
ไม้หอม, 40, 120, 171
ยานกขาหัก, 162
ยาสูบ, 38, 141
ยาสูบป่า, 24, 153, 175
ยี่หร่า, 26
ยูคาลิปตัส, 37, 54
ยู่ว, 23, 25, 47, 52, 114, 170
เย่ชวนตัว, 33, 45, 47, 49, 50, 51, 141, 175
เย่ชัวตัว, 27, 47
เยอเต๊า, 93, 161
เย้าเก๊า, 28
เย้าจั๊วะกู่, 52, 56, 58, 142, 175
เย้าจิเด๋, 161
เย้าจี่ด๋เลี๊ยะ, 27
เย้าจี่เด๋เลี๊ยะ, 143
เย้าจี่เถ่งเด๋, 161
เย้าจื่อ, 23, 26, 31, 59
เย้าจื่อบัว, 29, 31, 47, 50, 52, 53, 55, 143, 163, 175
เย้าเจ่, 41, 47
เย้าเจ๋งบัว, 29
เย้าเจ่บัว, 50
เย้าเจ้บัว, 50, 52, 53, 55, 175
เย้าเจ่อตง, 59
เย้าเจ่าเหน่ง, 52, 161, 175
เย้าด่อ, 35
เย้าเต่อไจ้ย, 31, 39, 41, 43, 47, 53, 144, 175
เย้าเต่อม้า, 58, 145
เย้าเต่อละ, 145
เย้าเต่อล๊ะ, 43, 47
เย้าเต่อล๊ะลู่, 43, 47, 144

เย้าเต่อเลี๊ยะ, 43, 47, 144, 145, 161
เย้าเต่อเลี๊ยะไจ้ย, 175
เย้าเอี๊ยะ, 37
รากแดง, 49
รางจืด, 27, 36
รางจืดดอกแดง, 37, 146, 175
รางจืดดอกม่วง, 37, 67
ละหุ่ง, 68
ละหุ่งดำ, 56, 60, 64
ละหุ่งแดง, 27, 28
ลิ้นมังกร, 38
เลือดมังกร, 42, 45, 46, 47, 101, 162
และเย่ชวนตัว, 40
ว่านกาบหอย, 31
ว่านกีบแรด, 40, 112
ว่านชักมดลูก, 34, 35, 59
ว่านตะขาบ, 27, 38, 46
ว่านท้องใบม่วง, 46
ว่านนางคำ, 61
ว่านเพ็ชรน้อย, 36
ว่านมรกต, 32, 147
ว่านมหาเมฆ, 32, 61, 146
ว่านสี่ทิศ, 63
ว่านหอมแดง, 33, 38, 62, 65, 165
ว่านหางจรเข้, 26
ว่านเอ็นยืด, 27
ส้มโอเล็ก, 106
สะมะก๊ะ, 67, 148
สะมะก๊ะเกล้อ, 67, 147
สะมะก๊ะจั๊วะ, 148, 163
สะมะก๊ะดี๋, 67, 148
สะมะก๊ะเด้อ, 67, 147
สะระแหน่, 38, 47
สะระแหน่ญี่ปุ่น, 56, 149
สี๊ะเล่งจ๋า, 52, 149
สับประรดป่า, 38, 177
สั่วเปาเกล๊า, 151
สั่วเปาเปล๊า, 64
ส่ากี, 59, 64, 150
ส่าหยู่ชั่ว, 52, 150
สีเก่าด๊ง, 29, 151
สีเจี่ยจ้อ, 176
สีป่อลือด้า, 38
สีป่อลือเด้อ, 38
สีเป้อเก่า, 48, 49
สุเปาจ้าง, 64
สูนจิ, 32, 34, 35, 152
เส้นผม, 67
โสมเกาหลี, 42, 47, 54, 77, 161
โสมไทย, 42, 45, 47, 53, 54, 63, 78, 170
โสมไทยเล็ก, 78
โสมใหญ่, 44
หญ้าข้อต่อ, 29
หญ้าชูตับ, 39, 41, 176
หญ้าถอดปล้อง, 55, 66, 162, 165
หญ้าสูบฝิ่น, 35
หญ้าหวานม้ง, 65, 152
หญ้าเอ็นยืด, 47, 52, 143, 163, 175
หนานเฉาเหว่ย, 41, 53
หนาเน็ง, 66, 153
หนามไข่ปู, 91
หนาเลี๊ยะ, 33, 53, 56, 176
หม่อน, 23, 42, 67
หม่อนป่า, 24, 41, 59
หมากแดง, 40, 119
หมามุ่ยบ้าน, 68, 123, 163
หมาร่า, 63, 66
หยะดุ๊, 57, 63, 66, 171
หย่ะดุ๊, 44, 45
หยั่วเก๊า, 36, 155
หยี่เก้ง, 62
หยี่งเก๊ง, 60, 61, 155
หล่อนตง, 39
หล่อฮือจี, 36, 176
หลั่วเย้งปู่เดิ๊ง, 24, 175
หลั่วเลอ, 41, 52, 54, 154, 176
หลั่วเลอตง, 26, 37, 39, 154, 176
หลั่วเลอม้า, 37
หวนจั่วเลี๊ยะ, 24, 176
หอมแดง, 31
หอยทากบก, 59
หูกระต่าย, 25, 156
หูเสือ, 36, 38, 59, 64, 66, 69, 150, 156, 176
หูเสือป่า, 53
เห็ดหลินจือ, 39, 41

เหนี่ยเกอ, 176
เหม่ายัวเจ๊ด้ง, 55, 175
เหย่เก๊ง, 34
ไหย่ต้อตง, 94
อ้นใหญ่, 59
อบเชยป่า, 35, 41, 171
อ้อยดำ, 28
อ้อยแดง, 27
อังกาบหนู, 39, 47, 157
อั๊วน่งสั่ว, 35, 53
อั๊วะน่งสั่ว, 158
อั๊วะนองชั่ว, 52, 157
เอนอ้า, 28
ฮ่อม, 26, 28, 51, 163
เฮอ, 48, 49

กรมการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก
Department of Thai Traditional and Alternative Medicine

กองคุ้มครองและส่งเสริมภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยและแพทย์พื้นบ้านไทย
กรมการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก
กระทรวงสาธารณสุข
2569